

આચાર્ય હરિભદ્રકૃત

અષ્ટક પ્રકરણ

[ભાષાનુવાદ સહિત]

સ આહક

શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલય
મુબઈ,

સ પાદક

શ્રી ખુશાલદાસ જગજીવનદાસ
ન્યાયતીર્થ

પ્રકાશક

માનદ મત્રીઓ, શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલય,
ગોવાનિયા ટેક રોડ, મુળપ

પ્રથમાવૃત્તિ
પ્રત ૧૦૦૦

વીર મ ૨૪૬૭
ધ સ ૧૬૪૧

કિંમત ચાર રૂઆના

મુદ્રક

શ્રી હીરાનાથ દેવચંદ શાહ, શારંગ મુદ્રણાલય, જુહાપુરી સી
પાનકેર નાકા-અમદાવાદ

—પ્રકાશકીય—

અભ્યાસીને ઉપયોગી થાય અને ખાસ કરીને શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલયના અભ્યાસીને અભ્યાસમાં મદદ કરે તે હેતુથી શ્રીમાન્ હરિભદ્રસૂત્રિના અષ્ટકપ્રકરણના મૂળ અને અર્થને છપાવવા વ્યવસ્થા કરી જૈન સાહિત્યના બે મોટા વિભાગ તત્ત્વજ્ઞાન અને ચરણકરણને અંગે શ્રી તત્ત્વાર્થ સૂત્રની યોજના પડિત સુખલાલજીએ સુંદર રીતે કરી છે, અષ્ટકપ્રકરણમાં પણ આચાર્યશ્રીએ તે જ વિષયને લગતા કેટલાક મહત્વના સુદાઓ ઉપર પોતાની સગળ અને લાક્ષણિક શૈલીમાં સુંદર પ્રકાશ પાડેલ છે આ ગ્રંથનું માત્ર મૂળ અને ભાષાનુવાદ તૈયાર કર્યા હોય તો તે હાથમાં રાખી વિદ્યાર્થીને તે પર લાપણ આપી શકાય. તે પ્રકારની સગવડ ખાતર આ ગ્રંથની યોજના કરી છે તેવી જ રીતે શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર માટે ગોઠવણ થોડા વખતમાં અમલમાં આવશે.

જૈન ધર્મની વિશાળતા અને મહત્તાનો વિદ્યાર્થીવર્ગને ખ્યાલ બધાય અને તેનો પરિચય વધે એ આ સંસ્થાનો અગત્યનો ઉદ્દેશ છે, અને તે ઉદ્દેશ આવા ગ્રંથોના પ્રકાશન અને અભ્યાસથી પાર પડે તેમ હોઈ વ્યવસ્થાપક સમિતિની સમિતિથી આ કામ હાથ ધર્યું છે એ પ્રયોગની સફળતા પર ખારિક ધ્યાન આપવાનું ગ્રંથ છે.

અન્ય પાઠશાળામાં પણ આ પ્રયોગ થાય એ ઇચ્છે છે વાત એક જ છે કે વિદ્યાર્થીવર્ગ જૈન રહે, જૈન ધર્મનું

રહમ્ય સમજે અને જૈનો વિશ્વજયુત્વ સમજી જીવી શકે છે એ વાતનો સ્વીકાર કરે એટલે આપણો હેતુ પાર પડે તેમ છે પ્રયોગને સફળતા ઇચ્છતા એને અગે પડિત ખુશાલદાને પાઠશુદ્ધિ અને અર્થનિર્ણય કરવાને અગે લીધેલ પ્રયાસની ખાસ નોંધ લેવામા આવે છે આ પ્રકારનુ પ્રકાશન ઉપયોગી થશે તો એ દિશાએ વધારે પ્રયાસ કરવાની સમિતિની ઇચ્છા છે ખરો આધાર તો એના પર વિવેચન કરનાર અધ્યાપકનો છે એમને અનેક ટીકાનો પ્રસંગ પ્રાપ્તવ્ય છે શાસ્ત્રખોધ હોય, પૃથક્કરણ શક્તિ હોય અને વિદ્યાર્થીની વય, રૂચિ અને શ્રદ્ધાશક્તિ પર ધ્યાન હોય તો આ પુસ્તિકા પરથી ભારે મોટી ઇમારતની નિર્માણ શક્યતા છે આખા જૈન સંપ્રદાય અને ચાત્રિનુ આમા દોહન છે અને એનો ઉપયોગ કરવાની આવકત પર એની સફળતા છે સમ્યાનો આ ઉદ્દેશ પાર પડે એવી ભાવના સાથે પડિત અધ્યાપકો એનો ખૂબ ઉપયોગ કરે, અને એને માત્ર ભૂમિકા રૂપ સમજી પોતાના જ્ઞાનને વધાવવા અને વાપરવા માટે આ યોગના છે એ વાત લક્ષ્યમા રાખી એનો લાભ આપે.

અભ્યાસીને તો આ માત્ર ભૂમિકારૂપ છે એના પર મોટી ટીકાઓ છે, એના પર શાસ્ત્રનિર્માર છે અને એના પર ખૂબ ટહેવા જેવુ છે એ વાતનુ ધ્યાન રહે ચારિત્ર વગર સુક્ષિત નથી અને ચાત્રિ પ્રાપ્તિની ભૂમિકાઓ છે, સ્થાનો છે અને પ્રગતિ માર્ગ દર્શન છે એ વાત લક્ષ્યમા રહે તો આ નાની પુસ્તિકામાથી ઘણું માર્ગદર્શન થશે અને પછી રૂચિ પ્રમાણે ધ્યાન યોગમા પ્રગતિ થશે એ વાત તરફ ધ્યાન ખેંચવામા આવે છે જૈન ધર્મના મૂળ પાયા નાખ-

વાના આ તો અદરના પથ્યરો છે, એના પર મકાન બધાશે
 ત્યારે તો અનોખી લાત પડશે એ રાજમાર્ગના પ્રવેશ દ્વારો
 અહીં જરૂર સાપડશે રૂચિ પ્રમાણે સમજ કરી આગળ
 વધવાની પ્રેરણા કરી આ અથનો અભ્યાસ કરવા પ્રેરણા
 કરી અત્રે વિરમીએ

માનદ મત્રીઓ

શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલય

—સ પાદકીય—

જૈન જનના સમક્ષ શ્રી હરિભદ્રસૂરિ જેવા સમર્થ આચાર્યની કૃતિ—અષ્ટક પ્રકરણનો અનુવાદ મૂકતા અને અતિ આનંદ થાય છે

શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલયના વિદ્યાર્થીઓના ધાર્મિક અભ્યાસક્રમમાં ઉચ્ચ ગતિ રાખવામાં આવેલ છે તેથી વિદ્યાર્થીઓને ઉપયોગી થાય એવો અનુવાદ વિદ્યાલયના અધિકારીઓએ સંસ્થા તરફથી જ બહાર પાડવાનો નિર્ણય કર્યો અને એ કામ મને સોંપવામાં આવ્યું મેં યથાશક્ત્ય અનુવાદો સારા બનાવવાની કોશિશ કરી છે, તેમ છતાં મારો આ સર્વ પ્રયત્ન પ્રયત્ન છે તેથી તેમાં સ્પષ્ટતા જરૂર રહી હશે શિક્ષકો, વિદ્વાનો અને વિદ્યાર્થીઓ તે તરફ માત્ર ધ્યાન ખેંચશે તો હું તેમનો આભારી બનીશ, જેથી ભવિષ્યમાં તે ત્રુટિઓ દૂર થશે, અને સમાજ સમક્ષ સારામાં સારો અનુવાદ રજૂ કરી શકાશે

માત્ર અનુવાદ તૈયાર કરવો, ટિપ્પણો નહિ એ અમારી મર્યાદા હતી, તેથી મુળ સ્ત્રીક અને તેનો અનુવાદ આપેલ છે વિદ્યાર્થીઓની દૃષ્ટિએ આ અનુવાદ હોઈને સ્ત્રીકોનો પ્રાય અક્ષરશ અનુવાદ કરવાની કોશિશ કરેલ છે, તથાપિ અનુવાદની ભાષાનો સ્વાભાવિક પ્રવાહ કે તેની વિશેષતા ન હોવાય તેની પણ યથાશક્ત્ય કાળજી રાખેલ છે વળી આચાર્ય

જે લાવ શ્લોકમા કહેવા માગતા હોય, તે કદાચ તેમા ન આવી શક્યો હોય અને ટીકામા તેને સ્પષ્ટ કર્યો હોય તો તેને કૌસમા મૂકીને અનુવાદમા બતાવવામા આવ્યો છે તેમજ વિશેષ સ્પષ્ટતા ખાતર જે કાઈ ઉમેરવામા આવેલ છે તેને પણ યથાશક્ય કૌસમા મૂકેલ છે ઉપરાત વિદ્યાર્થીઓની સગવડતા ખાતર ગ્રંથકારનું સક્ષિપ્ત જીવન ચરિત અને પાછળ કેટલાક પરિશિષ્ટો આપવામા આવેલ છે પાછળના આચાર્યોએ અદ્યક પ્રકરણનો ઘણી છુટથી ઉપયોગ કરેલ છે તેથી સંપાદન કાર્યમા ઉપયોગી થાય એ દૃષ્ટિએ પરિશિષ્ટમા શ્લોકોનો અકાગદિકમ પણ આપેલ છે

મારે જે ખાસ કહેવાનું છે તે એ છે કે હું મારા પૂર્વ અનુવાદકોનો તથા સંપાદનમા મદદરૂપ થયેલ ગ્રંથો કે લેખોના વિદ્વાન સંપાદકો તેમજ લેખકોનો અત્યંત ઋણી છું એ બધાના નામોની લાંબી હારમાળા આપવાનું ઉચિત નથી ધારતો તથાપિ આ કામમા અવારનવાર પ્રત્યક્ષ સલાહ આપીને જેમણે મને ઘણી મદદ કરી છે તેવા નામોનો અહીં ઉલ્લેખ કર્યા વિના હું રહી શકતો નથી તેઓ છે સુનિશ્ચી જિનવિજયજી, શ્રી મોતીચંદ ગિરધર કાપડિયા અને શ્રી મોહનલાલ દલીચંદ દેસાઈ શ્રી મોતીચંદલાઈએ તો તેમની અનેકવિવ પ્રવૃત્તિઓમા વ્યસ્ત રહેતા હોવા છતાંય મારું બધું લખાણ અથેતિ તપાસી જઈ કેટલીય વાર મને યોગ્ય સલાહ સૂચના આપી છે, જેથી તેમનો વિશેષ આભારી છું આમા તેમનો સસ્થા પ્રત્યેનો અનહદ પ્રેમ પણ તરી આવે છે

અતમા આ પુસ્તકોને જહાર પાડવામા ઘણી રીતે
મદદરૂપ થયેલ ઉત્સાહી અને ધૈર્યશીલ ગ્રેસ મેનેજર શ્રી.
મતિલાલ ભાઈનો આભાર માન્યા વિના રહી શકતો નથી

શ્રી મદદારીર જૈન નિધાલય }
ગોવાલિયાટક મુબઈ }
વિજયાનગરી ૧૮૯૭ }

પુરાણદાસ

— શ્રીહરિભદ્રસૂરિ —

પોતાના આચાર અને વિચાર દ્વારા જૈન ધર્મની તથા સાહિત્યની અનુપમ સેવા કરનાર આ આચાર્ય વિક્રમની આઠમી શતાબ્દિમા^૧ દિવાકર સમા દીપી રહ્યા હતા પરંતુ બીજા ઘણા આચાર્યોની માફક તેઓશ્રી પણ પોતાનું જીવન વૃત્તાત ક્યાય આપી ગયા નથી તેમના અથો ઉપરથી ફક્ત એટલું જ જાણી શકાય છે કે તેઓ વિદ્યાધરકુળમા થયા હતા, તેમના ધર્મશુરુ નામ શ્રી જિનદત્તસૂરિ હતું, તેઓ શ્રી જિનભટ્ટસૂરિની આસામા રહીને વિચરતા હતા તથા પોતાને 'યાકિની' નામના એક વિદુષી જૈન સાધ્વીના ધર્મપુત્ર તરીકે ઓળખાવતા હતા^૨ તેમણે 'ભવવિરહ'^૩ એવું પોતાનું

૧ શ્રીહરિભદ્રના મમય નિર્ણય પગલે અનેક ઉકાપોહ થયેલ છે પરંતુ હવે તેઓ વિ. સ ૭૦૦ થી ૭૪૦ સરમમ થયે હોવા બોધએ એમ સાબિત કરી શકાય છે તે માટે જુઓ—

૧) 'હરિભદ્રકા સમયનિર્ણય' નામનો લેખ જૈન સાહિત્ય સંશોધક પ્રથમ ખંડ પૃ ૨૧ થી

(૨) શ્રી મોળીવિદ્ય વિજયદાસ કાપડિયાનો 'શ્રીસિદ્ધિ' નામનો ગ્રંથ ભાગ ૭

૨ "સમાપ્તા એવ કિલ્લજી મનાવજીકીકા । કૃતિ સિતામ્બરા ચાર્યજિનમઘનિગદનુચરિતો વિદ્યારૂઢિલ્લસચાર્યજિનદત્તશિષ્યસ્ય ધર્મજો યાકિનીમહાત્મામૂલો કલ્પલ સ્વપ્નમિદમ્"

૩ પ્રમથોક્તમા કીર્તીશેખરસૂરિ 'હરિભદ્રસૂરિ' અંગે કહે છે કે તેમના બે દિવ ભાણેજો અને શિષ્યોના બીજાને વધ ધરો હોય તેથી ત્યાં પહોંચી દે-જો પોતાના ૧૪૪^૪ અતે 'ભવવિરહ' એવું હિતમસૂર્ય રખદ વાપરેલ છે

મને આપનો શિષ્ય બનાવો ” એમ કહી તેમણે પોતાની ભીખ પ્રતિજ્ઞાની હકીકત કહી સમજાવી પરંતુ સાધ્વીથી પુરુષને ક્ષા દર્શ થકાય નહિ કે પોતાના શિષ્ય કરી થકાય નહિ એવો જૈનાચાર હોવાથી ચતુર સાધ્વીજી હરિભદ્રને સમજાવી પોતાના ધર્મગુરુ શ્રી જિનદત્તાચાર્ય પાસે લઈ ગયા અને અર્થ સમજાવવા વિનંતિ કરી

આ રીતે પુરોહિતજી જૈન સાધુઓના પરિવ્રજ્યામાં આવ્યા સાધ્વીની વિનયશીલતા અને સાધુની સરળતા તથા સહૃદયતાનો પ્રત્યક્ષ પાઠ પહેલવહેલો ત્યાજ મળ્યો. તે જ વખતે શ્રી જિનદત્તસૂરિ પાસે દીક્ષા લીધી અને સાધ્વીને પોતાના ‘ધર્મજનની’ તરીકે સ્વીકાર્યા આ સાધ્વી તે ‘ચાકિની મહત્તરા’ જ, કે જે હરિભદ્ર જેવા ધર્મપુત્રને પામીને અમર બની ગયા

આમ જ્ઞાન અને શુણનો લેહ સમજાયો અને અસાધારણ વિદ્વાનનો અસાધારણ અહંકાર અસાધારણ રીતે ઓગળી ગયો પહેલાના સકળગ્રાંથનું પુરોહિતપ્રવર હવેથી ‘અહંપ્રમતિ’ અણુગાર બની ગયા અને મગ્ગતા, મુજનતા અને સહૃદયતાના સોળને એ મહાનુભાવ જીવનલગ્ન વહેલ રાવના રહ્યા

દીક્ષા લીધા પછી અહિંસા, અનાશ્રક અને અક્રધામના પાયા પર સ્થાયેલા જૈન આગમોનો અભ્યાસ શરુ કરી દીધો અને પોતાનું જીવન તદ્દનુસાર બનાવતા ગયા કાળ ક્રમે શાસ્ત્રોમા પ્રવીણ થતા જ શુરુએ તેમને આચાર્યપદે સ્થાપ્યા.

શિષ્ય મહાન

શિષ્યો! સખધી માહિતી આપવાની ગાળતમા પ્રબધ-
 ારો જૂદા પડે છે પ્રભાવકચરિત્રકાર અને પ્રબધકોષ-
 કાર જણાવે છે કે શ્રી હરિભદ્રસૂત્રિને હસ અને પરમહસ
 નામના બે શિષ્યો હતા આ શિષ્યો તેમના ભાણેન્ને થતા
 હતા તે બન્ને યુદ્ધવિદ્યાનિપુણ હતા અને સહસ્રયોધી ઝઢે-
 વાતા હતા પરંતુ કોઈ ખાસ નિમિત્તને કારણે મામા પાને
 જતા તેમના ઉપદેશથી પ્રેરાઈને દીક્ષા લીધી તે વખતે
 ધૌદ્ધ લોકોનું જોર બહુ હતું તેથી તેમણે જૈનાગમોના
 પૂર્ણ અભ્યાસ પછી ધૌદ્ધમઠોમા જઈને ધૌદ્ધચાસ્ત્રોમા
 નિષ્ણાત વવા ધાર્યું તેમણે ગુરુને પોતાની ઈચ્છા જણાવી,
 પરંતુ તે મમયે પ્રવર્તતા ભિન્ન મતાવલખીઓ વચ્ચેના
 પરસ્પર દ્વેષભાવનો વિચાર કરીને ગુરુએ બીજે જ્યાય ન
 જતા પોતાની પાસે રહીને જ અભ્યાસ કરવાની સલાહ
 આપી શિષ્યોને આ મલાહ રુચી નહિ અને ગુરુ પાસેથી
 પગણે આજ્ઞા લઈને એક ધૌદ્ધ વિદ્યાપીઠમા જવા ઉપડ્યા
 કે ત્યા ૧૫૦૦૦ વિદ્યાર્થીઓ વિદ્યાભ્યાસ કરી રહ્યા હતા
 ઘણા વર્ષો સુધી ત્યા અભ્યાસ કર્યા બાદ તેમના જૈન હોવાની
 ખબર પડી જતા, તે બન્ને ભાઈઓ ત્યાથી નાસી છટ્યા
 પરંતુ ત્યાના ધૌદ્ધ રાજના લશ્કરે વિદ્યાપીઠના કુલપતિના
 કહેવાથી તેમનો પીછો પડયો તેમા મોટો ભાઈ હસ
 મગયો અને નાનો ભાઈ પરમહસ નજીકના સૂરપાળ નામના
 રાજાની મદદથી થોડો આશ્રય પામ્યો અને છેવટે ગુરુ પાસે
 જઈ શક્યો ગુરુને પોતાના વીતક કહી સંભળાવી તે મર-

જીને શરણ થયો ૧ આમ બન્ને પ્રિય શિષ્યોનો બોદ્ધો દ્વારા
નાશ થયો. સાલેજ તેમજ શિષ્યોનો નાશ અને જૈનધર્મની
હીયણા નજર સમક્ષ આવી જિજ્ઞાસુ રહ્યા. અકષાયી અણુગાર
કષાયની બદલવ્યમાન મૂર્તિ બની ગઈ તે જ ક્ષણે તેમણે
ત્યાના કુલપતિને હરાવી તેનો નાશ કરવાનો નિર્ણય લ્યો.
અને ત્યાથી બોદ્ધ નગર તરફ વિહાર કર્યો વચ્ચે સૂરપાળ
રાજાની રાજધાનીમાં રોકાયા અને ત્યાથી શાસ્ત્રાર્થ માટે
બોદ્ધાચાર્યને કહેણુ મોકલાવ્યું. બોદ્ધાચાર્યે ઉન્નતભાવે
ઉત્તર મોકલાવ્યો કે અમેને શાસ્ત્રાર્થ કરવાનું એકજ શરતે
મંજુર છે કે જે હારે તેનો તેલની ઉકળતી કડાઈમાં ઢોમ
ઠરવામાં આવે. શ્રી હરિભદ્રે એ શરત મંજુર રાખી સૂર-
પાળ રાજાના હરબારમાં સભાપતિ અને ઓતાગણની બરચક
હાજરી વચ્ચે પહેલેથી નઠકી કરેલ રીત મુજબ શાસ્ત્રાર્થ
શરૂ થયો. બોદ્ધ કુલપતિએ પૂર્વ પક્ષ કરતા દક્ષિણવાહનું
સ્થાપન અને સમર્થન કર્યું હવે ઉત્તર પક્ષ કરવા હરિભદ્ર-
સૂરિ જાડયા અને તેમણે સોના આશ્ચર્ય વચ્ચે દક્ષિણવાહનું

૧ અહીં પ્રમથકોચકાર જુદા પડે છે તેઓ કહે છે કે શુરુ
પામે પહોંચતા પડેલા જ રાત્રે કરવાળ પામે ઘણું જવાને કારણે
પરમહસ મહાર કરવાળ પામે સૂતો હતો અને બોદ્ધ રાજાના
સિપાહીઓએ આવીને તેનો સિર-ઢેલ કર્યો હરિભદ્રને ખમર પડતા
જ તેમણે તેનની કડાઈઓ ઉકળાવી અને આકાશ માર્ગે પક્ષીના
રૂપમાં બોદ્ધ સાધુઓને જે ચી લાગીને ઢોમવા લાગ્યા શુરુને આ
વાતની ખમર પડતા તેમણે ચાર ગાયઓ આપીને જે સાધુઓને
મોકલ્યા હરિભદ્રનો કોવ શમ્યો અને પ્રાપચિત્તરૂપે ૧૪૪૦ થયો
રત્ન ૧

જડમૂળથી ખડન કરી અનેકાતવાદની સ્થાપના કરી તથા તેના સમર્થનમાં અનેક અકાટ્ય યુક્તિઓ રજૂ કરી પોતાનું આસન ગ્રહણ કર્યું સૂરીશ્વરને સાલજ્યા પછી ઉત્તર આપવા કોઈ સુગતશિષ્ય સામે આવ્યો નહિ મલામા સર્વત્ર મૌન છવાયું છેવટે મલાપતિ અને સહયોએ 'કુલપતિ પરાભૂત' એ બહેરાત દ્વારા શાત વાતાવરણ કુખ્ય કરી મૂક્યું પોતાની જ શરતનો લોગ પોતાને જ થવું પડશે એવું કુલપતિએ સ્વપ્ને પણ માન્યું નહિ હોય આખરે ઉકળતી તેલની કડાઈમાં તેમનો હોમ થયો આમ એક પછી એક એમ પાંચ છ ખૌદ્યાચાર્યોને હરાવી તેમને પણ યમસહન મોકલ્યા બરાબર તેજ સમયે હરિભદ્રના આજ્ઞાશુરુ શ્રીજિનભટસૂરિ તરફથી આવેલ બે શિષ્યોએ તેમના હાથમાં શુરુએ મોકલેલ ત્રણ ગાથાઓ? મૂકી વાચતા જ હરિભદ્રનો મોહભાવ તૂટ્યો અને તરત શાસ્ત્રાર્થ બધ કર્યો બે આ ગાથાઓ સમયસર ન આવી હોત તો હજી પણ ન બાણે બીજા ડેલ્લાયને યમરાજના અતિથિ થવું પડ્યું હોત

પરંતુ કથાવલીમાં આ વિષયક હકીકત જુદી છે તેના સાર આ પ્રમાણે છે

“હરિભદ્રને સર્વશાસ્ત્રકુશળ જિનભદ્ર અને વીરભદ્ર નામના બે શિષ્યો હતા તે સમયે ચિત્તોડમાં ખૌદ્વમતનું પ્રાબલ્ય હતું તેથી હરિભદ્રના જ્ઞાન અને કળાની જોદ્દો ઘણી ઇર્ષ્યા કરતા હતા એજ સંજોગથી હરિભદ્રના તે બન્ને શિષ્યોને જોદ્દોએ એકાતમાં મારી નાખ્યા કોઈપણ રીતે

૧ પ્રમધકોશમાં આ ગાથાઓ મોકના પાનો ઉલ્લેખ છે

હરિભદ્રને એ વાતની ખબર પડતા ઘણા દિલગીર થઈને તેમણે અનશન કરવાનો નિર્ધાર કર્યો પણ પ્રવચનના પ્રસા વક જાણીને બધાએ તેમને તેમ કરતા રોક્યા છેવટે હરિભદ્રે અથરાશિને જ પોતાની શિષ્ય સતતિ માની અને તેનું રચનામા તેઓ વિશેષ ઉદ્યમવાન થયા "

હવે આ બન્ને હકીકતોની આપણે સમીક્ષા કરીએ. ઘૌઘનગઝ કયા આબરુ મુરપાળ કયાનો ગળત હતો કયા વશનો હતો એ બધા વિષે કાંઈ જાણી શકાય નથી બીજું ૧૪૦૦ કે ૧૪૪૦ અથોની કંપના અવાન્તવિકે જેવી લાગે છે (કદાચ હરિભદ્રસૂરિના નામે ચટેલ લગભગ ૮૮ અથોના તે પ્રવરણો હોવા ભોધએ) ત્રીજું હસ અને પરમહંસ જેવા બીજા કોઈના નામે જૈન પરપરામા હજુ મુધી સંભળાયા નથી એણે હગ્ગિલદ્રની પ્રમલાવી પ્રવૃત્તિ, તેમની યોગનિષ્ઠા અને 'ભવવિરહ' જેવું તેમનું અસાધારણ અને લાક્ષણિક ઉપનામ એ બધાનો વિચાર કરતા ઉપર્યુક્ત રીતનું વર્મજનુન તેમનામા હશે કે નહિ એ શકારપદ છે, તેમની પાસે ગૃહીને અભ્યાસ કરનાર શ્રી ઉદ્યોતનસૂરિએ કે તરત પછી વયેવ શ્રી સિદ્ધર્ષિએ તેમના આવા જનુનને કે ૧૪૪૦ અથોના નિર્માણનો કયાય ઉલ્લેખ કર્યો લાગતો નથી હવે કયાનવીખરની શિષ્યો સંબધી માહિતીનો વિચાર કરીએ તો એકે આવી હકીકત આપનાર તેઓ એકલા જ છે છતાં શ્રી હગ્ગિલદ્રની પ્રવૃત્તિની અધે બધા બેસે એવી એ હકીકત જરૂર લાગે છે

બન્ને પ્રકારનો હકીકતો ઉપરથી એટલું તો જરૂર જણાય છે કે હરિભદ્રના શિષ્યોનો ઘૌઘને હાથે વધ થયો.

હતો પછી પોતાના હાથથી દીક્ષિત શિષ્યો તેમને રક્ષા ન
હતા, છતાં તેમની પાસે રહીને અભ્યાસ કરનારા શિષ્યો
તો અવશ્ય હોવા બેઠાંએ તેવામાના એક તો ‘કુવલયમાલા’ના
કર્તા દાક્ષિણ્યચિન્હ શ્રી ઉદ્યોતનમૂરિ છે તેમણે કુવલયમાલાના
અંતે હરિભદ્રને ન્યાય અને નો અભ્યાસ કરાવનાર
શુરુ તરીકે સ્વીકાર્યા છે

છેલ્લા શ્રુતધર

છેલ્લે તેમની આધ્યાત્મિક, આગમિક અને સાહિત્યિક
યોગ્યતાનો વિચાર ન કરીએ તો જે કારણે આજે હરિભદ્ર-
સૂરિ આપણા મનોમદિરમા વિરાજે છે અને આપણે તેમના
શુભગાન ગાઈએ છીએ, તે કારણ અધાગમા જ ગદી નાંચ
અને આપણુ આ ચરિત્ર પણ અધુરુ જ કહેવાય

કથાવલોકીકાર તેમને છેલ્લા શ્રુતધર કહીને સબોધે છે
પ્રભાવક ચન્નિકાર શ્રી પ્રભાચંદ્ર સૂરિ જેવા અનેક આચાર્યો
એ તેમને ૧૪૦૦ અથોના-પ્રકરણોના રચયિતા કહીને ત્તબ્યા
છે અત્યાજે પણ તેમનો જે અથરાશિ જૈન લકારોમા
જળવાઈ રહ્યો છે તે એટલો બધો વિશાળ છે કે તેમને
સંપૂર્ણપણે અવગાહવાનુ કાર્ય પણ સામાન્ય માણસને માટે
દુશ્કર્ય છે તેમના નાના મોટા અઠાસી અથોના નામો
આજે આપણને મળી આવે છે તેમાના ઘણા છપાયા છે
અને કેટલાક છપાયા વિનાના છે અને કેટલાકના માત્ર નામો
જ મળ્યા છે^૧

તેઓ પ્રકાન્ડ આગમિક હતા જૈન આગમો ઉપર

૧ વિગત માટે જુઓ શ્રી ઠ યાજુવિજયજી દ્વારા સુ પાદિત

સમ્પ્રદાય દીકા લખનાર સર્વ પ્રથમ આ આચાર્ય જ હતા તેમની પહેલા આગમો ઉપર નિર્ધુક્તિઓ, ચૂર્ણિઓ અને ભાષ્યો જે કાંઈ લખાણ છે, તે બધું પ્રાકૃતમા જ છે તેમની આ પહેલ જૂન જ અનુગ્રહીય થઈ પડી

વળી તેમણે દીકાની માફક સ્વત્ર પ્રખ્યાત થયો પણ રચ્યા છે, તેવી તેઓ પ્રકરણકાં પણ હતા જેમા કોઈ પણ વિષય પદ્ધતિસર શાસ્ત્રીય રૂપમા ગોઠવાયેલ હોય તે પ્રકરણ-ઉપલબ્ધ સાહિત્ય ઉપરથી જણાય છે કે શ્રી ઉમાસ્વાતિએ તત્વાર્થાદિ પ્રકરણ થયો લખીને જૈન સાહિત્યમા નવી પ્રજ્ઞા લિપ્ત શરૂ કરી, શ્રી સિદ્ધસેને તેને વિકસાવી અને શ્રી હર્ષિભદ્રે તો તે પ્રજ્ઞાવિકાને એટલી હદે વિકસાવી કે તે દ્વારા તેમણે સમસ્ત જૈનવાદ્ભયને જનતા સમક્ષ વ્યવસ્થિત રૂપમા લાવી મૂક્યું પ્રસિદ્ધ જર્મન વિદ્વાન શ્રી હરમન જેટ્ટાખીના શબ્દોમા કહીએ તો ‘શ્રી હર્ષિભદ્રે શ્વેતાનરેના સાહિત્યને પૂર્ણતાની ઊંચી ટોચે પહોંચાડ્યું છે’

જૈન શ્રુતસાહિત્ય મુખ્યપણે ચાર વિભાગોમા વહેવાયેલું છે તે હરેક વિભાગને અનુયોગ કહેવામા આવે છે તે ચારેય અનુયોગો ઉપર તેમણે સ્વત્ર થયો રચ્યા છે હા ત.

(૧) દ્રવ્યાનુયોગ-ધર્મસમૂહણિ આદિ

(૨) ગણિતાનુયોગ-ક્ષેત્રસમાસદીકા

(૩) ચતુષ્કરણાનુયોગ-પચવસ્તુ, ધર્મગિદ્ધ આદિ

અને શ્રી દે લા પ્રથમગિતિ દ્વારા પ્રગણિત ‘ધર્મસમૂહણિ ભાગ રજો તેમાં સરખાતનો ‘અચકાર પરિચય નામનો લેખ (સંસ્કૃતમાં) ૫ ૧૩મી ૧૯

(૪) ધર્મકલાનુયોગ-સમરાધ્યક્ષકા, ધૂર્તાખ્યાન આદિ

દર્શનશાસ્ત્રોનો તેમનો અભ્યાસ પણ તેટલો જ તલ-
સ્પર્શી હતો, એટલું જ નહિ ખર્ચે એક આદર્શ દાર્શનિકને
છાતે તેવા સમન્વય અને મધ્યમ્યતાની વિશિષ્ટ દૃષ્ટિપૂર્વકનો
હતો તેમના ‘અનેકાતજયપતાકા’ ‘શાસ્ત્રનાર્તાસમુચ્ચય’
અને ‘ષડ્દર્શનસમુચ્ચય’ જેવા દાર્શનિક ગ્રંથો વાચકને
તેમની એ વિશેષતાનો વારંવાર પગિચા કરાવે છે

મધ્યમ્યભાવ એ એમનો જીવનમત્ર હતો તેમણે
ઠણું છે કે—

“પક્ષગાત્રો ન મે વીરે, ન દ્વેષ કપિલાદિષુ ।

યુક્તિમદ્વચન યસ્ય, તસ્ય કાર્ય પરિગ્રહ ॥”

“વીર પ્રભુ પ્રત્યે મારો પક્ષપાત નથી, તેમજ કપિલ
કે કણ્વાદ, બ્રહ્મા કે બુદ્ધ કેઈ તરફ મારો દ્વેષભાવ પણ નથી
જેનું વચન યુક્તિયુક્ત હોય તેનો જ સ્વીકાર કરવો જોઈએ”

ખરેખર ! અનેગતના રહસ્યને આચરણમાં ઉતારનાર
સિવાય, જૈનધર્મના સાચા પ્રભાવક પુરુષ વિના, બીજા
કોઈથી ઉપગના શબ્દો ઉચ્ચારાય તેમ નથી તેમની શુણ્-
ગ્રાહક બુદ્ધિનો, તેમના સમભાવો સ્વભાવનો તથા માત્ર
તાત્વિક વસ્તુ તરફના તેમના પક્ષપાતનો આ શ્લોક સુદર
નમૂનો છે આવા કેટલાય બીજા નમૂનાઓ આપણને તેમના
ગ્રંથોમાથી મળી ગ્હે છે દાર્શનિકોમા દેખાય છે તેવી
ઉદ્ગૂણલતા અને અન્યને માટેના અતિ હલકા અભિપ્રાય
તેમના ગ્રંથોમા ગોત્યા પણ મળતા નથી ભારતીય દાર્શનિકો
કોની સાથે તુલના કરતા શ્રી જિનવિજયજી જણાવે છે કે—

“લિન્ન લિન્ન મતોના સિદ્ધાંતોની વિવેચના કરતી વખતે પોતાથી વિરોધીમતવાળા વિચારકોનો પણ ગૌરવપૂર્વક નામોલ્લેખ કરવાવાળા અને સમભાવપૂર્વક મૃદુ અને મધુર શબ્દો દ્વારા વિચારમીમાસા કરવાવાળા એવા કોઈ વિદ્વાન જે ભારતીય સાહિત્યના ઇતિહાસમાં ઉલ્લેખ કરાવા યોગ્ય હોય તો તેમનામાં શ્રી હરિભદ્રનું નામ સૌથી પ્રથમ લખાવા યોગ્ય છે”^૧ ધાર્મિક અસહિષ્ણુતાના આ યુગમાં શ્રી હરિ ભદ્રનું ચરિત્ર આપણા હૃદય ઉપર કેવી સુંદર છાપ પાડી રહ્યું છે?

વિષય નિરૂપણની તેમની શૈલી પણ અનોખી જ છે સામાના હીવમાં પોતાની વાત ઉતારવી સહેલી નથી પરંતુ શ્રી હરિભદ્રે એ કળાને હસ્તગત કરી હતી. સમજાવવાની સચોટ રીતોના અનેક નમૂનાઓ તેમના શ્રદ્ધામાં અત્યંત વિખરાયેલા પડ્યા છે તે સબધમાં ૫ બેચરદાસજી જણાવે છે—

“હું દહેનાપૂર્વક જણાવી શકું છું કે ભગવત મહા-વીરના શાસનમાં જે જે અધિકાર આચાર્યો ધર્મ ગયા છે, તે બધામાં આ એક શ્રી હરિભદ્રજી જ આવા સમર્થ સમ-ભવનાર મને જણ્યા છે બીજી એની જેડી ક્યાય ગોતી પણ મળી નથી”^૨

૧ જુઓ! હરિમંદિર સમવનિર્ણય

જૈન સા. સ. ૧ લો ખડ પ ૨૧

૨ જુઓ ‘જૈન દર્શન’ પ્રજ્ઞાવના પ ૩૪

પ્રમાણ—મનસુખનાન રવજીભાઈ

તેમણે લખેલ ‘સમરાદિત્ય કથા’ કથા સાહિત્યમા ‘હિયુ મ્યાન લોગવે છે, તેમની ઝવિક્કપનાનો તે નાદર નમૂનો છે

તેમનો આધ્યાત્મિક વિકાસ પણ અનુપમ હતો ‘ભવ-વિગ્ધ’ જેવું વિલક્ષણ ઉપનામ તેમની યોગાનુભૂતિને જ સૂચવે છે તેમણે ‘યોગ દષ્ટિસમુચ્ચય’ ‘યોગબિંદુ’ ‘યોગશક,’ ‘યોગવિશિષ્ટા’ જેવા યોગવિષયક ગ્રંથો રચીને પોતાના આધ્યાત્મિક ગહન જિનનનો પરિચય કરાવ્યો છે એ ગ્રંથો રચીને તો તેમણે જૈન યોગ સાહિત્યમા તદ્દન નવી ભાત પાડી છે

૫ સુખલાલજીએ નીચેના શબ્દોમા શ્રીહરિભદ્રની યોગ્યતા અને તેમની સેવાનો સક્ષિપ્ત ખ્યાલ આપી દીધો છે

“તેમની બહુશ્રુતતા, તેમની સર્વતોમુખી પ્રતિભા, મધ્યમ્યતા, અને મમન્વયશક્તિનો પરિચય તેમના ગ્રંથો પૃથ્વી યથાર્થ રીતે થાય છે તેમની શતમુખી પ્રતિભાનો સ્રોત તેમના બનાવેલ ચાર અનુયોગવિષયક ગ્રંથોમા જ નહિ બલકે જૈન ન્યાય તથા ભારતવર્ષીય તત્કાલીન સમગ્ર દાર્શનિક સિદ્ધાંતોની ચર્ચાવાળા ગ્રંથોમા પણ વહેલો છે આટલું કરીને જ તેમની પ્રતિભા મૌન થઈ નથી, તેણે તો યોગ-માર્ગમા એક એવી દિશા બતાવી જે ડેવળ જૈન યોગ સાહિત્યમા જ નહિ પરંતુ આર્યજાતીય સંપૂર્ણ યોગવિષયક સાહિત્યમા એક નવી વસ્તુ છે”^૧

પરંતુ આગમિક, દાર્શનિક, આધ્યાત્મિક અને સાહિત્યિક તરીકેનો પોતાનો પરિચય આપીને જ તેઓ અટકતા નથી, સુધારક તરીકે પણ આપણી સમક્ષ આવીને તેઓ

ઊભા રહે છે તેમના મમથમા ઘર દરી બેઠેલો ચૈત્યવામી
 દૈન સાધુઓનો મઠો તેમને શ વની માફક આવતો હતો
 અને તેથી તે મહા સામે તેમણે જળસ્પર્શ વિરોધ બહેર
 કર્યો હતો ‘સંબોધપ્રકરણ’ નામનો તેમનો ગ્રંથ તેમના ઉક
 પાટનું નિર્ણય છે તે સાધુઓ દેવદ્રવ્યને પોતાના અગત
 ઉપયોગમાં વાપરી નાખી ભગવાન મહાવીરના ઉચ્ચગોટીના
 ત્યાગમાર્ગને વગોવી રહ્યા હતા ત્યા મુધી કે ખાનગી મિત્ર
 રાખી વ્યાજનકુ પછુ કરતા હતા એક્ટ્રી સ્ત્રીઓ સામે
 ગાના કે વ્યાખ્યાન વાચના, વિના દારણે કટિવચ વાપરતા,
 રાત્રે સ્ત્રીઓને ઉપશ્રયમાં આવવા દેતા, તાબુવ વગેરે મુખ
 વામનો ઉપયોગ કરના, ઉચ્ચાટન, મત્રતત્ર, વૈદુ વગેરે દ્વારા
 પૈસા પેઠા કરતા, પરસ્પર વેરવૃત્તિ વધે એવી રીતે શ્રાવ-
 ઠોને સલાહ આપના અને પોતાના વાડાને મજબુત કરવા
 લક્ષ્યવ્યવહાર બેઠવામાં ભાગ લેતા, પરિનિદા અને આત્મપ્રશસા
 તો તેમને હમેશની આદત જેવા ચર્મ રહ્યા હતા આમ ભગ
 વાન મહાવીરના અર્હિસા, સત્ય, અચોર્ય, બ્રહ્મ અને અપરિ
 શ્વ જેવા મહાન મતોનો છંદેચોડ ભગ કરી રહ્યા હતા
 આગળ આશ્રતા શ્રીહરિભદ્રસૂરિ જણાવે છે “તેઓ સાધુઓ
 નથી પણ પેટભરાઓનું પેદુ છે”

આવી નવર્તતી સ્થિતિનો તેમણે સામનો કર્યો હતો,
 તથા પોતાની પ્રતિભા અને આચરણદ્વારા તેવા વ્યવહારવાળા
 સાધુઓના સામર્થ્યને હથમચાવી મૂક્યું હતું

આ બધા ઉપરથી એમ લાગે છે કે તેમનું જીવન
 એક આદર્શ નમૂનો હતો સમારથી છૂટવાની અને અન્ય
 નાણીઓને છોડવાની તેમની વત્પરતા યત્રતત્ર તરવરી આવે છે

અબ્દક્રમકરણ વિષયાનુક્રમણિકા

નોટ — દરેક અષ્ટકની નીચે તેના વિગતવાર વિષયક્રમ આપેલ છે તેમાં જે અઠ્ઠા છે તે સ્ત્રોતોના અંક સમજવા

અષ્ટક

૫૭૪

૧. મહાદેવાષ્ટક

૧-૩

મહાદેવનું સ્વરૂપ તેની રાગદ્રેષમોહગહિતતા ૧ ૨ — તેની સર્વશક્તિ, શાશ્વતસુખેશ્વરતા, કર્મરહિતતા, મહાવ્યવહારોની તથા સ્વચ્છાઓની સર્જકતા અને વિશેષતા ૩-૭ — તેવા ગુણોનાં મહાદેવ કહેવાય ૮

૨. સ્નાનાષ્ટક

૩-૫

સ્નાનાના પ્રકાર દ્રવ્યસ્નાન અને ભાવસ્નાન ૧ — દ્રવ્યસ્નાન એટલે શું ૨ — તેનું ગૃહસ્થ માટેનું વિધાન, જ્ઞાન શુદ્ધિના નિમિત્તભૂતતા ૩, ૪ — ‘સાધુ માટે દ્રવ્યસ્નાન કેમ નહિ?’ એવી શકાનું સમાધાન ૫ — ભાવસ્નાનનું સ્વરૂપ ૬ તે માધુ માટે છે, તેનો લાભ ૭, ૮

૩ પૂજાષ્ટક

૫-૭

અષ્ટપુખી પૂજા તેના અશુદ્ધ પૂજા અને શુદ્ધ પૂજા એવા બે પ્રકાર ૧ — અશુદ્ધ પૂજાનું સ્વરૂપ ૨, ૩ — તેની પુણ્યાનુબંધતા નિમિત્તતા ૪ — જ્ઞાન પુખોની ગણતરી, તથા ભાવપૂજાનું સ્વરૂપ, તેનું ફળ ૫-૮

૪ અગ્નિકારિકાષ્ટક

૯-૯

માધુએ ભાવાગ્નિકારિકા જ કરવી જોઈએ, તે મોક્ષસાધક છે ૧ ૩ — દ્રવ્યાગ્નિકારિકાથી રાજ્ય પ્રાપ્તિ અને પશ્ચિમામે પાપ તેથી તેની સંદોષતા ૪, ૬ — ભાવાગ્નિકારિકાની વિશેષતા ૭-૮

અષ્ટક

પૃષ્ઠ

૫ ભિક્ષાષ્ટક

૧૦, ૧૧

ભિક્ષાના ત્રણ પ્રકાર ૧,-(૧) સર્વસપત્કરી ભિક્ષાનું સ્વરૂપ
૨૩-(૨) પૌરુષની ભિક્ષાનું સ્વરૂપ ૪,૫-(૩) વૃત્તિભિક્ષાનું
સ્વરૂપ, બીજા પ્રકારની કરતા ત્રીજા પ્રકારની વધારે સારી ૬,૭
હાતાઓને ચતા ફળનો વિચાર ૮

૬ સર્વસપત્કરીભિક્ષાષ્ટક

૧૨-૧૪

વિશુદ્ધ પિન્નું સ્વરૂપ ૧,-તેના પિન્નની શક્યાશક્યતાનો
વિચાર ૨-૮

૭ પ્રત્યક્ષભોજનાષ્ટક

૧૫, ૧૬

સાધુઓ માટે પ્રત્યક્ષભોજનનું વિધાન ૧,-તેના અભાવમાં
મુખ્ય, પાપનો સભવ તથા શાસનવેળા, શાસ્ત્રાચાર્ય વગેરે દોષોની
સંભાવના, તે બધાની હેયતા, પ્રત્યક્ષ ભોજનનો ત્યાગ ૨-૮

૮ પ્રત્યાખ્યાનાષ્ટક

૧૭ ૧૯

પ્રત્યાખ્યાનના બે પ્રકાર દ્રવ્ય અને ભાવ પ્રત્યાખ્યાન ૧,-
અપેક્ષા, અવિધિ અપરિણામ તથા વીરસંભાવ એ ચાર ભાવ
પ્રત્યાખ્યાનના વિનંતો છે ૨-એ ચારે વિનંતો-દોષો પૂર્વકેતુ
પ્રત્યાખ્યાન તથા પ્રત્યાખ્યાન ૩-૫-તે સિવાયના ભાવ પ્રત્યાખ્યાન,
તે જ સમ્યક્ ચારિત્ર ૬,૭ નમિતપૂર્વકેતુ ૮ થ પ્રત્યાખ્યાન ભાવ
પ્રત્યાખ્યાનનું કારણ ૮

૯ જ્ઞાનાષ્ટક

૧૯-૨૧

જ્ઞાનના ત્રણ પ્રકાર વિષયપ્રતિભાસરૂપ, આત્મપરિણતિરૂપ
અને તત્ત્વસંવેદનરૂપ ૧-એ ત્રણનું સ્વરૂપ ૨-૮

૧૦ વૈરાગ્યાષ્ટક

૨૨, ૨૩

(૧) આર્તપ્રત્યાખ્યાનનામક વૈરાગ્ય (૨) મોહમર્ષિત વૈરાગ્ય (૩)

સહજાનયુક્ત વૈરાગ્ય-એ ત્રણેય પ્રકારોનું સ્વરૂપ ૧-૮.

૧૧ તપોષ્ટક

૨૪-૨૬

તપ ૬ ખાતમક છે એવી શકાનું સ્થાપન ૧-૪ - 'તપ એ સુખાતમક છે' એવું સ્થાપન અને શકાનું નિરસન ૫-૮

૧૨ વાદાષ્ટક

૨૬-૨૮

ત્રણ પ્રકારનો વાદ ૧ (૧) શુદ્ધવાદનું સ્વરૂપ ૨ - તે બંને પ્રસંગે (જીત્યે કે હાર્યે) અનર્થકારી છે ૩ - (૨) વિવાદનું સ્વરૂપ, તે ત્રણ મહોષી છે ૪, ૫ - ધર્મવાદનું સ્વરૂપ, તેની નિર્દોષતા ૬, ૭ પ્રસંગ આપે વિવેકપૂર્વક કોઈપણ વાદ કરવો ૮

૧૩ ધર્મવાદાષ્ટક

૨૮-૩૦

ધર્મવાદનો નિષય મોક્ષોપયોગી અહિંસાત્પિતો વગેરે ૧-૨ - પારમાર્થિક દષ્ટિએ ધર્મની વિચારણાની સગતતા, પ્રમાણાદિની નહિ ૩-૮

૧૪ એકાન્તનિત્યપક્ષખ ડનાષ્ટક

૩૦-૩૨

નિષ્ક્રિય, નિત્ય અને સર્વવ્યાપક આત્મામા વાસ્તવિક રીતે હિંસા અહિંસાદિ કે જીર્ણ અધોગતિ આદિ કાંઈ ધરી શકતું નથી તેનું નિરૂપણ ૧-૮

૧૫ એકાન્તઅનિત્યપક્ષખ ડનાષ્ટક

૩૩-૩૫

સ્વાભાવિક રીતે જ પ્રત્યેક પક્ષે ઉત્પત્તિ અને વિનાશ પામતો આત્મા કોઈનો હિંસક કે હિંમ્ય બની શકતો નથી તેની સયુક્તિક મર્યાદા ૧-૮

૧૬ નિત્યાનિત્યપક્ષખ ડનાષ્ટક

૩૫-૩૭

નિત્યાનિત્ય તમક આત્મામા જ હિંસ્યહિંમન્તા અને તેના વિરુદ્ધ ધર્મો ધરી શકે છે ૧-૪ મત્યાદિ ચાર તો અહિંસાના

સગ્રહક અને પોષક છે ૫-આત્માની નિત્યાનિત્યતાની મિષ્ટિ ૬-
દેહ યાત્રી આત્મા સ્વીકાર્યે તેની ઠાઠઈ અધીનની થતી રહે છે ૭
અદિમાદિની વિચારણામાં મધ્યસ્થતાવની આવશ્યકતા ૮

૧૭-૨૮ માસભક્ષણદૃષ્ટાણક

૩૭-૪૩

મામ પ્રાણીનું અમ ઘાટ તે ખાતું એ દલીલનો ઉપ
૧૭ ૧-૬ શાસ્ત્રવચન તથા લોક વચ્ચેના આગ્રહનો નિર્દેશ ૧૭
૭-૮ મનુષ્યમતિમાં આવેલ માસભક્ષણની આજ્ઞા અને નિષેધ
૫૦૫૨ વિરોધનું પ્રદર્શન ૧૮, ૧-૩, તેની સમુક્તિ ૨૪
૧૮, ૪-૮

૨૯ મધપાનદૃષ્ટાણક

૪૩-૪૬

મધથી પુનઃપ્રાપ્તિનો નાશ વગેરે દોષોનું કથન ૧-૨ મધ
પાનથી ઋષિના વિનાશની કથા ૩-૮

૩૦ મૈથુનદૃષ્ટાણક

૪૫-૪૬

મૈથુનમાં દોષ નથી એ સ્મૃતિવાચ્યની અમંગલતાનું સમુક્તિ
પ્રદર્શન ૧-૮

૩૧ મુક્તમણ્ડલપ્રાપ્તિદૃષ્ટાણક

૪૮-૪૯

વિવેકપ્રુદ્ધિવારા જ ધર્મને મન-રવો અન્યથા ધર્મપ્રુદ્ધિવારા જ
ધર્મનો નાશ થાય છે ૧-તે ઉપર મિત્રાગની મેવા ક વાનો અભિમત
લક્ષ નિમાર ન મળ્યે કુખી થનાર સાધુનું ઉદાહરણ ૨-૪-વાતીનું
લોકિક દષ્ટાવ ૫-૬ તેવી જ રીતે નિષિદ્ધતાનાદિના નિરમ વિરુદ્ધ
દક્ષાદિ દેવામાં ધર્મનો નાશ જ રહેલ છે ૭-૮

૩૨ ભાવવિશુદ્ધિવિચારાટક

૫૦-૫૧

ભાવવિશુદ્ધિનું રૂપ ૧-ભાવમાનિ-ચના હેતુસૂત્ર રાગ દોષ અને
મો'નું ૨-૪-ભાવવિશુદ્ધિ માટે ગુણી-રનાધીનતાની આવશ્યકતા
૫-૬ કેવી ભાવવિશુદ્ધિ અમમાપ્ત્યારિણી છે તેનું કથન ૭-૮

૨૩. શાસનમાલિન્યનિષેધાદ્યક

૫૨-૫૩.

શાસનની અવનતિ, નિંદા કે તુકસાન કરવાથી મિથ્યાત્વ પ્રાપ્તિ તથા તેની ઉન્નતિ આદિ કરવાથી સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિ ૧-૪ બન્નેના લાભાનામનું નિરૂપણ ૪-૮

૨૪. પુણ્યાનુમધિપુણ્યાદિવિચારણાદ્યક

૫૪-૫૬

પુણ્યાનુમધિ પુણ્યાદિ ચાર ભાગાનો નિર્દેશ ૧-૪-તેમાંથી પુણ્યાનુમધિ પુણ્ય કર્તવ્ય છે ૫-ચિત્તશુદ્ધિથી તેની પ્રાપ્તિ ૬-જ્ઞાન-વૃદ્ધીની આગ્રામા રહે તેની પ્રાપ્તિ ૬-૭ પુણ્યાનુમધિ પુણ્ય કયું ? તેની ગણતરી ૮

૨૫. પુણ્યાનુમધિપુણ્યપ્રધાનફલાદ્યક

૫૬-૫૮

પુણ્યાનુમધિ પુણ્યનું પ્રધાનફળ-સા. ઉચિત પ્રવૃત્તિ કરનાર તીર્થંતરવની પ્રાપ્તિ તે ઉપર મહાવીર પ્રભુની પ્રવૃત્તિઓનું દર્શાવ ખામ કરીને માતાપિતાના કુખ

૨૬. તીર્થંકૃદાનમહત્વસિદ્ધ્યદ્યક

૫૯-૬૧

તીર્થંતરનું દાન સખ્યાનાનું હોવાથી મહાદાન ન કહેવાય, અપરિમિત દાન મહાદાન કહેવાય તેથી અપરિમિત દાન દેનાર બોધિમાવના જ મહાનુભાવતા અને જગદ્ગુરુત્વ આજીવી છે, ૧-૩ ઉત્તર મહાદાન એટલે એનું દાન કે જેનાથી કોઈ જરૂરિયાતવાળો જ ન રહે તેનું દાન તીર્થંકરનું છે તેવી તેમના મહાનુભાવના અને જગદ્ગુરુત્વ પણ મિદ્ધ છે ૪-૮

તીર્થંકૃદાનનિષ્ફળતાપરિહારાદ્યક

૬૨-૬૩

અન્યભાગ તીર્થંકરના દાનની નિષ્ફળતાનું કથન ૧-ઉત્તર તેમનો તેવો કે પ છે તથા 'દાન ધર્મનું અંગ છે' એ બનાવનું છે ૨-૪ અપવાદરૂપે માધુદાન પણ કલ્પ્ય છે તેઉપર પ્રભુનું દર્શાવ ૫-૮

૨૮ રાજ્યાદિદાનેપિતીર્થકૃતોદોષાશ્વાવપ્રતિપાદનાદ્યક ૬૪-૬૫

‘સ ત એ પાપનુ કાગ્જુ છે તેવી તેનું દાન દોષવાનું છે’
એવી ચક્રનો અધુનિક ઉત્તર ૧-૮

૨૯ સામાયિકસ્વરૂપનિરૂપણાદ્યક ૬૬-૬૭

સામાયિકનું સ્વરૂપ ૧-૨ -કુશળચિત્તનું સ્વરૂપ, તેની મોહ
સુખતા, તેનું રૂપ ૩-૭ કુશળચિત્ત કરતા સામાયિકની વિશેષતા ૮

૩૦ કેવલજ્ઞાનાદ્યક ૬૮-૭૦

તેનું સ્વરૂપ ૧ -તેની પ્રાપ્તિના ઉપાર ૨ -તેની આત્માના જ
વિષયમાનતા ૩-૮

૩૧ તીર્થકૃદેશનાદ્યક ૭૧-૭૨

૩૨ મોક્ષાદ્યક ૭૩-૭૪

મોક્ષનું સ્વરૂપ તેની આધારદિતતા, આનંદ અને સુખયુક્તતા
ઈન્દ્રિયદિતતા ૧-૨ -‘ત્યા મોક્ષાભાવ હોવાથી સુખ નથી એવા
કથનનો અધુનિક ઉત્તર ૩-૬-અચકારની ભાવના ૧૦

અ.૫૬ પ્રકરણ

[આચાર્યહરિહરકૃત]

—૦—

મહાદેવાષ્ટકમ્

[૧]

યસ્ય સર્વલેશજનનો રાગો નાસ્ત્યેવ સર્વથા ।
ન ચ દ્વેષોઽપિ સત્ત્વેષુ શ્વમેન્યનદવાનલ ॥ ૧ ॥

ન ચ મોહોઽપિ સજ્ઞાનન્નગ્રાદનોઽશુદ્ધદૃતદૃત્ ।
ત્રિભોક્તરવ્યાત્તમદિમા મહાદેવ સ ઇન્યતે ॥ ૨ ॥

જેને કલ્પેશોત્પાદક રાગ ગિલકુલ નથી, જેને નમનાડપી
ધન્ધનનો નાસ કરનાર દાવાનળસમો દ્વેષ પણ નથી અને
જેને સજ્ઞાનાન્ધાદક અશુદ્ધ-દૃઢકિત-આચરણ કરનારો મોહ
પણ નથી, તે ત્રણ લોકના ત્રિવિદ્યમહિમાવાળો મહાદેવ
કહેવાય છે [૧—૨]

યો વીતરાગ સર્વદો ય જાન્વતમુખેશ્વરઃ ।
ન્નિષ્ઠકર્મકલાતીત સર્વથા નિર્કલસ્તથા ॥ ૩ ॥

ય પૂજ્ય સર્વદેવાના યો જ્યેય સર્વયોગિનામ્ ।
ય સ્વપ્ત સર્વનીતીના મહાદેવ સ ઇન્યતે ॥ ૪ ॥

ને વીતરાગ છે, ને મર્વસ છે, ને શાશ્વત સુખનો આશી
 છે, ને જ્યેષ્ઠકર કર્મકાન્ધ-કર્મરત્ની ગહિત છે, ને સર્વથા
 શરીર રહિત છે, ને બધા દેવોનો પૂજ્ય છે, બધા યોગીઓનો
 આરાધ્ય (દેવ) છે, ને બધી નીતિ-નય-ન્યાયનો ઉત્પાદક છે
 તે મહાદેવ કહેવાય છે [૩-૪]

एव सदृचयुक्तेन येन शास्त्रमुदाहृतम् ।

शिववर्त्म पर ज्योतिस्त्रिमोटीदोषवर्जितम् ॥ ५ ॥

ઉપર્યુક્ત નિષ્કલ્લક આચરણવાળા ને દેવે મોક્ષમા
 સમુ પરમ પ્રકાશરૂપ, (આદિ, મધ્ય અને અંત એ) ત્રણેય
 કોટી-વિભાગોમા દોષ હિત શાસ્ત્ર સંસ્કૃત છે, (તે મહાદેવ
 કહેવાય છે) [૫]

यस्य चारामनोपाय सदाज्ञाभ्यास एव हि ।

यथाशक्ति विधानेन नियमात्સ फलप्रद ॥ ६ ॥

બગી જેની આજ્ઞાનો-આગમોનો અભ્યાસ જ-યથા
 શક્તિ આચરણમા ઉતારવાથી અવશ્ય ફળ આપતો હોવાથી-
 (તેની) આરાધના-પ્રસાદ-કૃપા પ્રાપ્ત કરવાના એક માત્ર
 ઉપાય-હેતુરૂપ છે, (તે મહાદેવ છે) [૬]

सुवैद्यमचनाद्यद्वय्यावेर्भवति सक्षय ।

तद्वदेव हि तद्गाम्याद् तुव सत्सारसक्षय ॥ ७ ॥

જેવી રીતે ઉત્તમ વૈદ્યના વચનથી અર્થાત્ તેના વચનાનુ
 સારી વર્તનથી રાગનો નાશ થાય છે, તેવી રીતે મહાદેવના
 વચનથી અર્થાત્ તેમના વચનાનુસારી વર્તનથી મ મારક્ષય
 નિશ્ચિત છે [૭]

પ્રવમ્ભૂતાય શાન્તાય કૃતકૃત્યાય ધીમતે ।

મહાદેવાય સતત સમ્યગ્મમ્ત્યા નમોનમઃ ॥ ૮ ॥

ઉપર્યુક્ત શુષુવિચિષ્ટ, શાન્ત, કૃતકૃત્ય, ધીમાન્ મહાદેવને
સમ્યગભક્તિભાવે સતત નમસ્કાર હો. [૮]

—૦—

સ્નાનાષ્ટકમ્

[૨]

દ્રવ્યતો ભાવતથૈવ દ્વિધા સ્નાનમુદાહતમ્ ।

બાહ્યમાધ્યાત્મિક ચેતિ તદન્યૈઃ પરિકીર્ત્યતે ॥ ૧ ॥

સ્નાન એ પ્રકારનું કહેવામાં આવ્યું છે, (૧) દ્રવ્ય સ્નાન
(૨) ભાવ સ્નાન અન્યધર્માવલંબીઓ તેને જ અનુક્રમે (૧)
બાહ્ય સ્નાન અને (૨) આધ્યાત્મિક સ્નાન તરીકે કહે છે [૧]

ક્ષણેન દેહદેશસ્ય ક્ષણ ચચ્છુદિકારણમ્ ।

પ્રાયોઽન્યાનુપરોધેન દ્રવ્યસ્નાન તદુચ્યતે ॥ ૨ ॥

જળથી (કરાએણું) સ્નાન કે જે ક્ષણભર દેહની શુદ્ધિનું
કારણ બને છે, તે પ્રાય બીજા નવા મેલને દોઢવામાં અસ-
મર્થ હોવાથી દ્રવ્યસ્નાન કહેવાય છે [૨]

કૃત્વેદ યો વિધાનેન દેવતાતિથિપૂજનમ્ ।

કરોતિ મલિનારમ્ભી તસ્યૈતદપિ શોભનમ્ ॥ ૩ ॥

ભાવશુદ્ધિનિમિત્તત્વાત્તયાનુમત્તસિદ્ધિત્ ।

કપશ્ચિદોપભાવેઽપિ તદન્યશુભાવત ॥ ૪ ॥

પાપકાની વ્યાપાર કરનાર જે ગૃહસ્થ વિધિપૂર્વક જ્ઞાન કરીને દેવતા-મહાદેવ-તીર્થ કર અને અતિથિ-સાધુ સાધ્વીના પૂજાસત્કાર કરે છે, તેને દ્રવ્યજ્ઞાન પણ શોભન-લાભદાયી છે, કાગળ કે તે ભાવશુદ્ધિમા-વિચારશુદ્ધિમા નિમિત્તરૂપ થાય છે એવો આપણો અનુભવ છે તેમ જ તેમા થોડો દોષ હોવા છતાં પણ તેનાથી (સમ્યક્ત્વશુદ્ધિ વગેરે) ખીજા શુભોનો લાભ થાય છે [૩-૪]

શકા—દ્રવ્યજ્ઞાન બે શોભન છે તો ગૃહસ્થોને માટે જ કેમ કહ્યું? આધુને માટે પણ તે શોભન હોવું જોઈએ

અમાધાન—

અગ્નિફારિવજ્ઞાન્ઞાત્ત્વે ધર્મસાધનસસ્થિતિ ।

ઘ્વાધિમર્તિત્રિયાતુલ્યા વિજ્ઞેયા ગુણદોષયો ॥ ૫ ॥

જોગના ઉપાયોની વ્યવસ્થાસમી શાસ્ત્રમા (કહેલી) ધર્મના માધનોની અવસ્થા (તેમના) શુભદોષની બાબતમા અધિકારીની અપેક્ષાએ બહુ-તી (તેથી દ્રવ્યજ્ઞાન સંદોષી હોવાથી સાધુને વિહિત નથી.) [૫]

ધ્યાનામ્મસા તુ જીવસ્ય સદા ચન્દ્રુદિમારણમ્ ।

મલ કર્મ સમાપ્તિય માયસ્નાન તદુચ્યતે ॥ ૬ ॥

જે જ્ઞાન ધ્યાનરૂપી પાણી વડે કર્મરૂપી મેલની અવેશાએ અર્થાત્ કર્મરૂપી મેલને ધોઈને આત્માની શુદ્ધિનું કારણ બને છે, તે ભાવજ્ઞાન કહેવાય છે [૬]

ઋષીણામુત્તમ દ્યોતન્નિર્દિષ્ટ પરમર્ષિભિ ।

દિસાદોષનિવૃત્તાના તત્ત્વીલવિવર્ધનમ્ ॥ ૭ ॥

હિસાદોપવી નિવૃત્ત થયેલા, ઋષિઓના વ્રતનિયમ અને શીવસમાધિની વૃદ્ધિ ઠગના ભાવજ્ઞાન જ ઉત્તમ છે, એમ મુનિશ્રેષ્ઠોએ કહેવ છે [૭]

સ્નાત્યાજ્ઞેન યથાયોગ નિ શેષમઠ્ઠર્જિતઃ ।

મૃયો ન ગિપ્યતે તેન સ્નાતક પરમાર્થતઃ ॥ ૮ ॥

ઉપર્યુક્ત અધિભારાનુમાર દ્રવ્યજ્ઞાન અને જ્ઞાનજ્ઞાન ક્રમેને સ્વપૂર્વ કર્મગહિત થયેલો ફરીને કર્મથી જાધાતો નવી, તેથી જ તે વાસ્તવિક દૃષ્ટિએ-માત્રાઅર્થમા-જ્ઞાતક (કહેવાય) છે [૮]

—o—

પૂજાપદ્યકમ્

[૩]

અષ્ટપુષ્પી સમાગ્ન્યાતા મ્વર્ગમોક્ષપ્રમાયની ।

અગ્નિદેવરમેદેન ક્રિધા તત્ત્વાર્થદર્શિભિઃ ॥ ૧ ॥

તત્ત્વકર્મ—જાની પુરુષોએ અષ્ટપુષ્પી પૂજા બે પ્રકારે કરી છે, (૧) અગ્નિ અને (૨) ગુહ તે (અનુક્રમે) સ્વર્ગ અને મોક્ષના નાધનક્રમ છે [૧]

શુદ્ધાગમૈર્વ્યાગમ પ્રત્યગ્રે શ્રુતિમાર્ગનૈઃ ।

સ્તોત્રૈર્ગૌ બદ્ધભિર્વાગ્નિ પુર્ણજાત્યાદિસમ્પન્નૈઃ ॥ ૨ ॥

અષ્ટપાપયિનિર્મુરતતદુત્પન્નગુણભૂતયે ।

દીપતે દેવદેવાય યા સાગ્નિદેવ્યુદાહતા ॥ ૩ ॥

શુદ્ધ-પ્રામાણિકગીતે પ્રાપ્ત કરેલા, તાજા, શુદ્ધ ભાગના રાખેલા, થોડા અથવા ઘણા, જેવા સાપડયા તેવા માવતી પહેરેના પુષ્પો દ્વારા આઠ અપાયના-કર્મોના નાશથી હિપન્ન થયેલ અનતજ્ઞાનાદિગુણવાળા દેવાધિદેવની જે પૂજા થાય છે, તે અશુદ્ધ પૂજા કહેવાઈ છે [૨-૩]

સદ્ગુણિણા દરૂપેણ દ્રવ્યાદ્વારમસંવિત્ ।

પુણ્યવન્ત્રનિમિત્તત્વાદ્ વિજ્ઞેયા સર્વસાધની ॥ ૪ ॥

આભાવિકરીને જે પાપમિત્ર આ અશુદ્ધ પૂજા (પુષ્પાદિ) દ્રવ્ય દ્વારા (ભક્તિ) ભાગને હિપન્ન કરનારી હોવાથી અને પુણ્ય બંધના નિમિત્તરૂપ હોવાથી સ્વર્ગના માધનરૂપ સમજવી [૪]

યા પુનર્ભાવનૈ પુષ્પૈ શાસ્ત્રોત્કિગુણસદ્ગતૈ ।

પરિપૂર્ણત્વતોઽમ્લાનૈરત ણર સુગન્ધિભિ ॥ ૫ ॥

વળી શાસ્ત્રાશરૂપી શુભ-દોરી-થી શુ થાયેલા (અહિંસા દિગ્ધ) ભાવપુષ્પો કે જે પર્વ-વિકસિત-દોરી કે હેતુપવિનાના હોવાથી તાજા-અણુકરનાએલા અને સુગંધીવાળા છે, તેમના દ્વારા જે અષ્ટપુષ્પી પૂજા થાય છે, તે 'શુદ્ધ પૂજા' કહેવાય છે [૫]

અહિંસાસત્યમસ્તેય વ્રતચર્યમસદ્ગતા ।

ગુણમન્તિમ્તપો જ્ઞાન સત્પુણ્યાણિ પ્રચસતે ॥ ૬ ॥

અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, વ્રતચર્ય, અપગ્નિહ, શુરુભક્તિ, તપ અને જ્ઞાન એ આઠ ભાવપુષ્પો કહેવાય છે [૬]

અભિર્દેવાધિદેવાય बहुमानपुरस्सरा ।

દીયતે પાલનાયા તુ સા વૈ શુદ્ધેત્યુદાહતા ॥ ૭ ॥

એ આઠ ભાવપુષ્પોના ચતુર્થ પાલન દ્વારા જ દેવાધિદેવની
બહુમાનપૂર્વક જે પૂજા થાય છે, તે શુદ્ધ પૂજા જોવાય છે [૭]

प्रशस्तो ह्यनया भावस्ततः कर्मभयो ध्रुवः ।

કર્મભયાદ નિર્વાણમત્તત્પા સત્તા મતા ॥ ૮ ॥

એ શુદ્ધ પૂજાથી ભાવ-આનંદપાણિ-શુદ્ધ થાય છે,
તે શુદ્ધ ભાવથી કર્મક્ષય અવશ્યભાવી બને છે અને કર્મક્ષયથી
મોક્ષ મળે છે, તેથી સત્યપુષ્પોને ભાવપૂજા-શુદ્ધ
પૂજા માન્ય છે [૮]

अग्निकारिकापटकम्

[૪]

धर्मैश्वर्यं समाश्रित्य षट्का मद्भायनाहुति ।

ધર્મ-યાનાગ્નિના કાર્યા દીક્ષિતેનાગ્નિકારિકા ॥ ૧ ॥

દીક્ષિત સાધુએ કર્મરૂપી બળતણ, સદ્ભાવનારૂપી આ-
હુતિ અને ધર્મધ્યાનરૂપી અગ્નિ વડે હૃદ-અભય-અજ્વલિત
અગ્નિદાગ્નિ કરવી જોઈએ [૧]

दीक्षा मोक्षार्थमाख्याता ज्ञानध्यानफल च स ।

શાસ્ત્ર ઉવતો યતઃ મૂન શિવધર્મોત્તરે શ્લોક. ॥ ૨ ॥

“ પૂજયા ત્રિપુલ રાજ્યમગ્નિનાયેણ સમ્પદ ।

તપ પાપશુદ્ધયર્થ જ્ઞાન ધ્યાન ચ મુક્તિદમ્ ” ॥ ૩ ॥

દીક્ષા મોક્ષ માટે કહેલી છે, અને તે મોક્ષ શાસ્ત્રમાં જ્ઞાનધ્યાનના કળમ્-રૂપ કહેવાયેલ છે, જાણુ કે ‘ગિવધર્મોત્તર’ નામના ગેવ ધર્મશ્રદ્ધા એવું સૂત્ર છે કે—

“ દ્રવ્યપૂજાથી વિશાલ માત્રાજન્ય સાપડે છે, (દ્રવ્ય) અગ્નિકાર્યથી સમૃદ્ધિઓ સાપડે છે, તપ પાપની વિશુદ્ધિ માટે છે અને જ્ઞાન તથા ધ્યાન મોક્ષદાયક છે ” [૨-૩]

પાપ ચ રાજ્યસમ્પત્સુ સમ્ભવત્યનય તત ।

ન તદ્દેત્વોરપાદાનમિતિ મમ્યગ્નિચિન્ત્યતામ્ ॥ ૪ ॥

‘ માત્રાજન્ય અને સમૃદ્ધિની હેયાવીમાં પાપ સંભવે છે તેથી તેમના હેતુભૂત પૂજા અને અગ્નિકારિકાનું સેવન આચરણ નિવંધ નથી ’ એવું સમ્યક્ રીતે વિચારવું ઘટે [૪]

ટાંકા—જેમ ગંજ્યાદિથી પાપ સંભવે છે તેમ દાન વગેરે શુદ્ધો પદ્મ સંભવે છે અને તેથી પાપશોધન થાય છે માટે દ્રવ્યપૂજા અને દ્રવ્યઅગ્નિકારિકા કરવી જોઈએ

અમાધાન—

ત્રિશુદ્ધિશ્ચાસ્ય તપસા ન તુ ત્રનાગ્નિનૈવ યત્ ।

તન્નિય નાન્યથા યુક્તા તથા ચોક્ત મહાત્મના ॥ ૫ ॥

“ ધર્માર્થે યસ્ય તિત્તેહા તસ્યાનીહા ગરીયસી ।

પ્રપાલનાદિ પદ્મસ્ય દૂરાદસ્પર્શન વરમ્ ” ॥ ૬ ॥

આ અગ્નિકારિકા અન્યથા પ્રકારે અર્થાત્ ભાવાગ્નિકા-

૧ મહાશ્વરન વનપર્વ

રેકાથી અન્ય દ્ર-આગ્નિ-નિકારપે યુક્ત નથી કારણ કે પાપની શુદ્ધિ તપથી જ થાય છે, દાનાદિથી નહિ (કારણકે દાનથી ભોગોની પ્રાપ્તિ થાય છે એવું ચારણવચન છે) મહાત્મા વ્યાસર્ષિએ પણ એ જ કહ્યું છે “ધર્મને માટે ધન મેળવવાની જેની ઇચ્છા-પ્રવૃત્તિ છે, તેના કરતા (ધર્મ માટે) ધન જ નહિ મેળવવાની તેની ઇચ્છા-પ્રવૃત્તિ-વધાએ સારી સગત છે, કારણ કે (કાદવમા પડીને) તેને ધોવા કરતા, તેનાથી દૂર જ રહેવું એ વધારે સારું છે ” [૫-૬]
મોક્ષાવસેવયા ચૈતા પ્રાય શુભતરા શ્રુતિ ।

જાયન્તે યનપાયિન્ય ઇય સચ્છાસ્રસસ્યિતિઃ ॥ ૭ ॥

વગી સદાગમોમા એવી વ્યવસ્થા છે કે (સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન, આગ્નિરૂપ) મોક્ષમાર્ગના સેવનથી પ્રાપ્ત થતી સમૃદ્ધિઓ વધારે સાગી અને દોષરહિત છે તેથી ભાવાગ્નિકારિકા જ યુક્ત છે [૭]

ઈષ્ટાપૂર્તે ન મોક્ષાદ્ સકામસ્યોપવર્ણિતમ્ ।

અકામમ્ય પુનર્યોક્તા સૈવ ન્યાગ્યાગ્નિકારિકા ॥ ૮ ॥

‘ઈષ્ટાપૂર્ત’ (ઈષ્ટ અને પૂર્ત એ એ પ્રકારના દાન) -મોક્ષના અગરૂપ નથી, કારણકે તે સકામીનું—અવ્યુદયની ઇચ્છાવાળાનું છે એમ જોવું છે કામના-વાચ્ય-ઇચ્છા રહિત પુરુષને માટે તો ભાવાગ્નિકારિકા કે જે ઉપર વર્ણવાઈ-કહેવાઈ છે તે જ વ્યાખ્યા છે-મોક્ષાગરૂપ છે [૮]

મિક્ષાષ્ટકમ્

[૫]

સર્વસમ્પત્કરી ચૈન્ના પૌરુષની તથાઽપરા ।

વૃત્તિમિક્ષા ચ સત્ત્વજૈરિતિ મિક્ષા ત્રિગોદિતા ॥ ૧ ॥

તત્ત્વપુરુષોએ લિક્ષા ત્રણ પ્રકારની કહેલી છે, (૧) સર્વ
સપ્તકરી (૨) પૌરુષની તથા (૩) વૃત્તિલિક્ષા. [૧]

યાતિયાનાદિયુક્તો યો ગુર્વાજ્ઞાયા વ્યવમ્યિત ।

સદાનારમ્મિણસ્તસ્ય સર્વસમ્પત્કરી મતા ॥ ૨ ॥

વૃદ્ધાર્થમસદ્ગત્ય ભમરોપમયાદત ।

ગૃહિદેહોપકારાય વિહિતેતિ શુભાસયાત્ ॥ ૩ ॥

જે યતિ ધ્યાનાદિકાર્યમા પરોવાયેલો અને ગુરુઆજ્ઞા
(ઉપાધ્યા) મા તત્પર હોય, તેના નિર્દોષપ્રવૃત્તિવાળા, ભમર
ત્વવિનાના, વૃદ્ધ (ગુરુજન, જ્ઞાન) વગેરે માટે તથા ગૃહસ્થ
ના અને પોતાના ઉપકાર માટે એમ શુભાશયથી પ્રમરના
માફક લિક્ષાટન કરનારને માટે કહેવાયેલી-ઉપદેશાએ
લિક્ષા ‘સર્વસપ્તકરી’ નામની લિક્ષા કહેવાય છે [૨-૩]

પ્રવ્રજ્યા પ્રતિપન્નો યસ્તદિરોચેન વર્તતે ।

અસદારમ્મિણમ્તસ્ય પૌરુષઘ્નીતિ કીર્તિતા ॥ ૪ ॥

જે પ્રવ્રજિત લિક્ષુ પ્રવ્રજ્યા-દીક્ષા વિરોધી વર્તન રાખે
છે, તેવા પાપકારી પ્રવૃત્તિવાળાની લિક્ષા ‘પૌરુષઘ્ની’ લિક્ષા
કહેવાઈ છે [૪]

ધર્મલાઘવક્રમ્લુહો મિત્તયોદરપૂરણમ્ ।

કરોતિ દૈન્યાત્પીનાદ્ધ. પૌરુષ હન્તિ કેવલમ્ ॥ ૫ ॥

ધર્મની લઘુતા કરનાર, મૂઢ તથા સ્થૂલકાથી જે સાધુ
દીનના પૂર્વકે લિક્ષાથી પોતાનું ઉદર ભરે છે (તેથી) તે
નાત્ર પુરુષાર્થનો જ નાશ કરે છે [૫]

નિ સ્વાન્યપદ્મવો યે તુ ન શક્તા વૈ ક્રિયાન્તર ।

મિત્તામન્તિ વૃત્ત્યર્થ વૃત્તિમિસેષમુન્યતે ॥ ૬ ॥

લિક્ષા મિવાયની બીજી ક્રિયા કરવાને અગમ્ય, ગરીબ,
આધર્ય કે પાતળા માણસો ઉદરનિર્વાહ માટે જે લિક્ષા માગે
છે તે 'વૃત્તિલિક્ષા' કહેવાય છે [૬]

નાતિ દુષ્પાડપિ ચામીષામેષા સ્યાન્નદ્યપી તથા ।

અનુરમ્યા નિમિત્તત્વાદ્ ધર્મલાઘવકારિણ ॥ ૭ ॥

ઉપર્યુક્ત માણસોની વૃત્તિલિક્ષા અતિદુષ્ટ કે અતિમ
યત્નથી નથી, કારણ કે તેઓ (લોકોની) અનુકર્યાના ઠાગ-
લુપ્ત હોવાથી 'ચામીષા' લિક્ષા કરનારની માફક ધર્મની
લઘુતા પ્રતારણ નથી [૭]

દાતૃણામપિ ચૈતામ્યઃ ફલ લેવાનુસારતઃ ।

વિદ્વેષમાગ્રયાઢાપિ સ વિશુદ્ધ ફલપદ ॥ ૮ ॥

દાતા (ત્રણે) પ્રકારના ભિક્ષુઓને લિક્ષા આપનાર
દાતાઓને પણ લેવાનુસાર-પાત્રાનુમાર રૂજ મળે છે એમ
નમન/તુ, અથવા દેનારના આશય અનુમાર પણ રૂજ મળે છે
અને (અનેક પ્રકારના આગ્રયોમાથી) વિશુદ્ધ આશય ફલ-
પદ મે

સર્વસમ્પત્કરો મિત્તાપ્તકમ્

[૬]

અક્રતોઽકારિતશાન્વૈરસમ્પલિત યત્ત ચ ।

યતે પિન્દ મમાન્યાતો વિગૃહ્ય શુદ્ધિશારક ॥ ૧ ॥

પેતે કરેલ કે બીજા પાને ડરાવેવ અથવા ઠોપે
માટે સકલ કરાએલો ન હોય એવો જ પિન્દ-ખાદ્ય પદાર્થ
(શયનામન વગેરે પણ) માધુર્યોને માટે વિગૃહ્ય-
નિરવધ અને શુદ્ધિશારક કહેવાયો છે [૧]

નીચેના ચાર શ્લોકોમા અન્યમતાવલંબી શુદ્ધ પિન્દની
અસંભવિતતા બતાવે છે

યા ન સરલિપ્ત પૂર્વ દેયગૃહયા કય નુ તમ્ ।

દદાતિ કથિદેવ ચ સ વિગૃહ્યો દુષોદિતમ્ ॥ ૨ ॥

જેમા પહેલા દેવાની જુદી નથી કંપાએલી એવા
પિન્દને કોઈ પણ માણસ કેવી રીતે આપી શકે ? અર્થાત્
નથી જ આપી શકતો, તેથી [એક પણ પિન્દ અસંકલિપ્ત
નહિ હોવાથી] તે પિન્દ શુદ્ધ છે એવું કયન મિથ્યા છે [૨]

ન ચૈવ સદ્ગૃહસ્થાના મિત્તા ગ્રાહ્યા ગૃહેષુ યત્ ।

સ્વપરાર્થ તુ તે યત્ન કુર્વતે નાન્યથા ક્વચિન્ ।

વગી એ રીતે તો-અનન્યપિત પિન્દ જ લેવાની
દૃષ્ટિએ તો-ગૃહસ્થોના ઘરમા લિપ્ત જ નહિ લઇ શકાય,
કારણ કે ગૃહસ્થો તો પોતાને તથા પરને-અતિથિ આદિને-

દેશ્યને માટે ભોક્ષ વગેરે કરે છે, અન્યથા રીતે-માત્ર
પોતાને માટે-ખદિ નહિ [૩]

સત્યન વિશેષેય યત્રાસી દુષ્ટ इत्यपि ।
परिहारा न सम्यक्स्यायावदर्षिकत्रादिन ॥ ૪ ॥

‘વિશેષપથી એમ્હે કે અમુક સાધુ માટે આ પિંડ
છે એવો ને પિંડમા સકપ કર્યો હોય તે દુષ્ટ છે ’ એ
રીતનો (તમાગે) પરિહાર-અર્થાત્ પશુ બ્યાજખી નથી,
કાં હુકે નેમ્હા ત્રિસાર્થીઓ છે તે બધા માટે અર્થાત્ સમસ્ત
ત્રિદુષ્કર્મ માટે બનાવેલ પિંડને (પશુ) તમે ત્યાજ્ય કહે
નાર છે અર્થાત્ તમોને ત્યાજ્ય છે [૪]

विषयो वाज्य वस्तव्य पुण्यार्थं प्रकृतस्य च ।
अममवाविधानात्स्यादाप्तस्यानाप्तताजन्यथा ॥ ૫ ॥

અથવા આ યાવદર્વિક પિંડનો વિષય-સગધ-અર્થ
મનાવેરો ભોક્ષ, (એટલું જ નહિ પતુ) પુણ્ય માટે
મનાવણી પ્રત-પ્રમુખ-સામે પડેલા-પિંડનો અર્થ પશુ
મનાવવો ભોક્ષ, નહિ તો અસ કપિત પિંડસર્વવા અસ ભવિત
હોવાથી, તમાગ આપ્તની-તર્વણી અમર્વણી સિદ્ધ થશે [૫]

સનાધાન-નીમેના ત્રણ શ્લોકોમા આચાર્ય ઉત્તર
આપે છે

विमिनं देयमात्रिन्य स्वयोग्यायत्र वस्तुनि ।
संत्यन रिपाराधे तदुष्ट विषयोज्जयो ॥ ૬ ॥

‘ ચોલાને કામમા લેવા યોગ્ય વસ્તુથી બીજાને દેવા યોગ્ય વસ્તુ જુદી છે ’ એવા સંકપ જે વસ્તુમા, તેને બનાવતી વખતે કરવામા આવે છે, તે દુષ્ટ છે, અને આ તેમનો-આવદર્શિક અને પ્રકૃત પિડનો-વિષય-સમ્બંધ અર્થ છે [૬]

સ્ત્રોવિત્તે તુ ચદારમ્મે તથા સંકલ્પન ક્વચિત્ ।

ન દુષ્ટ શુભમાવત્વાત્ તચ્છુદાપરયોગવત્ ॥ ૭ ॥

ચોલાને યોગ્ય [પાકાદિ] વ્યાપાર-પ્રવૃત્તિ કરતી વખતે વ્યવસ્થિત તથાપ્રકારક-સાધુને દેવાડય-જે સંકપ સેવાય છે, તે બીજા [મુનિવદનાદિ] શુદ્ધ વ્યાપારની માફક ચિત્તની વિશુદ્ધિરૂપ હોવાથી દુષ્ટ નથી [૭]

દૃષ્ટોઽસકલ્પિતસ્યાપિ લાભ એવમસમ્પવ ।

નોરત્ત ઇત્યાપ્તતાસિદ્ધિર્યતિધમોઽતિદુષ્કર ॥ ૮ ॥

(વળી) અસકલ્પિત-સાધુ માટે બનાવેલા નહિ એવા (શત્રિએ બનાવેલા કે સૂતક વગેરે પ્રસંગે રધાતા)-પિડની પણ પ્રાપ્તિ દેખાય છે, તેથી (તમારા કથન મુજબના) અસંભવિત પિડનો ઉપદેશ (આપ્તોએ) આપેલ નથી, માટે સર્વશની સર્વનતા સિદ્ધ થાય છે (અલબત્ત એવા અસકલ્પિત પિડ પ્રાપ્તિના પ્રસંગો વિરલ હોય છે તેથી જ કહ્યું છે કે) યતિ કર્મ અતિ દુષ્કર છે [૮]

પ્રચ્છન્નભોજનાષ્ટકમ્

[૭]

સર્વારમ્ભનિવૃત્તસ્ય મુમુક્ષોર્ભાવિતાત્મનઃ ।

પુણ્યાદિપરિહારાય મત પ્રચ્છન્નભોજનમ્ ॥ ૧ ॥

બધી પાપકારી પ્રવૃત્તિથી નિવૃત્ત થયેલા, પુનિત
અત કરણવાળા મુમુક્ષુને માટે, પુણ્યાદિ પ્રવૃત્તિનો પરિહાર
કરવા સારુ, પ્રચ્છન્ન-શુદ્ધ-ભોજન (કરવાનું) મનાયું છે [૧]

મુજ્જાન વીક્ષ્ય દીનાદિર્યાચતે હુત્મપીઢિતઃ ।

તસ્યાનુકમ્પયા દાને પુણ્યબન્ધઃ પ્રકીર્તિત ॥ ૨ ॥

ભૂખથી ભડભડતા ગરીબ (અનાથ) વગેરે દોઢો ખાના-
રને જોઈને ભિક્ષા માગે છે, (ત્યારે) તેના ઉપર અનુકમ્પા
આવવાથી ખાનાર તેને દાન દે તો તેને પુણ્યબન્ધ
થાય છે [૨]

ભવદેહત્વતશ્ચાય નેપ્યતે મુક્તિવાદિનામ્ ।

પુણ્યાપુણ્યક્ષયાન્મુક્તિરિતિ શાસ્ત્રવ્યવસ્થિતે ॥ ૩ ॥

અને આ પુણ્યબન્ધ ભવદેહત્વકે હોવાથી મુમુક્ષુઓને ઇષ્ટ
નથી શાસ્ત્રમા ઠહ્યું છે 'પુણ્ય અને પાપના ક્ષયથી મોક્ષ
મળે છે' [૩]

પ્રાપ્યો નચાનુકમ્પાવાસ્તસ્યાદત્વા કદાચન ।

તયાવિધસ્ત્રમાવચ્ચાન્છવનોતિ સુખમાસિતુમ્ ॥ ૪ ॥

અને અનુકમ્પાવાળો ભૂખ્યાને આપ્યા વિના પ્રાપ્ય
મુખથી રહી શકતો નથી, કારણ કે તેનો અવલાવ જ તેવો છે [૪]

અદાનેઽપિ ચ દીનાદેરપ્રોતિર્જાયતે છુરમ્ ।

તતોઽપિ શાસનદ્રેષસ્તત કુગતિસન્વતિ ॥ ૫ ॥

વળી ગરીબ વગેરે માગનારાઓને ન આપ્યે તેને
ચોક્કસ નારાજ થાય અને તેમ થયે શામન-ધર્મ પ્રત્યે
ઉપન્ન થાય, પશ્ચિમામે (તેમની) કુગતિપર પણ ચાલે ।

નિમિત્તમાદતસ્તસ્ય સત્યુપાયે પ્રમાદત ।

શાસ્ત્રાર્થગ્રાધનેનેઽ પાપવન્ય ઉદાહૃત ॥ ૬ ॥

(ઉપરના પુણ્યપાપબંધથી બચવાનો પ્રમુખલોકો
નનો) ઉપાય હોવા છતાં પ્રમાદવશ (પુ-વા લોજન કરીને) (અર્થ
તિ, શાસનદ્રેષ વગેરેમાં) નિમિત્તપૂત જાનવાને કારણે શાસ-
ર્થનો ભાધ-બળ-ઉલ્લંઘન મતો હોવાથી પ્રમુલોજી માધ
પાપબંધ ચાલે એમ મહેલ છે

શાસ્ત્રાર્થથ મયત્નેન મયાશક્તિ મુમુક્ષુણા ।

અન્યવ્યાપારશૂન્યેન કર્તવ્ય સર્વદૈવ દિ ॥ ૭ ॥

(શાસ્ત્રાર્થ કરવા નિવાચના) બીજા કાંઈ પણ વ્યા-
વિતાના મુમુક્ષુએ મયાશક્તિ આદર પૂર્વક હમેશા શાસ્ત્ર-
આગમોના વાચન, મનન વગેરેકે—કરવો જોઈએ ।

પદ મુમયપાપ્યેત્ત્વ પદ્મમોજનમ્ ।

મસ્માન્નિર્દશિત શાસ્ત્રે તત્તત્ત્વમાગોઽસ્ય સુતિમાન ॥ ૮ ॥

ઉપરુંહા પ્રમુલોજન બન્ને રીતે-રીધે અને તરીધે-
છે એમ શાસ્ત્રમાં જાણેલ છે, તેથી તેનો ત્યાગ આગમ
દંધ છે

પ્રત્યાખ્યાનાષ્ટકમ્

[૮]

અપેક્ષા ધાવતથંવ પ્રત્યાખ્યાન ઢિયા મતમ્ ।

અપેક્ષાદિકૃત ક્ષાયમત્તોઽન્યચ્ચરમ મતમ્ ॥ ૧ ॥

પ્રત્યાખ્યાન-ત્યાગ બે પ્રકારનુ મનાયું છે, (૧) દ્રવ્ય પ્રત્યાખ્યાન (૨) ભાવપ્રત્યાખ્યાન પહેલુ (ગ્રાહ પ્રકારની) અપેક્ષા અવિધિ, અપરિણામ, ગગ, દેવ) વગેરે કારણોએ કરાએલું કાય છે, ત્યાર બીજુ તેથી ઉત્પદ્ય એટલે કે અપેક્ષાદિ રહિત ત્ર ત્યાગબુદ્ધિએ જ કુગએલુ હોય છે [૧]

અપેક્ષા ચાવિધિશ્ચેગપરિણામસ્તથૈવ ચ ।

પ્રત્યાખ્યાનસ્ય વિનાસ્તુ વીર્યાભાવસ્તથાપરઃ ॥ ૨ ॥

અપેક્ષા, અવિધિ, અપરિણામ-અગ્રહ તથા વીર્યાભાવ-પરિણામ હોવા છતાં પણ રક્ષિત-ઉદ્ધાત-પ્રત્યનનો અભાવ એ બધા ભાવપ્રત્યાખ્યાનના વિનો છે (કાણુ કે અપેક્ષાદિ-મુખા બધા પ્રત્યાખ્યાન દ્રવ્યપ્રત્યાખ્યાનરૂપ છે) [૨]

અપાપ્રપેક્ષયા સંતુદમખ્યાનામપિ ક્વચિત્ ।

શૂયતે ન તન્નિશ્ચિદિત્યપેક્ષાઽત્ર નિન્દિતા ॥ ૩ ॥

અવિધિ-આર્થિક લાન વગેરેની અપેક્ષાપૂર્વકનુ પ્રત્યાખ્યાન તો અત્યોને પણ ક્યારેક હોય છે એવુ આગમવચન છે, પણ તે સુચ્છ-નમસુ અકિચિત્ છે, તેથી પ્રત્યાખ્યાન સમયે (કાણુ પ્રકારની) અપેક્ષા-આકાશ નિધ છે [૩]

યથૈવારિષિના શ્લોકે ન ત્રિયાગ્રજ્ઞાદિ ચત્ ।

વિપર્યયફલત્વેન તથૈદમપિ માન્યતામ્ ॥ ૪ ॥

અભિધિથી અહણ કરાએલ વિદ્યા (મત્ર, તત્ર) વગેરે ત્રિપીત ક્ષણ આપના હોવાથી લોકોમાં જેમ તેમનું (અભ્યસ) અહણ મનાતું નથી અર્થાત્ અમહિત કહેવાય છે, તેમ અવિધિથી અહણ કરાએલ પ્રત્યાખ્યાન પણ અપ્રત્યાખ્યાનરૂપ જ નહીં પ્રત્યાખ્યાનરૂપ જ સમજવું (કારણ કે તે મોક્ષરૂપી સમ્યક્દર્શન આપતું નથી) [૪]

અક્ષયોપશમાન્યાગપરિણામે તથાઽસતિ ।

જિનાજ્ઞામરિતસવેગવૈરન્યાદેવદમ્પસત્ ॥ ૫ ॥

(દર્શન મોહનીય કર્મના) ક્ષયોપશમના અભાવને કારણે જિનાગમો પ્રત્યે શ્રદ્ધાપૂર્વક જાહેરમાન અને સુવેગ હોતા નથી અને તેથી ત્યાગ ઉપરના સમ્યક્ પરિણામ-શ્રદ્ધાના અભાવમાં અપરિણામજન્ય (દ્રવ્ય) પ્રત્યાખ્યાન પણ અક્રિયિતકર છે [૫]

સદ્વપ્રતીર્ષિરિદાન્ મિહષ્ટકમોદયેન ચત્ ।

વાધ્યતે તદપિ દ્રવ્યમત્યારયાન પ્રતીર્તિતમ્ ॥ ૬ ॥

કિલ્બષ્ટકમોદયને કારણે ઉત્કટ વીર્યનો—તીવ્ર શક્તિનો અભાવ રહેવાથી જે પ્રત્યાખ્યાન ખરિત થાય છે તે પ્રત્યાખ્યાનને પણ દ્રવ્યપ્રત્યાખ્યાન કહે છે (૬)

પૃથ્વિવિપર્યયાદ્વાવમત્યારયાન જિનોદિનમ્ ।

સમ્પરુપારિતરૂપવાનિયમાન્ઘ્રુમિતસાધનમ્ ॥ ૭ ॥

(બીજી) ભાવપ્રત્યાખ્યાન મમ્યઃ ચાગ્નિરૂપ હોવાથી
અવશ્ય મોક્ષમાધક છે એમ નિનેશ્વરોએ કહેલું છે, કાગ્નુ
કે તે દ્રવ્યપ્રત્યાખ્યાનથી વિપરીતરૂપ છે (૭)

‘જિનૌક્તમિતિ સદ્ભક્ત્યા ગ્રહણે દ્રવ્યતોઽપ્યદ ।

વાયમાન ભવેદ્ભાવપ્રત્યાખ્યાનસ્ય કારણમ્ ॥ ૮ ॥

‘નિનદેવે કહેલું છે’ એવી મદ્ભક્તિપૂર્વકનું ખડિત
ચતુ પ્રત્યાખ્યાન દ્રવ્યરૂપે ગ્રહણુ જવામા આવેતો પણ તે
ભાવપ્રત્યાખ્યાનનું કાગ્નુ બને છે [૮]

—o—

જ્ઞાનાષ્ટકમ્

(૧)

‘વિષયપ્રતિભાસ ચાત્મપરિણતિમત્તયા ।

તત્ત્વસવેદન ચૈવ જ્ઞાનમાહુર્મહર્ષય

॥ ૧ ॥

મહર્ષિએ(એ) જ્ઞાન ત્રણ પ્રકારનું કહેલું છે, (૧) વિષય-
પ્રતિભાસરૂપ (૨) આત્મપરિણતિમત્ તથા (૩) તત્ત્વસવેદનરૂપ [૧]

‘વિષયકષ્ટકરત્નાદૌ વાળાદિપ્રતિભાસવત્ ।

વિષયપ્રતિભાસ સ્યાત્ તદ્દેયત્વાદ્યવેદકમ્

॥ ૨ ॥

જેવી રીતે બાળકોને વિષ, કટક, રત્ન ધગેરેનું (તેના
શુભદોષના ભાનવિનાનું સ્થૂલ-ઉપલક) જ્ઞાન થાય છે તેવી રીતે
(વસ્તુમા રહેલ) હેય (ઉપાદેય) વગેરે શુભોના ભાન-જ્ઞાન રહિત
વસ્તુનું (સામાન્ય-સ્થૂલ-ઉપલક) જ્ઞાન તે વિષયપ્રતિભાસરૂપ
જ્ઞાન

૨૦૦

૧, [૨]

નિરપેક્ષમટ્ટત્યાદિલિઙ્ગમેતદુદાહૃતમ્ ।

અજ્ઞાનાવરણાપાય મહાપાયનિવન્ધનમ્

॥ ૩ ॥

વળી આ વિસ્થપ્રતિભાગ જ્ઞાન નિરપેક્ષ-અવિચારી પ્રવૃત્તિરૂપ જાણ્યાવિહ્વાણુ, અજ્ઞાનાવરણકર્મના અપાયથી- ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થનારુ તથા મહા અનર્થના કારણમૂલ કહેલુ છે [૩]

પાતાદિપરત્તત્રસ્ય તદ્દોષાદાવસગ્રયમ્ ।

અનર્થાદ્યામ્નિયુક્ત ચાત્મપરિણતિમન્મતમ્

॥ ૪ ॥

(સદ્મદ્ગતિમા યતા) પાત (રાગ, દ્વેષ) વગેરેને વશ થએલ જાણુસનુ, પાત વગેરેના શુષ્કદોષ જાણવામા મશય, વિપર્યય વિનાનુ અર્થાત્ શુષ્કદોષોને યથાર્થરીતે જાણનારુ તથા લાભ નુકશાનની પ્રાપ્તિ કલ્પનારુ જ્ઞાન આત્મપરિણતિમત જ્ઞાન મનાયુ છે [૪]

તથાવિધમટ્ટત્યાદિલ્પદ્મ્યમ્ સદનુવન્ધિ વ ।

જ્ઞાનાવરણહાસોત્થ પ્રાયો વૈરાગ્યકારણમ્

॥ ૫ ॥

વળી આ જ્ઞાન મન્થ પ્રવૃત્તિનિવૃત્તિરૂપે પ્રકટ થતુ, શુભ અનુબંધ-પરિણામ પરપરા વાણુ, જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થતુ તથા પ્રાય વૈરાગ્યના કારણરૂપ મનાયુ છે [૫]

સ્વસ્થવૃત્તેઃ પ્રશાન્તસ્ય તદ્દેયત્વાદિનિશ્ચયમ્ ।

તત્ત્વસંવેદન સમ્યગ્ યયાશક્તિ ફલમદમ્

॥ ૬ ॥

(ત્રીશ્ચ) તત્ત્વસંવેદન જ્ઞાન હેય, ઉપાદેય અને ઉપેક્ષણીય

વસ્તુનો નિશ્ચય કરનાર તથા આત્માની શક્તિ મુજબ (મમ્ય-
આગ્નિ અને મોક્ષરૂપ) સમ્યક્ જ્ઞાન આપનાર છે તવા તે
જ્ઞાન વસ્તુ વૃત્તિ-વર્તન-યોગ વાળા, પ્રશાન્ત પુરુષને
હોય છે [૬]

[નોટ- આ ઉપરથી એમ ન્પષ્ટ જણાય છે કે પહેલું જ્ઞાન
મિથ્યાત્વયુક્ત છે, બીજું આગ્નિ ન બ્રહ્મ જી શકનાર મમ્યત્વ
યુક્ત આત્માનું સમ્બંધજ્ઞાનરૂપ છે અને ત્રીજું યથાશક્તિ
આગ્નિ અગીકાર કરનાર ગૃહસ્થ શ્રાવણી તે મોક્ષ જતા
સાધુનું વિશિષ્ટ મમ્યજ્ઞાનરૂપ છે]

ન્યાગ્યાદૌ શુદ્ધવૃત્ત્યાદિગમ્યમેતત્પ્રતીતિત્તમ્ ।

સજ્ઞાનાવરણાપાય મહોદયનિવચ્ચનમ્ ॥ ૭ ॥

આ જ્ઞાન નીતિ બ્યવહાર વગેરેમા શુદ્ધ (વિચાર)
વર્તન વગેરે દ્વારા (પ્રકટરૂપે) જણાય છે, તવા સદ્-મોક્ષસા-
ધક જ્ઞાનાવગ્ણીય કર્મના ક્ષયોપશમનન્ય, મહોદય-મોક્ષ-
ના કાણુરૂપ છે, એમ તત્ત્વસંવેદકોએ કહ્યું છે [૭]

પતસ્મિન્સત્તત્ત યત્નઃ કુગ્રહત્ત્યાગતો મૃશમ્ ।

માર્ગશ્રદ્ધાદિભાવેન કાર્ય આગમતત્પરૈ ॥ ૮ ॥

(તેથી) શાસ્ત્રશ્રદ્ધાગુઓએ કદાબ્રહ્મનો ત્યાગ કરીને,
મોક્ષમાર્ગ વિષે શ્રદ્ધા (બહુમાન, જ્ઞાન, આચરણ) વગેરે ભાવ-
પૂર્વક તત્ત્વસંવેદનજ્ઞાન માટે મતત-ખૂણ પ્રયત્ન કર્યો
જોઈએ [૮]

વૈરાગ્યાષ્ટકમ્

(૧૦)

આર્તધ્યાનાદયમેક સ્યાન્મોહગર્ભ તયાઽપરમ્ ।

સજ્ઞાનસદ્ગત ચેતિ વૈરાગ્ય ત્રિવિધ સ્મૃતમ્ ॥ ૧ ॥

વૈરાગ્ય ત્રણ પ્રકારનું છે, (૧) આર્તધ્યાનનામક વૈરાગ્ય (૨) મોહગર્ભિત વૈરાગ્ય (૩) અજ્ઞાનચુકલ વૈરાગ્ય. [૧]

ઇષ્ટેતરવિયોગાદિનિમિત્ત માયશ્ચો દિ યત્ ।

યથાશક્ત્યપિ હેયાદાયમવૃત્ત્યાદિવર્જિતમ્ ॥ ૨ ॥

લલ્લેગકૃદ્વિપાદાદ્યમાત્મગાતાદિકારણમ્ ।

આર્તધ્યાન શ્વદો મુરય વૈરાગ્ય ગેરુતો મતમ્ ॥ ૩ ॥

જે પ્રાય ઇષ્ટવિયોગ અને અનિષ્ટયોગરૂપ નિમિત્તથી ઉત્પન્ન થાય છે, જે પોતાની શક્ત્યનુસાર પણ હેયોપાદેયના (અનુક્રમે) ત્યાગ કે સ્વીકાર-અગીકાર કરતું નથી, જે લલ્લેગ ઉત્પન્ન કરનાર છે, જે વિરાહ-હીનતાથી પરિપૂર્ણ છે તથા આત્મઘાત વગેરેમા નરણુભૂત છે તે વાસ્તવિકરીને આર્તધ્યાન ન છે, છતાં લૌકિક દૃષ્ટિએ તે વૈરાગ્ય હોવાયું છે (તેથી પહેલું આર્તધ્યાનનામક વૈરાગ્ય કહ્યું) [૨-૩]

एको नित्यस्तथाऽवद क्षम्यसद्वेद सर्वथा ।

आन्मेति निश्चयाद्भूयो भवनेर्गुण्यदर्शनात् ॥ ૪ ॥

તત્ત્યાગાયોપશાન્તસ્ય સદ્વૃત્તસ્યાપિ ભાવત ।

વૈરાગ્ય તદ્ગત યત્તન્મોહગર્ભમુદાહતમ્ ॥ ૫ ॥

આત્મા એક જ છે અથવા નિત્ય જ છે અથવા અખંડ જ છે અથવા ક્ષણિક જ છે, અર્થના અમરૂપ જ છે, એના નિશ્ચયદ્વારા અનેકવાર સસાગની અસારતા જોવાથી, સસારના ત્યાગ માટે નિઃશ્ચિત્ત ઇન્દ્રિયોવાળા માધુચરિત પુરુષોને લાવથી લવવિષયક જે વૈગ્ય થાય છે તે મોહગર્ભિન-અજ્ઞાનજન્ય વૈરાગ્ય જોવાય છે [૪-૫]

भूयांसो नामिनो बद्धा बाह्येनेन्द्रादिना ह्यमी ।

आत्मानस्तद्वाशात्कष्ट भवे तिष्ठन्ति दारणे ॥ ६ ॥

एव विज्ञाय तत्त्वागविधिस्त्यागश्च सर्वथा ।

वैराग्यमाहुः सङ्गानसङ्गत तत्त्वदर्शिनः ॥ ७ ॥

નામ-પર્યાય-પરિણામ વાળા અર્થાત્ પોતાના અવરૂપને ઇંડાના બિના પર્યાયરૂપે ઉત્પન્ન તથા નષ્ટ થવાના અવસ્થાનવાળા, બાહ્ય ઇન્દ્રિય આદિથી બદ્ધ-જડાએલા ઘણા આત્માઓ ઇન્દ્રિયાધીન-પરવશ થઈ ગયેલા હોવાને કાળે દારુણ મમાગ્ના દુષપૂર્વક ગ્રબ્હે છે એમ જાણીને મમાગ્ના ત્યાગની ક્રિયાને તથા તેના મર્વથા ત્યાગને તત્ત્વજ્ઞ પુરુષો સંજ્ઞાનયુક્ત વૈરાગ્ય કહે છે [૬-૭]

एतच्चत्त्वपरिज्ञानान्नियमेनोपजायते ।

यतोऽस्त' साधन सिद्धेरेतदेवોदित जिनै ॥ ८ ॥

કારણ કે આ ત્રીજા પ્રકારનો વૈગ્ય નિયમથી-માત્ર તત્ત્વજ્ઞાન દ્વારા જ થાય છે, તેથી જિનેશ્વરોએ તેને જ મોક્ષના માધનરૂપ કહેલ છે [૮]

તપોષ્ટકમ્

(૧૧)

શી કા—

દુ સ્વાત્મક તપ કેચિન્મન્યન્તે તન્ન યુક્તિમત્ ।

કમોદયસ્વરૂપત્વાદ્ ઘલીર્તાદિદુઃસ્વત્ ॥ ૧ ॥

કેટલાક લોકો માને છે કે બગદના દુ ખની માફક તપ પણ ધર્મોદય-કર્મવિપાક-કર્મફળરૂપ હોવાથી દુ ખાત્મક છે, તેથી તે (માક્ષના આધનરૂપે) યુક્તિયુક્ત નથી [૧]

સર્વં एव च दु गयेवं तपस्वी सम्प्रसज्यते ।

વિશિષ્ટસ્તદ્વિશેષેણ સુષનેન ઘની યથા ॥ ૨ ॥

ઘની મર્વે પ્રાણી દુ ખી છે, (અને તપ પણ દુ ખાત્મક છે) તેથી જેવી રીતે ઘણા ધનવડે માણસ ધનવાન કહેવાય છે તેવી રીતે દુ ખ વિશેષ-ઘણુ દુ ખ હોવાને કારણે માણસ વિશિષ્ટ-મોટો તપસ્વી કહેવાશે [૨]

મહાતપસ્વિનૈશ્ચેવ ત્વન્નીત્યા નારકાદયઃ ।

શમસૌહ્યમગ્રાન્તવાગ્ગોગિનસ્તપસ્વિન ॥ ૩ ॥

(તેથી) ઉપર્યુક્ત નીતિ-ન્યાય-માન્યતા અનુસાર નારક બગેરે મહાતપસ્વી કહેવાશે અને ચોખીઓ અનપસ્વી કહેવાશે કારણકે તેઓ સમતારૂપ સુખવિશિષ્ટ ॥ જોટલે કે અદુ ખી છે [૩]

યુક્ત્યાગમવદિર્ભૂતમતમ્ન્યાજ્યમિદ્ વુષૈ ।

અશસ્ત્રયાનગનનાત્ માય આત્માપકારકમ્ ॥ ૪ ॥

માટે આત્માનું અહિત દરનારું આ તપ, યુક્તિ અને આગમ શ્રેત્રની બહારનું, તેમજ દુધ્યાન પેદા કરનારું હોવાથી, બુદ્ધિમાન પુરુષોએ તજવું જોઈએ. [૪]

ઉત્તર—

મન ઇન્દ્રિયયોગાનામહાનિ શોદિતા જિનૈઃ ।

યતોઽત તત્કથ ત્વસ્ય યુક્તા સ્યાદ્ દુ સ્વરૂપતા ॥ ૫ ॥

તપદ્વાળા મન, ઇન્દ્રિય અને યોગની અહાનિ-રક્ષા થાય છે એમ જિનેશ્વર દેવોએ કહેલું છે, તેથી તેની દુબરૂપતા કેવી રીતે થઈ શકે ? [૫]

યાપિ ચાનગનાદિભ્ય કાયપીડા મનાક્ વવચિત્ ।

વ્યારિક્રિયાસમા સાપિ નેષ્ટસિદ્ધિઃ ત્રાજ વાધની ॥ ૬ ॥

અનશન— ઉપવાસ વગેરેથી ક્યારેક જે થોડીક કાયપીડા થાય છે, તે પણ રોગચિકિત્સાની માફક ઈષ્ટસાધક હોવાથી સાધક નથી. [૬]

દૃષ્ટા ચેદર્યસસિદ્ધૌ કાયપીડા શ્વદુ સ્વદા ।

રત્નાદિવર્ણિમાદીના તદ્વદનાપિ ખાવ્યતામ્ ॥ ૭ ॥

વળી (સસારમા) રત્ન વગેરેના વેપારીઓને (પોતાના) ઈર્ષ્યાર્થની તિદ્ધિમા થતી કાયપીડા દુબદાયી-દુબરૂપ રેખાવી નથી, તેમ તપના અબધમા પણ સમજવું [૭]

વિશિષ્ટજ્ઞાનસવેગશ્ચસારપત્તસ્તપઃ ।

સાપોપશમિક્ષ્ણેયમન્યાનાધમુસ્વાત્મકમ્ ॥ ૮ ॥

(વળી) તપ વિશિષ્ટજ્ઞાન, વિશિષ્ટસવેગ તથા વિશિષ્ટ-

શમરૂપ સારવાળું છે, તેથી તે (આન્ત્રિભોક્ત્રીય કર્મના)
 ક્ષયોપશમથી પેદા થનાર તથા અગ્ન્યાબાધ સુખરૂપ છે
 એમ જાણવું [૮]

વાદાપ્તકમ

(૧૨)

શુષ્કવાદો વિવાદય ધર્મવાદસ્તયાઽપર ।

ઇત્યેપ ત્રિવિધો વાદ કીર્તિત પરમર્ષિષિ ॥ ૧ ॥

(૧) શુષ્કવાદ (૨) વિવાદ અને છેલ્લા (૩) ધર્મવાદ
 એ રીતે પરમર્ષિઓએ વાદ ત્રણ પ્રકારનો કહેલો છે [૧]

અત્યન્તમાનિના સાર્થે દૂરચિત્તેન ચ ઝમ્ ।

ધર્મદ્વિષ્ટેન મૂઢેન શુષ્કવાદસ્તપસ્વિન ॥ ૨ ॥

અત્યંત અભિમાની, અત્યંત દૂર, ધર્મદેષી કે મૂર્ખ
 સાથેના સાધુપુરુષનો જે વાદ તે શુષ્કવાદ [૨]

વિજયેઽસ્યાતિપાતાદિ ગમ્ય તપરાજયાત્ ।

ધર્મસ્યેતિ દ્વિષાઽપ્યેપ તત્ત્વતોઽનથવર્ધન ॥ ૩ ॥

(ઉક્ત અભિમાની વગેરે કોઈ સાથેના વાદમાં) સાધુનો
 વિજય થાય તો સામાનો અતિપાત-મ જી મલયે, અથવા
 સાધુનો પરાજય વાપતો ધર્મની લઘુતા થાય એ રીતે શુષ્ક
 વાદ વસ્તુના બંને પ્રકારે મનર્થને વધાવનાર છે [૩]

લબ્ધિવ્યાત્યર્થિના તુ સ્યાઽસ્થિતેનામહાત્મના ।

છઞ્જાતિમગ્નાનો ય સ વિવાદ ઇતિ સ્મૃત ॥ ૪ ॥

વળી (ધન વગેરે ઐહિક) લાલ તથા કીર્તિની લાભના-
વાળા હુ સ્થિત-અચ્ચર અને અનુદાર-સ કુચિત-ચિત્તવાળા
સાથે છલ, જાતિની પ્રધાનતાવાળો જે વાદ તે વિવાદ
કહેવાય છે [૪]

વિનયો હ્યન સન્નોત્યા દુર્લભસ્તત્ત્વવાદિનઃ ।
તદ્ભાવેઽપ્યન્તરાયાદિદોષોઽદૃષ્ટવિધાતકૃત્ ॥ ૫ ॥

આ વિવાદમા તત્ત્વ-સત્યવાદીનો સન્ન્યાય ઠારા
વિનય થવો મુશ્કેલ છે, અને કદાચ વિનય થાય તો પણ માધુ
ને (પ્રતિવાદીના પરલોકમા વિદ્ન નાખનાર) અતરાયાદિ દોષ
લાગે છે અર્થાત્ પ્રતિવાદી હારે તો તેને જે લાલ, કીર્તિ વગેરે
મળવાના હોય તે ન મળતા તેમા અતરાયરૂપ થવાથી પ્રતિ-
વાદીમા દ્વેષ વગેરે જન્મે છે તેથી પ્રતિવાદીનો પરલોક બગડી
જાય અને આમા માધુ નિમિત્ત થવાથી સાધુને અતરાય વગેરે
દોષો લાગે છે [૫]

પરલોકપ્રધાનેન મન્યસ્યેન તુ ધોમતા ।
સ્વશાસ્ત્રનાતત્ત્વેન ધર્મવાદ ઉદાહૃત ॥ ૬ ॥

પરલોકની મુખ્યતા મનમા રાખનાર અવાત્ પરલોકનો
ભય ખાનાર, મધ્યમ્ય અને પોતાના શાસ્ત્રોના જલ્જલ બુદ્ધિ-
માન સાથેનો વાદ ‘ધર્મવાદ’ કહેવાયો છે [૬]

વિજયેઽમ્ય ફલ ધર્મપ્રતિપત્ત્યાનિન્દિતમ્ ।
આત્મનો મોહનાશશ્ચ નિયમાત્તત્ત્વરાજયાત્ ॥ ૭ ॥

ઉક્ત ધર્મવાદમા વાદી સાધુનો વિનય થાય તો પ્રતિવાદીના
ધર્મસ્વીકાર (ધર્મપ્રભાવના, મૈત્રી) વગેરે રૂપ અનિન્દિત ફળ

મળે છે અને સાધુનો પરાજય થાય તો (દર્શન) મોહનો
અનશ્ય નાશ થાય છે [૭]

દેશાત્રપેક્ષયા ચેદ વિજ્ઞાય ગુસ્લાપવમ્ ।

તીર્થક્રત્ત્વાતમાલોચ્ય વ્રાદ ઝાઝો વિપચિતા ॥ ૮ ॥

વળી વાદ કરવા સળધીતો પડિત પુરુષે શ્રી વીરપ્રભુના
દૃષ્ટાન્તની આલોચના-નિચારણા કરીને દેશ (કાળ, સભા,
મંથ, પ્રતિવાદી) વગેરેનો અપેક્ષાએ પોતાના ગૌરવ કે
લાઘવનો પુખ્ત વિચાર કરીને (કોઈ પ્રકારનો) વાદ કરવો,
નેહાએ [૮]

—૦—

ધર્મવાદાપ્ટકમ્

(૧૩)

વિપયો ધર્મવાદસ્ય તત્તત્તન્ન્યપેક્ષયા ।

પ્રસ્તુતાપોપયોગ્યેવ ધર્મસાધનલક્ષણ ॥ ૧ ॥

દરેક દર્શનની અપેક્ષાએ પ્રસ્તુતઅર્થમા-મોક્ષમા ઉપ
યોગી હોય અને ધર્મના સાધનસ્વરૂપ હોય તે ધર્મવાદનો
વિષય છે [૧]

પશ્ચૈતાનિ પવિત્રાણિ સર્વેષા ધર્મચારિણામ્ ।

અહિંસાસત્યમસ્તેય ત્યાગો મૈથુનવર્જનમ્ ॥ ૨ ॥

અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, અપગ્નિહ અને પ્રહસ્યર્થ આ
પાંચેય સર્વધર્માવલંબીઓને માટે પવિત્ર છે [૨]

કવ મલ્વેતાનિ યુજ્યતે મુગ્યવૃત્ત્યા કવ વા ન હિ ।

તત્રે તત્તત્રનીત્યૈવ વિચાર્ય તત્તતોષદ ॥ ૩ ॥

ધર્મર્થિભિ પ્રમાણાદેર્લક્ષણં ન તુ યુક્તિમત્ ।

પ્રયોજનાદ્યભાવેન તથા ચાહ મહામતિઃ ॥ ૪ ॥

“પ્રસિદ્ધાનિ પ્રમાણાનિ વ્યવહારથ તત્કૃતઃ ।

પ્રમાણલક્ષણસ્યોક્તૌ જ્ઞાયતે ન પ્રયોજનમ્” ॥ ૫ ॥

આ પાથેય પ્રતો (દરેક) ધર્મમા પોતપોતાની દૃષ્ટિએ
-રીતિએ-વાસ્તવિકરીતે કયા ઘટી શકે છે અને કયા નહિ
તેના જ ધાર્મિક પુરુષોએ તત્ત્વથી-પરમાર્થથી વિચાર કરવો,
પ્રમાણ (પ્રમેય) વગેરેના લક્ષણોનો નહિ, કારણ કે તેવો
વિચાર, કશું પ્રયોજન નહિ હોવાથી, યુક્તિયુક્ત નથી
મહામતિ (સિદ્ધસેન દિવાકર) પણ જો છે કે-“પ્રમાણો અને
તેમનાથી નિષ્પન્ન થતો વ્યવહાર એ જાને પ્રસિદ્ધ છે-દરેક
પ્રાણીનેશ્વાનુભવમિદ્ધ છે, તો પછી પ્રમાણનું લક્ષણ જોવામા
શું પ્રયોજન છે તે સમજાતું નથી” [૩-૪-૫]

પ્રમાણ દ્વારા નિશ્ચિત કે અનિશ્ચિત એના જાને પ્રકારનું
પ્રમાણલક્ષણ જોર-ચાજળી છે એમ આચાર્ય નીચેના બે
શ્લોકોમા જણાવે છે

પ્રમાણેન વિનિશ્ચિત્ય તદુચ્યતે ન વા નનુ ।

અલક્ષિતાત્કલ્ય યુક્તા ન્યાયતોઽસ્ય વિનિશ્ચિતિઃ ॥ ૬ ॥

સત્યા ચાસ્યા તદુક્ત્યા કિં તદ્વદ્વિષયનિશ્ચિતેઃ ।

તત્ત્વ એવાવિનિશ્ચિત્ય તસ્યોક્તિર્ન્યાન્યમેવ હિ ॥ ૭ ॥

(પહેલો વિકલ્પ વ્યાજળી નથી) કારણ કે જેનું લક્ષણ

જ થયું નથી એવા પ્રમાણ દ્વારા એટલે કે અનિશ્ચિત પ્રમાણ દ્વારા પોતાના જ લક્ષણનો નિશ્ચય (અનવગ્ધાદિ દોષો લાગવાથી) ન્યાયથી યુક્ત નથી અને (અનિશ્ચિત પ્રમાણથી લક્ષણનો) નિશ્ચય સાબીત થયે પ્રમાણ કંઈનથી શુ ? અર્થાત્ પ્રમાણનું કશું પ્રયોજન નથી, કારણ કે તેવી રીતે તો (અનિશ્ચિત પ્રમાણથી કે લક્ષણથી) પ્રમેયનો નિશ્ચય પણ થઈ શકે છે એ જ રીતે બીજો વિદ ૫-પ્રમાણ દ્વારા નિશ્ચિત કર્યા વિના લક્ષણનું કંઈન કંતુ એ-પણ માત્ર બુદ્ધિની અધના જ સૂચવે છે એટલે કે માણસની મૂર્ખતાદિ જ છે [૬-૭]

સસ્માન્નયોદિત વસ્તુ વિચાર્ય રાતર્જિતૈ ।

‘ધર્માર્થિભિઃ’ પ્રયત્નેન તત્ત્વ શ્લાર્થસિદ્ધિત્ ॥ ૮ ॥

તેથી રાગરહિત ધાર્મિક પુરુષોએ વસ્તુને યથાસ્વરૂપે પ્રયત્નપૂર્વક વિચારવી, કારણ કે તેથી જ ઇષ્ટ અર્થની સિદ્ધિ થાય છે [૮]

—o—

एकान्तनित्यपक्षखण्डनाटकम्

(૧૪)

તત્તાત્મા નિત્ય ણ્વેતિ વૈરામેશાન્તદર્શનમ્ ।

હિસાદય વય તેષા યુગ્મ-ને મુખ્યવૃત્તિત્ ॥ ૧ ॥

અથા દર્શનોમાથી ‘આત્મા માત્ર નિત્ય જ છે’ એવું એકાન્તદર્શન જેમતું છે, તેઓમા મુખ્ય-પ્રધાન-વાસ્તવિક રીતે હિંમા આદિ કેમ સંભવી શકે ? [૧]

નિક્રિયોઽસૌ તતો દન્તિ દન્યતે વા ન જાતુચિત્ ।

કચ્ચિન્ કેનચિદિત્યેવ ન હિંસાસ્યોપપત્તે ॥ ૨ ॥

આત્મા નિષ્ક્રિય છે, તેથી તે કોઈ પણ વખતે કોઈને હુણુતો નથી તેમ જ કોઈથી હુણાતો નથી એ રીતે તેનામાં હિંસા થતી નથી [૨]

અભાવે સર્વયૈતસ્યા અહિંસાપિ ન તત્તત્ ।

સત્યાદીન્યપિ મર્દાણિ નાહિંસાસાધનત્તત્ ॥ ૩ ॥

હિંસાના સર્વથા અભાવને કારણે વાસ્તવિક રીતે અહિંસા પણ અભવતી નથી, તેથી સત્યાદિ બધા મર્તો પણ, અહિંસાના સાધનરૂપ હોવાથી, સભવતા નથી [૩]

તત સન્નીવિતોઽમાત્રાદમીપામસદેવ હિ ।

સર્વ યમાચનુષ્ઠાન મોહસર્જિતમેવ વા ॥ ૪ ॥

તેથી ન્યાયદૃષ્ટિએ તો અહિંસા આદિના અભાવથી યમ, નિયમાદિક સઘળી ક્રિયા અસત્ય-અભાવરૂપ છે અથવા તે બધી ક્રિયાએ અજ્ઞાનયુક્ત છે [૪]

શરીરેણાપિ સમ્બન્ધો નાત એવાસ્ય સર્જિત ।

તયા સર્ગતત્ત્વાચ સંસારશ્રાપ્યકલ્પિતઃ ॥ ૫ ॥

તેથી જ-આત્માને માત્ર નિત્ય માનવાથી જ શરીર સાથેના નબંધ યુક્તિયુક્ત નથી, તેમ જ તે સર્વવ્યાપક હોવાથી તેનું વાસ્તવિક ભવબ્રમણું સભવી શકતું નથી

તતથોર્ધ્વગતિર્ધર્માદયોગતિરધર્મત ।

જ્ઞાનાન્મોક્ષશ્ચ વચન સર્વમેવૌપચારિકમ્ ॥ ૬ ॥

અને તેથી જ “ધર્મથી (આત્માની) ઉર્ધ્વગતિ, અધર્મથી અધોગતિ અને જ્ઞાનથી મુક્તિ થાય છે” એવું શાસ્ત્રવચન ઔપચારિક-કલ્પિત છે [૬]

ભોગાધિષ્ઠાનવિષયેઽપ્યસ્મિન્ દોષોઽયમેવ તુ ।

તન્નેદાદેઽ ભોગોઽપિ નિષ્ક્રિયસ્ય કુતો મહેદ્ ॥ ૭ ॥

લોભના આધારભૂત શરીરવિષયક મનારજમણ સ્વીકાર્યે પણ એ જ દોષ આવે છે, વળી લોભ પણ ક્રિયાનો એક લેહ હોવાથી, ક્રિયારહિત આત્માનો તે ઢેલી રીતે સંભવી શકે ? [૭]

ઇપ્યતે ચેત્ ક્રિયાત્મસ્ય સર્વમેવૌપચરતે

મુત્યવૃત્ત્યાઽનય કિન્તુ પરસિદ્ધાન્તસથય ॥ ૮ ॥

જો એદાન્ત નિત્ય આત્મા (કાર્મિક) ક્રિયા પણ કરે છે એમ સ્વીકારવામા આવે, તો અહિં સા આદિ નિર્દોષ તત્ત્વો વાસ્તવિક-લાઘવિક-અકલ્પિત-કષ્ટિએ ઘટી શકે છે પરંતુ (તેમ સ્વીકાર્યે) બીજાના-ત્રીનોના મતનો અવીકાર કરવો પડશે. [૮]

एकान्तानित्यपक्षखडनाटकम्

[૧૫]

સણિકજ્ઞાનસત્તાનરૂપેડપ્યાત્મન્યસશયમ્ ।

હિંસાદયો ન તત્ત્વેન સ્વસિદ્ધાન્તવિરોધત ॥૧॥

ક્ષણિકજ્ઞાનમત્તાનકેપ આત્મામા પણ હિંમાઆદિ વાસ્ત
વિકે રીતે નિરાક ઘટી ગડતા નથી, કારણ કે (તેમા
બોદોના) પોતાના જ મિદ્ધાતદ્વારા વિરોધ આવે છે (૧)

નાશહેતોરયોગેન સણિકત્વસ્ય સસ્થિતિ ।

નાશસ્ય ચાન્યતોડમાવે ભવેદ્દિસાપ્યહેતુકા ॥૨॥

(તેઓ માને છે) 'વિનાશક હેતુનો મયોગ થયા વિના
જ એટલે કે આભાવિક રીતે જ વસ્તુ ક્ષણિક છે' અને (તેમી
આચાર્યનું કહેવું છે કે) ખીન્ના વિનાશક હેતુ દ્વારા દેહના
વિનાશનો અન્વીક્ષાત્ વ્યે તો હિંસા નિર્હેતુક સાગ્રિન યો
એટલે કે કાઇપણ પ્રાણી હિંસ્રક નહિ લેવાય (૨)

તત્ત્વાસ્મા સદા સત્તા કદાચિન્નૈવ યા મંવન્ ।

કાદાચિત્ક હિ ભવન કારણોપનિચ્ચનમ્ ॥૩॥

અને તેથી—નિર્હેતુક સાગ્રીત વ્યે દિશાને મુદ્દે
સહમાવ અથવા તેનો આત્યન્તિક અનાત અનુભવ, મન્ય
કે ક્યારેક યત્ની ઉત્પત્તિ તો મુદ્દાન્યુ જ દેશ છે (૩)

સકા—'વસ્તુનો ઉત્પાદક પેત્રે જ નેનો દિવસ છે'
એમ કદાચ ખાદો કહે, તો પ્રજા એ અમ્મ કે કે નુ ખડ
રનો જનક અથવા પદાર્થના પ્રદાનને જનક એ લે પ્રજા

જનકમાથી કયો જનક હિંસક છે? સત્તાનનો જનક હિંસક છે એમ તેઓ કહેતા હોય તો તેનો ઉત્તર આ રહ્યો.

न च सन्तानभेदस्य जनसो हिंसको भवेत् ।

સાટતત્વાન જન્યત્વ યસ્માદસ્યોપપદ્યતે ॥૪॥

જનક-ઉપાદક (કોઈ જીને પદાર્થ) તે પ્રવાહનો હિંસક નહિ ગણાય, કારણ કે પ્રવાહ-સત્તાન સાવૃત-કાન્પનિક હોવાથી જન્ય નહિ જાની ગકે (૪)

હવે જો તેઓ એમ કહેતા હોય કે પદાર્થનો જનક હિંસક છે, તો તેનો ઉત્તર પણ આચાર્ય આપે છે કે-

न च क्षणविशेषस्य तेनैव व्यभिचारत ।

તથા ચ સોઽપ્યુપાદાનમાર્ચેન જનકો મત ॥૫॥

અમુક-પદાર્થનો ઉપાદક તેનો હિંસક છે એમ પણ નહિ કહી શકાય, કારણ કે નાશ પામતો પદાર્થ પોતે ઉપાદાન ભાવે (ઉત્તરવર્તી) પદાર્થનો જનક છે એમ તમે માનો છો તેથી ખુદ પદાર્થદ્વારાજ વિસવાદ ઊભો થશે એટલે કે પોતે જ પોતાનો હિંસક બનશે (૫)

तस्यापि हिंसकत्वेन न वक्षित्त्यादहिंसक' ।

જનકત્વાવિશેષેણ નૈવ તદ્વિરતિ વચન્તિ ॥૬॥

દરેક વસ્તુ જનકરૂપ હોવાથી તે દરેકનો હિંસક તરીકે સ્વીકાર કરીએ તો કોઈપણ માણસ-ખુદ યુદ્ધ પણ-અહિંસક નહો રહી શકે અને એ રીતે તો હિંસાનો અભાવ ક્યારેય નહિ સંભવે અર્થાત્ અહિંસા જેવા તત્વનું અસ્તિત્વજ નહિ રહે (૬)

અપ્ન્યાસથ શાસ્ત્રેઽસ્યા કૃતો યત્નેન ચિન્ત્યતામ્ ।

વિપયાઽસ્ય યમાસાગ્ર હન્તૈય સફળો ભવેત્ ॥૭॥

અને બૌદ્ધશાસ્ત્રમા તો અહિમાનો ॥ ૩ ॥ લેખ કરેલો છે ન તેથી આ ઉલ્લેખના વિષય-અહિમા સબધી ગભીરપણે વિચાર કરવો જોઈએ, કે જે વિષયને-અહિસાને એળવીને (બિચારો) ઉલ્લેખ સદગ્ર-માર્થિક અને (૭)

અભાવેઽસ્યા ન યુજ્યન્તે સત્વાદીન્યપિ તત્ત્વતઃ ।

અસ્યાઃ સરસળાર્થં તુ યદેતાનિ મુનિર્જગૌ ॥૮॥

અહિસાના અભાવમા સત્યાદિ તત્ત્વો પણ વાસ્તવિક રીતે નહિ ધટે, કારણ કે એ બધા (લગવતી) અહિસાના સન્શ્લેષ (અને પોષણ) માટે છે એમ જિનેશ્વરદેવે કહેલ છે (૮)

નિત્યાનિત્યપક્ષમંડનાષ્ટકમ્

[૧૬]

નિત્યાનિત્યે તથા દેહાદ્ મિત્રાભિન્ને ચ તત્ત્વતઃ ।

ઘટન્ત આત્મનિ ન્યાયાદિસાદીન્યત્રિરોચત ॥૧॥

નિત્યાનિત્ય તથા દેહથી લિન્નાલિન્ન આત્મામા ન્યય દૃષ્ટિએ-તેના નિત્યાનિત્ય સ્વરૂપની દૃષ્ટિએ (કોઈ પ્રમાણ) વિરોધ વિના વાસ્તવિક રીતે હિમાદિ ધટે છે (૧)

પીઠારુર્તૃત્વયોગેન દેહન્યાપત્યપેક્ષયા ।

તથા હન્મીતિ સદ્ગુણેશાદિસૈવા સનિરન્ધના ॥૨॥

દુ ખના ઝાંપણના સબધની તથા દેહના થતા નાશની અપેક્ષાએ (મારનારમા) 'હું હણ છું' એવું મનોમાલિન્ય દેખાય છે, તેથી હિમા મકારણ છે (૨)

દિસ્યકર્મવિપાકેઽપિ નિમિત્તત્વનિયોગત ।

દિસકસ્ય મવેદેપા દુષ્ટા દુષ્ટાનુગ્નત ॥૩॥

હિ સ્થ પ્રાણીના કર્મોના ઉદય (હિમામા પ્રધાન કારણ) હોવા ઝાંચ હિમડ તેમા નિમિત્તરૂપ હોવાથી તેને હિસા લાગે છે, પણ તે હિમા દુષ્ટચિત્તપૂર્વક કરાય તો જ દુષ્ટ-સદોષી કહેવાય છે (૩)

તત સદુપદેશાદે ચિલ્પટર્મવિયોગત ।

શુભમાવાનુગ્ન્યેન હન્તાઽસ્યા રિરતિર્મવેત્ ॥૪॥

તેવી જ રીતે સદુપદેશાદિદ્વારા, કિલ્પ કર્મોના ક્ષયને કારણે તથા શુભ ભાવો-અધ્યવસાયો દ્વારા હિમાની નિવૃત્તિ થાય છે (૪)

અર્હિસંપા મતા મુરયા સ્વર્ગમોક્ષપ્રસાધની ।

પતવસરક્ષણાર્થં ચ ન્યાગ્ય સન્પાદિપાગ્નમ્ ॥૫॥

સ્વર્ગ તથા મોક્ષમા સાધનભૂત (હિમાવિરતિરૂપ) આ અર્હિસા જ મુખ્ય છે અને તેથી અર્હિસા મતના સંરક્ષણ માટે સત્યાદિમતોનું પાલન પણ યુક્ત છે (૫)

સ્મરણમત્યભિજ્ઞાનદેહસપ્તશ્વેદનાત્ ।

અસ્ય નિત્યાદિસિદ્ધિથ તયા હોરુપસિદ્ધિત્ ॥૬॥

ઘોષ અતિતાકિંક-ગુપ્તગુહિની (બૌદ્ધ) કહે છે કે સત્યુપોએ જાન વગેરેની માફક માન આવે જોઈએ, કારણ કે તે પ્રાણીનું અંગ છે (૧)

મદ્યામદ્યવ્યસ્યેહ શાસ્ત્રોરનિવ્ર્ધના ।

સર્વેષ માતૌ યસ્માત્તસ્માદેતદસામ્પતમ્ ॥૭॥

(પણ) તે હેતુ ધરાવતી નથી કારણ કે સર્વ પ્રાણીની ભક્ષ્યાભક્ષ્ય (પેચાપેચ) વગેરેની વ્યવસ્થામાં વાન્નવિંદ રીતે શાસ્ત્ર તથા લોકવ્યવહાર કાણુ છે (૨)

તત્ર પ્રાણ્યદ્વમપ્યેક મદ્યમન્વત્તુ નૌ તથા ।

સિદ્ધ ગવાદિસત્સારરઘિરાદૌ તયેક્ષણાત્ ॥૩॥

(વળી) લોક વ્યવહારમાં પ્રાણીના અંગો પણ અમુક ભક્ષ્ય અને અમુક અભક્ષ્યરૂપે પ્રતિષ્ઠિત છે કારણ કે ગાય વગેરેના શુદ્ધ દૂધ, લોહી (અગ્નિ) વગેરેમાં ભક્ષ્યાભક્ષ્યપણુ દેખાય છે (૩)

પ્રાણ્યદ્વત્વેન ન ચ નોઽમક્ષણોયમિદ મતમ્ ।

કિન્ત્વન્યજીવમાવેન તથા શાસ્ત્રપ્રસિદ્ધિત્ ॥૪॥

વળી માન પ્રાણીના અંગરૂપ છે તેથી તે અભક્ષ્ય છે એવું અમારું માનવું નથી, પણ તે સ્વયં અન્યજીવરૂપ છે માટે અભક્ષ્ય છે, કારણ કે આગમમાં પણ એવું જ પ્રસિદ્ધ છે (૪)

મિષ્ટુમાસનિષેગોઽપિ ન ચૈવ યુજ્યતે ક્વચિત્ ।

અસ્પ્યાઘપિ ચ મદ્ય સ્યાત્પ્રાણ્યદ્વત્વાવિશેષત્ ॥૫॥

અને એ રીતે તો (પવિત્ર) બિયુના મામનો નિષેધ

પર મહિષ્યા સ્ત્રી હતો નથી, તેમજ (અલક્ષ્ય) હાડકા વગેરે
પર સદૃશ જનશે કારણ કે પ્રાણીના અગરૂપે બધા મરણા
છે (૫)

સ્તાવયાસામ્યેન પ્રવૃત્તિર્યદિ ચેષ્યતે ।

જાયાયા સ્વજનન્યા ચ સ્ત્રીત્વાત્તલ્યૈવ સાઽસ્તુ તે ॥૬॥

જે માત્ર પ્રાણીના અગતરીકેના સામ્યને કારણે (માત્ર
લક્ષણી) પ્રવૃત્તિ તમને માન્ય છે, તો સ્ત્રીત્વ (સામાન્ય)
દેખને પ્રાણી પોતાની પત્ની અને માતા બન્ને સાથે તમારો
સ્થાન-પત્નીરૂપ અથવા માતારૂપ-વ્યવહાર થવો જોઈએ (૬)

તન્માઽસ્તુ ચ લોક ચ સમાશ્રિત્ય વદેદ્ ધુર ।

પ્રવૈવ ધુર ચ સ્યાદન્યથોન્મત્તતુલ્યતા ॥૭॥

તેલે માટે હાલના માણુએ ગ્રાસ્ત્રવચન અને લોકવ્યવ-
હારના ન્યવહારનો આધાર લઈને (લક્ષ્યાલક્ષ્યાદિ)
જે અવધાન બોલવું એ રીતમાં જ તેણે હાલથી છે
તેલે તે જ નત્ત તુલ્ય છે (૭)

જાત્ર ચાપ્તેન વૌઽપ્યેતન્નિષિદ્ધ યત્નતો નનુ ।

જૂતગામુજાદૌ તતોઽનેન ન કિઞ્ચન ॥૮॥

જૂતગામુજાદૌ આદિ શાસ્ત્રોમાં તમાગ આપ્ત પ્રવૃ-
ત્તિને પણ આદરપૂર્વક માસલક્ષણનો નિષેધ કરેલ છે, તેથી
જૂતગામુજા તર્કનું કશું પ્રયોજન (કે કિ મત) નહીં (૮)

માસમક્ષણદૂષણાટકમ્

[૧૮]

અન્યોઽવિદ્યમ્ય શબ્દાર્થ ન્યાય સ્વયમુદીરિતમ્ ।
પૂવાપરવિરુદ્ધાર્થેવમાદાત્ર વસ્તુનિ ॥૧॥

“ન માસમખણે દોષો ન મત્રે ન ચ મૈથુને ।
મટત્તિરેષા મૂતાના નિવૃત્તિસ્તુ મહાફલો” ॥૨॥

“મા સ મક્ષયિતાઽદ્યુત્ર યસ્ય માસમિદાદમ્યદમ્ ।
પતન્માસમ્ય મામન્વ દ્વદન્તિ મનીષિણ ” ॥૩॥

અન્ય—પ્રાક્ષણોએ વ્યય ‘મામ’ શબ્દનો અર્થ ન્યાય-સગન કહેન છે, છતાં પૂરો વિચાર ર્યા વિના માસમક્ષણની બાબતમા તેઓ પરંપરા વિરુદ્ધ અર્થ આ રીતે કહે છે

“માસમક્ષણમા દોષ નથી, મદપાન કે મૈથુનસેવનમા પણ દોષ નથી, (કામ્યુ કે) પ્રાણીઓની એ પ્રવૃત્તિ સ્વાભાવિક છે છતાં પણ તેમનો ત્યાગ મહા ફલદાયી છે”

“જેનું માસ હું જહીં ખાઉં છું, તે મને જન્માતરમા ખાશે” એ ‘માસ’ શબ્દનું માસત્વછે-વ્યુત્પત્ત્યર્થકલાવ છે એમ વિદ્વાન માણસો-વ્યુ પન્નિવિગ્રહો વદે છે” (૧-૨-૩)

નીચેના એ શ્લોકોમા પરંપરના વિસ વાદને દૂર કરવા પ્રાક્ષણોવતી આવાય કહે છે—

૧ મનુષ્યતિ અધ્યાય ૫ શ્લોક ૫૬

૨ મનુષ્યતિ અધ્યાય ૫ શ્લોક ૫૫

ન્ય જન્મેવ દોષોઽન ન શાસ્ત્રાદ્વાદ્યમક્ષણમ્ ।

પ્રતીત્યેવ નિપેયથ ન્યાયો વાક્યાન્તરાદગતે ॥૪॥

“પ્રોક્ષિત મક્ષયેન્માસ વ્રાત્મજાના ચ વામ્યયા ।

યયાવિધિ નિયુક્તસ્તુ પ્રાણાનામેવ વાઙ્મયે” ॥૫॥

(બ્યુત્પત્તિની અપેક્ષાએ) લક્ષકના લક્ષ્ય તર્કે ૪-મવારૂપ દોષ અહીં-શાસ્ત્રમુખેન માસલક્ષણમા વ્યાજ્ઞી નથી (પણ) શાસ્ત્રમા નહિ કહેવાએવા માસલક્ષણની અપેક્ષાએ (ઉક્ત) દોષ તથા માસલક્ષણનો નિષેધ વ્યાજ્ઞી છે, ગરણ કે શાસ્ત્રના બીજા વાક્યોથી શાસ્ત્રમુખેન માસલક્ષણની સિદ્ધિ થાય છે (મનુ-મૃતિ જ કહે છે કે નીચેને ચાગ્ર પ્રસંગે દરેક માણસે માસ અવશ્ય ખાવું)

“(દરેક માણસે) (૧) પ્રોક્ષિત માસ-વૈદિક મંત્રોદ્વારા પ્રોક્ષણ નામક સસ્ત્રાગ્ર પામ્યા પછી યજ્ઞના હવિષ્યેવ પશુનું માસ ખાવું (૨) બ્રાહ્મણોની ઈચ્છાખાતર (એકવખર) માસ ખાવું (૩) (વ્યાધિને દ્રાગ્ધે કે બીજા જોગડના અભાવમા) પ્રોક્ષણો-દેહનો નાશ થતો દેખાય ત્યારે માસ ખાવું તથા (૪) (શ્રાદ્ધ વગેરેમા) શાસ્ત્રવિધિ અનુસાર આમત્રણ અપા પેર-જોડાયેલ માણસે (તેમા વપગતુ) માસ ખાવું”

આચાર્ય ઉત્તર આપે છે—

અત્રૈવામાત્રદોષશ્ચેન્નિવૃત્તિર્નાસ્ય મજ્યતે ।

અન્યદાઽમક્ષણાદ્વાત્રામક્ષણે દોષકીર્તનાત્ ॥૬॥

૧ મનુ ૩૫૦ અ. ૫ શ્લો ૨૭ ની ‘વાઙ્મય’ ને જલ્દે વાઙ્મયે’ પાસ છે તથા સગ્રખાવો માત્ર જ અમૃતિ અધ્યાય ૧ શ્લો ૧૭૬

“યથાવિધિ નિયુક્તસ્તુ યો માસ નાત્તિવૈદિજ” ।

સ મેત્ય વશુતાં યાતિ સમ્પવાનેફવિગ્નિર્મ” ॥૭૥॥

(‘ય માસ મશ’ દોઢ એ વચનનો જો એ અર્થ હોય કે) યામવિદિત મામ્મશશુભા જ દોઢ નથી, તો મામ્મશશુભે ત્યાગ કરી નહિ થાય, કાણ કે યામવિદિત પ્રમ્ને નિવાસ તેનું (મર્યાદા) અમશનુ કહેવ છે જ તથા યામવિદિત પ્રમ્ને તેના અમશનુમા (શાસ્ત્રે) દોષ કહેવ છે (જેમ કે) ‘યથાવિધિ પ્રવૃત્ત કસ્યચ્છેદ ને શ્રાક્ષણ મામ્મ પ્રાતો નથી તે પશ્ચોક્તમા-જ-માન્ય મા ૨૧ સર્વ મુખી પશુતા પામે છે’ (તેથી જ પ્રકારના સજ્જનો સર્વથા નિષેધ છે, તેને માટેનું ‘નિવૃત્તિનુ મહાશ્વ’ એ કથન નિરર્થક છે અને તેનો ત્યાગ કરવાથી દોઢ લાગે છે તેનો ત્યાગ નિરર્થક છે, મારે મામ્મ સજ્જનો ત્યાગ કરી નહિ થઈ શકે) (૬-૭)

[‘નિવૃત્તિનુ મહાશ્વ’ એ સ્મૃતિવાક્ય નિરર્થક છે એમ ઉપરના શ્લોકમા મિદ્ધ વચા જ્ઞાપ્ય જો તમે એમ કહેતા હો કે નિવૃત્તિ તો અર્થ પતિનાજ-આ-આપણ-ગૃહગ્રામમનો ત્યાગ એટલે કે દિમાર્ગનો ત્યાગ એમ મમજવાનું છે માટે સ્મૃતિવાક્ય સાર્થક છે, તો આચાર્ય તેનો ઉત્તર નીચે આપે છે કે નિવૃત્તિ ને સાર્થક સિદ્ધ

૧ અનુગ્રહ અ ૫ શ્લોક ૩૫, ૫૨ તુ શ્લોકનો પૂર્વાર્થ આ પ્રમાણે છે—

નિયુક્તસ્તુ યથાવારં યો માસ નાતિ માનવ ।

ઉક્ત સ્મૃતિઓના અનુમધાન ઉપરથી સ્મૃતિપાઠ વધારે સીધા જાય છે, પણ આ ‘અષ્ટક પ્રકરણ’ ઉપર વિ સ ૧૦૮-મા વૃત્તિ લખનાર શ્રી નિનેષત્સુગિ એ અષ્ટક પ્રકરણના પાઠ ઉપર જ વૃત્તિ લખેલ છે તેથી પાઠ જલ્દી જૂનો હોઈને જેમનો તેમ રાખેલ છે

આ તો માસ ભક્ષણ મદોષ છે એમ સિદ્ધ થઈ ગયું છે, જે ભોજન નથી]

પારિગ્રહ્ય નિવૃત્તિશ્ચેત્તદપ્રતિષ્ઠિતઃ ।

ફળભાવઃ સ પન્નાડમ્ય દોષો નિર્દોષૈત્તવ ના ૮॥

(શાસ્ત્રવિદિત હિ માનાત્યાગ પદી ૪ પરિવારક થવાતું હોવાથી) પરિવારકના પોતે જ (માસભક્ષણાદિના) ત્યાગરૂપ છે, એવું (જે તમારું કથન) હોય તો પરિવારકનાના અનગી-કર્મને કાળે થતો (તેના) કર્મનો અભાવ જ વિદિતમાસ-ભક્ષણનો દોષ છે, તેથી તેની નિર્દોષતા છે જ નહિ (૮)

મધ્યપાનદૂષણાષ્ટકમ્

[૧૨]

મધ્ય પુનઃ પ્રમાદાઙ્ગ તથા મદિત્તનાશનમ્ ।

સન્માનદોષવત્તત્ર ન દાપ્યેતિ સાહસમ્ ॥૧॥

વર્ગી મધ્ય પ્રમાદનું કારણ છે, શુભચિત્તનું વિનાશક છે તથા (અનેક ચીજોના મિશ્રણથી તે બનતું હોવાથી) સૌકર્મના દોષવાળું છે (તેથી) 'તેમાં દોષ નથી' એ કહેવું માત્ર સાહસ-મૂઢતા જ છે (૧)

કિં વેદઃ બહુનોક્તેન પ્રત્યક્ષેણૈવ દૃશ્યતે ।

દોષોડમ્ય વર્તમાનેઽપિ તથા મજ્જનન્મણ ॥૨॥

અથવા (મગ્ધિયે) બહુ બોલવાની જરૂર નથી, કારણકે વર્તમાનકાળમાં પણ તેનો (યાદવાચ્યની જેવી) લડાઈરૂપ દોષ પ્રત્યક્ષ રીતે દેખાય છે (૨)

શ્રૂયતે ચ ઋષિર્મદાત્ માતૃજ્યોતિર્મદાતપા ।

સ્વર્ગાદ્ધનામિરાસિષ્ઠો મૂર્ત્યુનિષન ગત ॥૩॥

વળી એણે કહેવાય છે કે કેઈ એક મહાતપસ્વી, (જ્ઞાન ૩૫) પ્રદાશને પામેવ ઋષિ સ્વર્ગાદ્ધનામિરાસિષ્ઠો મોહાદને મદ પાત કરવાથી મૂર્ત્યુની માફક મરણને શબ્દ થયો (૩)

કથિતપિસ્તપસ્તેપે મૌત ઇન્દ્ર મુરશ્ચિય ।

ક્ષોભાય મેવયામામ, તસ્યાગત્ય ચ તાસ્ત્રકમ્ ॥૪॥

ગિનયેન સમારાધ્ય ચરદાભિમુત્ત્વ સ્થિતમ્ ।

જર્ણમન્ય તથા હિંસા સેવસ્વાગ્રણ વેચ્છયા ॥૫॥

સ એવ ગદિતતાભિર્દ્વયોર્નરકદેહુતામ્ ।

આલેખ્ય મન્યરૂપ ચ શુદ્ધકારણપૂર્વકમ્ ॥૬॥

મન્ય મપચ તદ્ભોગાનપ્થર્મસ્થિતિર્મદાત્ ।

વિદશર્થમન હત્યા સવમેવ ચકાર સ ॥૭॥

તતશ્ચ અપ્તસામર્થ્ય સ મૃત્વા દગર્તિ ગત ।

ઇત્ય દોષાકરો મન્ય વિજ્ઞેય ધર્મચારિભિ ॥૮॥

કેઈ એક ઋષિએ મહાતપ તપ્યું (તેથી) બચીત થએલ ઇન્દ્ર ઋષિના વિચિત્ર માટે મુરમુદરીઓને મોકલી ત્યાં આવીને તેમણે ઋષિને વિનયથી પ્રશ્ન કર્યો પછી ઈચ્છિત આપવા તપર થએલ તેની પાસે બચત માગ્યું 'આપ મધનું હિંસાનું અથવા મૈથુનનું સેવન કરો' આ પ્રમાણે કહેવાએલ તે ઋષિએ, હિંસા તથા મૈથુનને નરકના કારણરૂપ તથા મધને (જુદી જુદી જાતુઓના મિશ્રણથી બનતું હોવાથી)

શુદ્ધ કા હોવાનું સમજીને મગપાન કર્યું, પછી તેના ઉપ-
લેગથી (થગેલ) મદથી ઉપશાત થવા માટે એક બકગને
વધ મરીને નષ્ટધર્મી તે ઋષિએ બધું (અનર્થઢાર્ય) કર્યું
એને તેથી તપશક્તિથી બ્રહ્મ થયેલ તે મગને દુર્ગતિમા ગયો
અ રીને ધર્માચરણ કળાગઓએ મગને દોષોની ખાણ
સમજવી (૪-૮)

મૈથુનદૂપણાષ્ટકમ્

[૨૦]

રાગાદેવ નિયોગેન મૈથુન જાયતે યત ।

તત કથ ન દોષોઽત્ર યેન જ્ઞાસ્ટે નિષિ યત્તે ॥૧॥

મૈથુન હમેશા રાગના ઉદયથી જ થાય છે, તેથી તેના
લેવનમા દોષ કેવી રીતે નથી મલવતો કે જેથી જ્ઞાસ્ટમા તેનો
દોષનો નિષેધ કરાયો છે ? અર્થાત્ દોષ સહાયે જ છે માટે
જ્ઞાસ્ટ્રોક્ત દોષાભાવ અનુચિત છે (૧)

જ્ઞાન્નમમ્મત અમુકપ્રકારનું મૈથુન દોષવાળું નથી એના
કથનનો આચાર્ય ઉત્તર આપે છે

ધર્માર્થ પુત્રકામસ્ય સ્વદારેષ્વધિકારિણ ।

ઋતુકાલે રિધાનેન યત્સ્યાદોષો ન તત્ર ચેત્ ॥૨॥

નાપવાદિન્વલ્પત્વાન્નૈકાન્તેનેત્યસદ્ધતમ્ ।

વેદ દાયીત્ય મ્નાયાદયદધીત્યૈવેતિ જ્ઞાસિતમ્ ॥૩॥

ધર્મ લાગે-પુણ્ય લાગે પુત્રની કામનાવાળા, અધિકારી ગૃહસ્થનું પોતાની સ્ત્રી સાથે જનુમળમા યથાવિધિ ને મૈથુન થાય તે મૈથુનમા દોષ નથી એમ જો કહેા તો તે ધરાબર નથી, કારણ કે તે મૈથુન આપવાદિક આચાર્ય પે, તેથી તે સર્વથા નિર્દોષ જ એ મગલ નથી કહ્યું છે કે (સ્ત્રીસગની ઈચ્છાવાળાએ) વેદને ભણીને સ્નાન કરવું ('અધીત્ય' = 'ભણીને' શબ્દ ઉપર વ્યાખ્યા કરના) વ્યાખ્યાકાર કહે છે કે 'અધીત્યેન-ભણીને જ' ભણ્યા વિના નહિ, અર્થાત્ વેદાધ્યયન અનિવાર્ય છે, મૈથુન નહિ માટે તે આપવાદિક છે (૨-૩)

સ્નાયાદેવેતિ ન તુ યત્તત્તો હીનો ગૃહાશ્રમ ।

તત્ર ચૈતદત્તો ન્યાયાત્પશ્ચસાડસ્ય ન યુજ્યતે ॥૪॥

ભણી સ્નાન કરવું જ જોઈએ એવું (અનિવાર્ય) નથી, માટે ગૃહસ્થાશ્રમ પ્રથમર્થાશ્રમ હોના ઠીકતો છે અને ઉક્ત નિર્દોષ મૈથુન ગૃહાશ્રમમા જ સંભવે છે તેથી ન્યાય દૃષ્ટિએ-પારમાર્થિક દૃષ્ટિએ મૈથુનની પ્રશસા વ્યાજબી નથી.

પ્રશસાનું વ્યાજબીપણું સિદ્ધ કરનારને આચાર્ય ઉત્તર આપે છે

મદોપકીર્તનાદેર પ્રશમા ચેત્ કય મનેત્ ।

અર્થાપત્યા સદોપસ્ય દોષામાત્ર મકીર્તનાત્ ॥૫॥

ન જ મૈથુને 'મૈથુન નેનનમા દોષ નથી' એવા દોષાનિ વેધક કથનથી તેની પ્રશસા (વ્યજબી સિદ્ધ) થાય છે એમ જો તમે માનતા હો તો અર્થાપત્યા-વેદાર્થકથન દ્વારા સદોષી (સિદ્ધ થએલ) મૈથુનની નિર્દોશતાના મન માનથી તેની પ્રશસા

એ રીતે સભવે ? અર્થાત્ વેદ પ્રમાણ દ્વારા જે સદોષી નિષ્કર્ષ થયેલ છે તે અન્ય પ્રમાણદ્વારા નિર્દોષી બની શકે જ નહિ, તેથી તેની પ્રથમા પાત્ર સભવી એકે નહિ (૫)

પ્રવૃત્તિહેતુત્યાપ્ત્યાજ્યબુદ્ધેરસમ્યવાત્ ।

વિવૃત્તરિપ્તસસિદ્ધેરક્તિરેષા ન મદ્રિકા । ૬॥

‘મૈથુનમા દોષ નથી’ એ ઠયન હિતગર નથી, કારણ કે તેણે કથન (મૈથુન) ત્યાગ્ય છે એની બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થવા હેતુ નહિ હોવાથી (મૈથુન) પ્રવૃત્તિમા હેતુબૂત બને છે, તથા મૈથુન-સેવનની આશારૂપ હોવાથી, તે વડે (મૈથુન સેવનરૂપ) ઈષ્ટસિદ્ધિ થાય છે (૬)

માણિના વાચક ચૈતન્ડાસ્ત્રે ગીત મહર્ષિભિ ।

નશ્વિકાતપ્તકળકમવેશજ્ઞાતતસ્તથા ॥૭॥

(મહાવીરાદિ) મહર્ષિઓએ યાત્રામા ઠહેલ છે કે જેવી રીતે વાસની અથવા બરુની નળીમા ધગધગતા હોદાના સજિ-યાનો પ્રવેશ નળીમાના હવેનો વિધાતક થાય છે તેવી રીતે મૈથુન પ્રાણીઓનું બાધક-વિધાતક બને છે (૭)

મૂલ ચૈતદધર્મસ્ય મવમાવમવર્ધનમ્ ।

તસ્માદ્વિપાન્નવત્યાજ્યમિદ મૃત્યુમનિચ્છતા ॥૮॥

મૈથુન અધર્મનું મૂળ છે તથા સત્કારભાવ વધારનાર છે તેથી મૃત્યુને નહિ ઇચ્છનારે-મોક્ષાભિલાષીએ તેને વિષ તથા અન્નની માફક તજવું જોઈએ (૮)

સૂક્ષ્મવૃદ્ધ્યાશ્રયણાષ્ટકમ્

[૨૧]

સૂક્ષ્મવૃદ્ધ્યા સદા રેયો ધર્મો ધર્માર્થિભિર્નરૈ ।

અન્યથા ધર્મવૃદ્ધ્યૈર તદ્વિધાત પ્રસજ્યતે ॥૧॥

ગૃહીત્વા ગ્લાનર્મરજ્યમદનાભિગ્રહ યયા ।

તદમાતૌ તદન્તેઽસ્ય શોક સમુપગચ્છત ॥૨॥

ધાર્મિક પુરુષોએ ધર્મને હુમેશા વિવેકબુદ્ધિવડે વિચારવો, નહિ તો જિભારને ઓવધ વગેરે આપવાનો અભિગ્રહ ગ્રહણ કરીને જિભાર ન મળ્યે અથવા જિભારને (દવા) આપી લીધા પછી શોક દગ્ગનાર અભિગ્રહધારીની માફક ધર્મબુદ્ધિદ્વારા પણ ધર્મનો વિધાત થાય છે (૧-૨)

ગૃહીતોઽભિગ્રહ શ્રેષ્ઠો, ગ્લાનો જાતો ન ચ ક્વચિત્ ।

અહો મેઽધન્યતા કપ્લ, ન સિદ્ધમભિવાચ્છિત્તમ્ ॥૩॥

ગ્રહણ કરેલ અભિગ્રહ શ્રેષ્ઠ છે પણ ક્યારેક કેઈ પણ જિભાર ન હોય (ત્યારે તે એમ વિચારે કે) અહો હું અધન્ય છું, અહસોસ છે કે ઇષ્ટસિદ્ધિ ન થઈ (૩)

एव हेतुतत्समादान ग्लानभावाभिसन्धिमत ।

સાધૂના સત્ત્વતો યત્તદ્દુષ્ટ જ્ઞેય મહાત્મભિ ॥૪॥

ઉપર્યુક્ત રીતે ગ્લાનભાવની અભિસંધિવાળુ-ઈચ્છાકર્તુ સાધુઓનું જે અભિગ્રહગ્રહણ છે, તેને મહાત્માપુરુષોએ દુષ્ટ સમજવું (૪)

લૈર્નિકૈરપિ ચપોઽથો દષ્ટઃ મૃદુમાર્યદર્શિમિ ।

પ્રકારાન્તરત કૈથિદત્ત એતદુદાહતમ્ ॥૫॥

“અજ્ઞેતેવ જરા યાતુ યત્ત્વયોપકૃત મમ ।

નાઃ પરુપકારાય નિપત્તુ લપ્સતે ફલમ્” ॥૬॥

જાણી (વાત્મીકિ વગેરે) કેટલાક સૂક્ષ્મબુદ્ધિવાળા (જેને
પર) વિહાનોએ પણ બીજી રીતે એ જ અર્થ સમજેલો છે
તેથી તેમણે (વાલીના મુખમાં) નીચેનું મૂકેલ છે કે—

“ઉપકૃત માણસ પ્રત્યુપકારનું ફળ ઉપકારીની મુશ્કેલી
વળતે મેળવે છે, (અને) તે (રામચંદ્રે) મારા ઉપર
(અતિ) ઉપકાર કર્યો છે, તેથી (બહુલો વાળવા સારું હું
તને મુશ્કેલીમાં દેખવાની ભાવના—છાંચા સરખી પણ ન કરી
પણ તે માટે) મારા ગાત્રોમાં ઘડપણ ઘર કરો” (૫-૬)

एव विरुद्धदानादौ हीनोत्तमगतेः सदा ।

मवज्यादिविधाने च शास्त्रोक्तन्यायराहिते ॥७॥

द्रव्यादिभेदतो ज्ञेयो धर्मव्याघात एव हि ।

सम्यग्माध्यस्थ्यमालम्ब्य श्रुतधर्मव्यपेक्षया ॥८॥

એવી જ રીતે નિષિદ્ધ દાનાદિનું નેવન દરવામાં
તેમ શાસ્ત્રે ટહેલા નિયમો વિરુદ્ધ દીક્ષાદિ દેવામાં (હીન વસ્તુ
અથવા પાત્રને) હમેશા ઉત્તમ સમજાય છે, તેથી આગમાનુસાર
(વર્ણવાએલા) સમ્યક્ સમભાવની અપેક્ષાએ ધર્મનો દ્રવ્ય,
જેત્ર, કાળ, અને ભાવથી નાશ જ થાય છે એમ સમજવું (૭-૮)

મ ડુ ડુ ડુ ડુ

[૨૨]

માવશ્યદિરપિ ક્ષેપા ચૈવા ॥ ૧૭

મહાપનામિયાત્યર્થ ન પુન ૧૮

જે મોક્ષમાર્ગને અનુસરનારી
પદેશ અતિપ્રિય છે અને જે સ્વમતામહી
વિશુદ્ધિને પણ જાણવી જોઈએ. (૧)

રાગો દ્વેષથ મોદથ ૧૯

સ્વદુત્કર્પતો ક્ષેપો હન્તોત્કર્પોઽસ્ય ૨૦

રાગ, દ્વેષ અને મોહ આત્મભાવોની
રૂપ છે (તેથી) વાસ્તવિક રીતે તેમના
તાનો ઉત્કર્ષ સમજવો (૨)

તથોત્કૃષ્ટે ચ સત્પસ્મિન્ શુદ્ધિર્ન શબ્દમાત્રકમ્

સ્વશુદ્ધિફલ્પનાશિલ્પનિર્મિત નાર્થવદુભવેત્ ॥ ૨૧ ॥

અને તેથી જો મોહ વીમતમ હોય તો જા
માત્ર પોતાની અવનત શુદ્ધિકરણના કૌશલદ્વારા રથેલ,
શક્તિ શબ્દચિત્રરૂપ (જની જાય) છે (૩)

ન મોહોદ્રિસ્તતાઽમાત્રે રાયશો જાયતે વ્યવિત્ ॥

શુણયત્તારત્તન્વ્ય દિ તદનુત્કર્ષમાયનમ્ ॥ ૨૨ ॥

(અને) જો મોહાદિની ઉત્કૃષ્ટતા ન હોય તો (જા
માત્રિન્યરૂપ) સ્વમતામહ કયાંયે ઉત્પન્ન થતો નથી, (મ

મોહનો હ્રાસ કવો નોઈએ) અને મોહના હ્રાસનું કારણ
શુદ્ધીનો અધીન રહેવું એ છે (૪)

અતઃ પરામર્શોઽપિ દીક્ષાદાનાદિષુ ધ્રુવમ્ ।

સમાશ્રયણહસ્તેનેત્યાહ સર્વેષુ કર્મસુ ॥ ૫ ॥

તેથી જ આગમન સાધુ પણ કહે છે 'દીક્ષાપ્રદાન વગેરે
અથા મમે સ્વશુરુહસ્તે જ કરાવવા નોઈએ' (૫)

इदं तु यस्य नास्त्येव स नोगयेऽपि वर्तते ।

ભાવશુદ્ધેઃ સ્વપર્યોર્ગુણાગ્રણ્યસ્ય સા કૃતઃ ॥ ૬ ॥

સ્વપરના શુભાશુભને નહિ બાણુનાર જે માણુસમા
શુદ્ધીનાધીનતા નથી તે માણુમ ભાવશુદ્ધિના (શુદ્ધીના-
ધીનતારૂપ) ઉપાયને પણ (હજી) પામ્યો નથી તો ભાવશુદ્ધિ
તો ક્યાથી પામે ? અર્થાત્ ન પામે (૬)

तस्मादासन्नभव्यस्य प्रकृत्या शुद्धचेतस ।

સ્થાનમાનાન્તરગ્રસ્ય ગુણમદ્દુમાનિનઃ ॥ ૭ ॥

औचित्येन प्रवृत्तस्य कुग्रहत्यागतो भृशम् ।

સર્વત્રાગમનિઠસ્ય ભાવશુદ્ધિર્યથોદિતા ॥ ૮ ॥

તેથી નજીકના અમયમા-જલદી મોક્ષે જનાર સ્વભા-
વથી જ શુદ્ધિચિત્તવાણા, (સ્વપરના) સ્થાન, માનના લેદને
બાણુનાર, શુદ્ધીનો બહુમાન કરનાર, યથોચિત પ્રવૃત્તિ
કરનાર, અને દહાગ્રહનો ખિન્નકુલ ત્યાગ કરેલ હોવાથી બધે
પ્રસંગે (અન્યતઃ) આગમનિષ્ઠ માણુમની ભાવશુદ્ધિ આગમાનુ-
સારિણી બને છે (૭, ૮)

ભાવવિશુદ્ધિવિચારાદ્યકમ્

[૨૨]

ભાવશુદ્ધિરપિ ક્ષેપા ચૈવા માર્ગાનુસારિણી ।

મદ્દાપનામિયાત્યર્થે ન પુનઃ સ્વાગ્રહાત્મિકા ॥૧॥

જે મોક્ષમાર્ગને અનુસરનારી છે, જેને આગમોપદેશ અતિપ્રિય છે અને જે સ્વમનાગ્રહી નથી, તેવી ભાવ-વિશુદ્ધિને પણ જાણવી જોઈએ (૧)

રાગો દ્વેષશ્ચ યોદ્ધશ્ચ ભાવમાલિન્યદેતવ ।

પૃથક્કર્પ્યતો ક્ષેપો હન્તોત્કર્ષોઽસ્ય તત્ત્વતઃ ॥૨॥)

રાગ, દ્વેષ અને મોહ આત્મભાવોની મલિનતાના હેતુ-રૂપ છે (તેથી) વાસ્તવિક રીતે તેમના ઉત્કર્ષથી મલિનતાનો ઉત્કર્ષ સમજવો (૨)

તથોત્કૃષ્ટે ચ સત્યસ્મિન્ શુદ્ધિર્ન શબ્દમાત્રકમ્ ।

સ્વશુદ્ધિકલ્પનાશિલ્પનિર્મિત નાર્થવદ્ભવેત્ ॥૩॥

અને તેથી જો મોહ તીવ્રતમ હોય તો ભાવશુદ્ધિ માત્ર પોતાની સ્વતંત્ર શુદ્ધિકલ્પનાના કૌશલદ્વારા રચેલ, અર્થ-રહિત શબ્દચિત્રરૂપ (બની જાય) છે (૩)

ન મોહોદ્રિયત્વતાઽમાવે સ્વાગ્રહો જાયતે કયચિત્ ।

ગુણવત્પારતન્ન્ય દિ તદનુત્કર્ષસાધનમ્ ॥ ૪ ॥

(અને) જો મોહાદ્રિની ઉત્કટતા ન હોય તો (ભાવ-માલિન્યરૂપ) સ્વમનાગ્રહ ક્યારેય ઉત્પન્ન થતો નથી (મોટે

મોહનો હાસ કવો ભેદએ) અને મોહના હાસનું ઠારણ
શુદ્ધીનેને અધીન રહેવું એ છે (૪)

અતઃ પચાગમજ્ઞોઽપિ દીક્ષાદાનાદિષુ ધ્રુવમ્ ।

સમાગ્રમણહસ્તેનેત્યાહ સર્વેષુ કર્મસુ ॥ ૫ ॥

તેથી જ આગમજ્ઞ સાધુ પણ કહે છે 'દીક્ષાપ્રદાન વગેરે
અથા મમે સ્વશુદ્ધિએ જ કરાવવા ભેદએ' (૫)

इदं तु यस्य नास्त्येव स नोगयेऽपि वर्तते ।

भावशुद्धेः स्वपरयोर्गुणाग्रज्ञस्य सा कृतः ॥ ६ ॥

સ્વપન્ના શુદ્ધાશુદ્ધિને નહિ જાણનાર જે માણસમા
શુદ્ધીજનાધીનતા નથી તે માણસ ભાવશુદ્ધિના (શુદ્ધીજના-
ધીનતારૂપ) ઉપાયને પણ (હજી) પામ્યો નથી તો ભાવશુદ્ધિ
તો ક્યાંથી પામે ? અર્થાત્ ન પામે (૬)

तस्मादामन्त्रमव्यस्य प्रकृत्या शुद्धचेतस ।

स्थानमानान्तरणस्य गुणग्रहहમાनिनः ॥ ७ ॥

औचित्येन પ્રકૃતસ્ય કુગ્રહત્પાગતો મૃગમ્ ।

सर्वत्रागमनिष्ठस्य भावशुद्धिर्ययोदिता ॥ ८ ॥

તેથી નજીકના સમયમા-જલદી મોક્ષે જનાર અવલા-
યથી જ શુદ્ધિચિત્તવાળા, (અવપરના) સ્થાન, માનના ભેદને
જાણનાર, શુદ્ધીજનોનું બહુમાન કરનાર, યથોચિત પ્રવૃત્તિ
કરનાર, અને દેહાગ્રહનો બિલકુલ ત્યાગ કરેલ હોવાથી બધે
પ્રસંગે (અન્યતઃ) આગમનિષ્ઠ માણસની ભાવશુદ્ધિ આગમાનુ-
સારિલી બને છે (૭, ૮)

શાસનમાલિન્યનિષેધાષ્ટકમ

[૨૩]

ય શાસનસ્ય માલિન્યેઽનાભોગેનાપિ વર્તતે ।
 સ તન્મિથ્યાત્વહેતુત્વાદન્યેષા પ્રાણિના ધ્રુવમ્ ॥ ૧ ॥
 ઘનાત્પિ તદેવાલ પર સસારમ્પરણમ્ ।
 વિપાકદારણ ઘોર સર્વાનર્થવિવર્ધનમ્ ॥ ૨ ॥

જે માણસ અનણુતા પણ શાસનનું માલિન્ય-અવનતિ કરે છે તે માસણુ, બીજા પ્રાણીઓના શાસનવિષયક મિથ્યાત્વમા કાણુભૂત થતો હોવાથી પોતે પણ બધા અનર્થને વધારનાર, દુ ખદાયી ફળ આપનાર, સસાર વૃદ્ધિમા કારણરૂપ, તીવ્ર તથા ઘોર મિથ્યાત્વ મોહનીય ઈર્ષ્યને ખૂબ બાધે છે (૧, ૨)

યસ્તૂન્નતૌ યથાશક્તિ સૌઽપિ સમ્યક્ત્વહેતુતામ્ ।
 અન્યેષાં મતિપત્રેહ તદેવાન્નોત્પન્નુત્તરમ્ ॥ ૩ ॥
 પ્રક્ષીણતીત્રસક્લેશ પ્રશમાદિગુણાન્વિતમ્ ।
 નિમિત્ત સર્વસૌભ્યાનાં તથા સિદ્ધિસુખાવહમ્ ॥ ૪ ॥

પરંતુ જે માણસ શાસનની ઉન્નતિમા યથાશક્તિ જોડાય છે તે પણ બીજાઓને સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરવામા હેતુ ભૂત બનતો હોવાથી તીવ્ર સંલેશના-અન તાનુબંધી કષાયના-ક્ષયવાળું, પ્રથમ વગેરે શુભોવાળું, બધા સુખનું નિમિત્તભૂત તથા સિદ્ધિસુખને પ્રાપ્ત કરાવનારું અનુત્તર સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે છે (૩-૪)

અતઃ સર્વપ્રયત્નેન માલિન્ય શાસનસ્ય જ્ઞ ।
પ્રેક્ષાવત્તા ન કર્તવ્ય પ્રધાન પાપસાધનમ્ ॥ ૫ ॥
તેથી બુદ્ધિમાન પુરુષે પાપના ઉત્કૃષ્ટ આધનરૂપ શાસન-
માલિન્ય દોષ પશુ રીતે નહિ કરવું (૫)

અસ્માઞ્ઞાસનમાલિન્યાઞ્જાતૌ જાતૌ વિગર્હિતમ્ ।
પ્રધાનપાપાદાત્માન સદા દૂરીકરોત્યલમ્ ॥ ૬ ॥
શામનનું શુકસાન કરવાને કાગળે માણસ બંધે બંધે
પેનાએવ પોતાના આત્માને ઉન્નત લાવથી હમેશ ખૂબ
ખેડે (૬)

કર્તવ્યા ચોન્નતિ સત્યા શક્તાવિદ્ નિયોગતઃ ।
અવન્ય યોજમેપા યત્તત્ત્વતઃ સર્વસમ્પદામ્ ॥ ૭ ॥
શક્તિ હોય તો શામનોત્પતિ અવશ્ય કરવી, કારણ
વાસ્તવિક રીતે શાસનપ્રભાવના બધા પ્રકારની લક્ષ્મીનું
પ્રાપ્ત્ય-ફલપ્રદ બીજ છે (૭)

અતઃ ઉન્નતિમાપ્નોતિ જાતૌ જાતૌ દિતોદયમ્ ।
સય નયતિ માલિન્ય નિયમાત્સર્વવસ્તુષુ ॥ ૮ ॥

શામનપ્રભાવનાદ્વારા માણસ પ્રત્યેક બંધે કૃત્યાણુ-
યિની ઉન્નતિ પામે છે (બ્યારે) માલિન્ય (માણસને) બંધી
પાળતોમા અવશ્ય ક્ષય તરફ લઇ જાય છે (૮)

પુણ્યાનુવન્ધિપુણ્યાદિવિવરણાષ્ટકમ્

[૨૪]

ગેહાદ્ગેહાન્તર કશ્ચિજ્ઞેભનાદધિક નર ।

યાતિ યદ્વન્સુધર્મેણ તદ્દેવ મગાદ્મવમ્ ॥૧॥

જેવી રીતે કોઈ એક માણસ રમણીય ઘરમાથી બીજા અધિક રમણીય ઘરમા જાય છે, તેવી જ રીતે માનવ શુભ ધર્મદ્વારા (વર્તમાન) શુભ ભવમાથી બીજા શુભતર ભવમા જાય ॥ (૧)

ગેહાદ્ગેહાન્તર કશ્ચિજ્ઞેભનાદિતરન્નરઃ ।

યાતિ યદ્વત્સદ્મોત્તદ્દેવ મગાદ્મવમ્ ॥૨॥

જેવી રીતે કોઈ એક મનુષ્ય સુશોભિત ઘરમાથી ગદા ઘરમા જાય છે, તેવી જ રીતે માણસ અશુભ ધર્મદ્વારા શુભ ભવમાથી અશુભ ભવમા જાય છે (૨)

ગેહાદ્ગેહાન્તર કશ્ચિદશુભાદધિક નર ।

યાતિ યદ્વન્મહાપાપાત્તદ્દેવ મગાદ્મવમ્ ॥૩॥

જેવી રીતે કોઈ એક માણસ અશુભ-ગદા ઘરમાથી વધારે ગદા ઘરમા જાય છે, તેવી જ રીતે મહાપાપાચરણ વડે માણસ ખરાબ ગતિમાથી વધારે ખરાબ ગતિમાં જાય છે (૩)

ગેહાદ્ગેહાન્તર કશ્ચિદશુભાદિતરન્નર ।

યાતિ યદ્વન્સુધર્મેણ તદ્દેવ મગાદ્મવમ્ ॥૪॥

જેવી રીતે કોઈ એક માણસ અશોભિત ધરમાથી
સુશોભિત ધરમા પ્રવેગ કરે છે તેવી જ રીતે સદ્ધર્મદ્વારા
માણસ અશુભ ગતિમાથી શુભ ગતિમા જાય છે (૪)

શુભાનુન્યત પુણ્ય કર્તવ્ય સર્વથા નરૈ ।

યત્તમાવાદપાતિન્યો જાયન્તે સર્વસમ્પદ ॥૫॥

તેથી સર્વ પ્રકારના માણસોએ શુભ કલ્પદાયી પુણ્ય-
કર્મ કરવું—ખાધવું જોઈએ કે જેના પ્રભાવથી અવિનશ્વર
પ્રાપ્તિ પેદા થાય (૫)

સદાગમવિશુદ્ધેન ક્રિયતે તન્ચ ચેતસા ।

પતત્ત્વ જ્ઞાનવૃદ્ધેભ્યો જાયતે નાન્યતઃ ક્વચિત્ ॥૬॥

ધર્મશાસ્ત્રોથી વિશુદ્ધ થએલ ચિત્તદ્વારા પુણ્ય જાપાય
છે અને તે શુદ્ધચિત્ત જ્ઞાનવૃદ્ધ અધિરોની આજ્ઞામા રહે-
વાથી થાય છે, બીજે કારણે ક્યારેય નહિ (૬)

શકા—સ્વાભાવિક રીતે જ આગમોદ્ભૂત રીતે શુદ્ધ થયેલ
મનવાળા માણસોના દાખલા આપણને મળે છે તો પછી તેવી
શુદ્ધિ માટે જ્ઞાની પુરુષોના પ્રસાદની અનિવાર્યતા શા માટે ?

સમાધાન—

પ્રકૃત્યા માર્ગગામિત્વ સદપિ વ્યજ્યતે ધુમ્ ૧ ।

જ્ઞાનવૃદ્ધપ્રસાદેન વૃદ્ધિઃ ચાપ્નોત્યનુત્તરામ્ ॥૭॥

૧ ચિત્તરત્નમસવિલ્લમાતર ધનમુચ્યત ।

યસ્ય તત્ત્મુપિત દીપૈસ્તસ્ય શિશ્વ વિપત્તય ॥૮॥

ઠપાય વિનાનું ચિત્તરત્ન આધ્યાત્મિક ધન કહેવાય છે, જે
માણસનું (તેવું શુદ્ધ) ચિત્તરત્ન ચોરાઈ ગયું છે તેની પાસે કુખ
અને મુશ્કેલીઓ બાબત રહે છે (૭)

(દ્યારેક) વ્યાભાવિક રીતે થતુ મનનુ યાચાનુસારી
પણ પલ નાની પુણ્યાની કૃપાવી જ નષ્ટ નહાય છે તેમ
જ અનુત્તમ વિકાસ પામે । (૭)

દયા ભૂતેષુ વૈરાગ્ય વિધિવદ્ગુરુપૂજનમ્ ।

વિશુદ્ધા શીલવૃત્તિથ પુણ્ય પુણ્યાનુવચ્ચદ ॥૮॥

છવો ૫૨ દયા, વૈરાગ્ય, યથાવિધિ ગુરુપૂજન અને
વિશુદ્ધ શીલવૃત્તિ એ (બધુ) પુણ્ય પુણ્યાનુબધી છે (૮)

પુણ્યાનુવન્ધિપુણ્યપ્રધાનફલાદ્યકમ્

[૨૫]

અત મર્કર્પસમ્પ્રાપ્તાદ્વિશેય ફલમુત્તમમ્ ।

તીર્થકૃત્વ સદૌચિત્યમટ્ટચ્યા મોક્ષસાધકમ્ ॥૧॥

ઉલ્લેખ (પ્રકાશના) પુણ્યાનુબધી પુણ્યમાધી, હમેશા
યથાયોગ્ય પ્રવૃત્તિ કરાવનાને ઠારણે મોક્ષમાધક 'તીર્થ કરત્વ'
નામનું ઉત્તમ ફળ (મળે છે એમ) સમજવું (૧)

સદૌચિત્યમટ્ટચિથ ગર્ભાદારમ્ તસ્ય ચત્ ।

તત્રાપ્યભિગ્રહો ન્યાગ્ય શ્રયતે હિ જગદ્ગુરો ॥૨॥

પિતૃદ્વેગનિરામાય મદતા સ્થિતિસિદ્ધયે ।

ડૉષ્ઠનાયસમૃદ્ધ્યર્વમેવમ્ભૂતો જિનાર્ગમે ॥૩॥

૧ પ્રભુ મર્કર્પ દતા ત્યારે માતાનો અત્યંત પ્રેમ અને કાળજી
મેળ તેમણે આ પ્રમાણે અભિગ્રહ કરેલ-

મરણકે ગર્ભમાં હતા ત્યારથી જ જગદ્ગુરુ તીર્થ કરની
વશીલિત પ્રવૃત્તિ દેખાય છે, તેમાં પણ તેમનો અભિગ્રહ
જેના ન્યાયમગ્ન-ઉત્તમ પ્રકારનો છે એમ લોકોમાં સભ-
વ્ય છે (૨)

માતા પિતાનો ઉદ્વેગ દૂર કરવા માટે, મહાન પુરુષોની
અક્ષર સાગિતા કરવા માટે તથા ઇષ્ટકાર્ય (દીક્ષા)ને પૂર્વ
તૈયારીદ્વારા સમૃદ્ધ કરવા માટે (જગદ્ગુરુનો) નિમ્નોક્ત
પ્રકારનો અભિગ્રહ હતો એમ જિનાગમોમાં કહેવાયુ છે (૩)

અભિગ્રહકથન

જીવતો ગૃહવાસેઽસ્મિન્ યાવન્મે પિતરાવિમૌ ।

તાવદેવાધિવત્સ્યામિ ગૃહાનહમર્પીષ્યત્ ॥૪॥

ન્યા સુધી મારા માતાપિતા આ ઘરમાં જીવે છે ત્યા
સુધી હું પણ દેવતાપૂર્વક ઘરમાં રહીશ (૪)

મૌ શુભ્રપમાણસ્ય ગૃહાનાવસતો ગુરુ ।

મરજ્યાપ્યાનુપૂર્વ્યેણ ન્યાગ્યાઽન્તે મે મરિષ્યતિ ॥૫॥

વળી ઘરમાં રહીને માતાપિતાની મેવા કરનાર મારી પ્રમ-
ન્યા પણ અનુક્રમે તેમના અવમાન પછી જ બ્યાજથી બનશે (૫)

‘નો સઠ મે કપ્પદ અમ્માવિઝ્ઞિં જીવત્તિં મુદે

મરિતા અગારાઓ બગગારિઅ પવ્વદ્સણ’ ॥

કલ્પસૂત્ર ૯૪

“અદ સત્તમમ્મિ માસે ચન્મત્તો ચેવ અમિગ્ગહ મિન્હે ।

નાહ સમણો હોઈ અમ્માપિયરમ્મિ જીવતે તિ’ ॥

આવશ્યકભાષ્ય ગાથા ૫૯

સર્વપાપનિવૃત્તિર્યત્ સર્વવૈપા સતા મતા ।

શુરુદ્દેગકૃતોઽત્યન્ત નેય ન્યાયોપપન્નતે ॥૬॥

કારણકે બધા પ્રકારે બધા પાપોની નિવૃત્તિ જ સત્ય-
રુષોને માન્ય છે, તેથી માતૃપિતાને ઉદ્દેગ કરનારાની-મારી
પ્રવ્રજ્યા તદ્દન બ્યાજળી પ્રકારની નથી ઘટતી (૬)

પ્રારમ્ભમદ્રલ હાસ્યા ગુચ્છુશ્રવણ પરમ્ ।

एतौ धर्मप्रवृत्तानां नृणां पूजास्पदं महत् ॥७॥

‘વડિલની-માતૃપિતાની સેવા’ પ્રવ્રજ્યાનું પ્રથમ ઉત્તમ
મગળ છે, કારણકે ધર્મમા જોડાએવ માણસોનું તેઓ મહત્
પૂજાસ્થાન છે (૭)

स कृतज्ञं पुमान् लोके स धर्मगुणपूजक ।

स शुद्धधर्माक् चैव य एतौ प्रतिपन्नतે ॥८॥

તે જ માણસ આ લોકમા કૃતજ છે, તે જ ધર્મશુરુનો
પૂજક છે, તે જ શુદ્ધધર્મનું બાજન છે, જે માતૃપિતાની
પૂજાનો સ્વીકાર કરે છે અર્થાત્ માતૃપિતાની પૂજામા માને
છે (૮)

તીર્થકૃદાનમહત્ત્વસિદ્ધયષ્ટકમ્

[૨૬]

મહાદાનનો અર્થ

શ્લોક—

જગદ્ગુરોર્મહાદાન સદ્વિધાવચ્ચેત્યસદ્ગતમ્ ।

શતાનિ ત્રીણિ કોટીના સૂત્રમિત્યાદિ' ચોદિતમ્ ॥૧॥

(તમારા) સૂત્રમાં જોડેલું છે “ત્રિભુવનશુરુ તીર્થં વરુનું” (દાન) ૩૮૮૮૦૦૦૦૦૦૦ સોનેચા છે,” તેથી તે દાન પરિમિત હોવા છતાં ‘મહાદાન’ છે એ કહેવું અમંગલ છે (૧)

અન્યેસ્ત્વસદ્વિધામન્યેષા સ્વતન્ત્રેષુપવર્ણયેતે ।

તત્તદેવેહ તદ્યુક્ત મહચ્છન્દોપપત્તિતઃ ॥૨॥

(અધારે) બીજાઓએ-બૌદ્ધ લોકોએ પોતાના શાસ્ત્રોમાં બોધિસત્ત્વોનું દાન અપરિમિત (હોવાનું) વર્ણવ્યું છે, તેથી તેમના દાનને ‘મહત્’ શબ્દ બરાબર ઘટતો હોવાથી તેમના દાનને જ મહાદાન કહેવું યુક્તિસંગત છે (૨)

તત્તૌ મહાનુભાવત્વાત્તેષામેવેહ મુક્તિમત્ ।

જગદ્ગુરુત્તમસ્તિલ સર્વે હિ મહતા મહત્ ॥૩॥

ઉપર્યુક્ત મહાદાન દ્વારા મહાનુભાવતા (સિદ્ધ થતી) હોવાથી બોધિસત્ત્વોનું જ સંપૂર્ણ જગદ્ગુરુપણું યુક્તિયુક્ત છે, કારણકે મહાન પુરુષોનું બધું જ મહત્ હોય ॥ (૩)

૧ “તિન્નેવ ચ કોટીસયા મહામીદ ચ હોદ કોટીમો ।

મહીદ ચ સયમહસ્તા ઇય સવચ્છરે દિણ્ણ” ॥

આવમ્બનિયુમ્મિ માયા ૨૨૦

સમાધાન—

एवमादेह सूत्रार्थं न्यायतोऽनवधारयन् ।

कश्चिन्मोहात्ततस्तस्य न्यायलेशोऽत्र ददर्श्यते ॥४॥

મોહવશાત્ જીનસૂત્રના અર્થને ન્યાયબુદ્ધિથી નહિ સમજતો કોઈ એક માણસ-મોહ ઉપર્યુક્ત રીતે કહે છે તેથી તે મૂઢમતિના (જ્યનમા રહેલો) ન્યાયનો અથ અહીં યતા-વવામાં આવે છે (૪)

महादानं हि सरयावद्वर्षमात्राज्जगद्गुरो ।

सिद्धं वरवरिणावस्तस्या सूत्रे विधानतः ॥५॥

કોઈ પણ જરિયાતવાળો નહિ રહેવાને કારણે પરિગણિત રહેલું જગદ્ગુરુ વીર્ય કરતું દાન 'વરવરિકા-માગો, માગો' એવા વચનથી મહાદાનરૂપે સિદ્ધ થાય છે (અને) વરવરિકાનો ઉલ્લેખ શાસ્ત્રમાં છે જ (૫)

तया सह कथं सरमा मुज्यते व्यभिचारतः ।

तस्मात्प्रयोदितार्थं तु सरयाग्रहणमिष्यताम् ॥६॥

વરવરિકા સાથે સજ્જાનો વિમવાદ દેખાતો હોવાથી, તે ઘટતી નથી માટે અધાકથિત આશયવાળું-અર્થાના અભાવવાળું સજ્જાનિધાન સ્વીકારવું (૬)

महानुभावताप्येषा तद्भावे न यदर्शिन ।

विशिष्टसुखयुक्तत्वात्सन्ति मायेण देहिनि ॥७॥

धर्मोऽत्राद्य तत्रોगात्તે તદા તત્ત્વદર્શિન ।

महम्महत्तमस्यैवमयમેव जगद्गुर ॥८॥

૧ જુઓ આવશ્યમનિર્મુખિત આયા ૨૧૮, ૨૧૯

મહાનુભાવના પણ એ જ છે કે તેની હયાતીમા કોઈ જરૂરિયાતવાળા નથી ગ્રહેતા, કારણકે પ્રાય બધા પ્રાણીઓ વિશિષ્ટ મુખ-સતોષવાળા હોય છે, ધર્મમા તત્પર રહે છે, તથા તે વખતે તેઓ તેના યોગથી-અહયોગથી તત્વ-દર્શી-સત્યદર્શી બને છે આ જ એની મોટી મહત્તા છે (તેથી) આ જ જગદ્ગુરુ છે (બીજા નહિ) (૭-૮)

તીર્થકૃદાનનિષ્ફલતાપરિહારાષ્ટકમ્

[૨૭]

કશ્ચિદાઢાસ્ય દાનેન ક ઇવાર્થ* પ્રસિન્નતિ ।

મોક્ષગામી ધ્રુવ દોષ યતસ્તેનૈવ જન્મના ॥૧॥

કોઈ એમ કહે છે કે જગદ્ગુરુના દાનથી (આગ અર્થ- માંનો બહા) કયો અર્થ સિદ્ધ થાય છે? અર્થાત્ એકેય નહિ, કારણકે તેઓ તેજ જન્મમા અવશ્ય મોક્ષ જનાર છે (૧)

અન્યતે વલ્પ પવાસ્ય તીર્થકૃન્નામકર્મણ ।

સદયાત્સર્વસત્ત્વાના હિત એવ પ્રવર્ત્તતે ॥૨॥

તેનો ઉત્તર એ છે કે તીર્થ કરનામકર્મના ઉદ્દયથી તેમનો એવો આચાર હોય છે કે તે બધા પ્રાણીઓના હિતમા જ પ્રવૃત્તિ કરે છે (૨)

યર્માહ્યાગ્યાપનાર્થ ચ દાનસ્યાપિ મહામતિ ।

અવસ્યૌચિત્પયોગેન સર્વસ્યૈવાનુકમ્પયા ॥૩॥

વળી (લેનાર દેનાર ઉભયની) ઉચિત પરિસ્થિતિનો મેળ ખાવાથી અનુકંપાવશ (દેવાએવ) (ગૃહસ્થ તેમજ ત્યાગી) સર્વેના દાનને પણ ધર્મના અગ તરીકે જણાવવા માટે ભગવાને મહાદાન દીધું ॥ (૩)

શુભાશયકર દેવતાગ્રદ્ધેદકારિ ચ ।

સદમ્યુદયસારાક્ષમનુકમ્પામસૃતિ ચ ॥૪॥

અનુકંપાજન્ય આ દાન પ્રશસ્તચિત્ત પેદા કરનારુ, આશ્રુ-મમત્વનો નાશ કરનારુ તથા પુણ્યોદયમા પ્રધાન કારણભૂત છે (૪)

[જેન સાધુઓ કોઈ ગૃહસ્થને દાન આપી શક્તા નથી એવો સામાન્ય નિયમ છે તેથી ઉપરના વિરુદ્ધ દેખાતા આચાર્યના કથનના સમર્થનમા તેઓ વીરપ્રભુનું દૃષ્ટાંત આપે છે]

ઘ્રાપય ચાત્ર ભગવાન્ નિષ્ક્રાન્તોઽપિ દ્વિજન્મને ।

દેવદૃપ્ય દદદ્દીમાનનુકમ્પાવિશેષત ॥૫॥

અત્રે-સાધુના દાનસંબંધી ભગવાન જ દૃષ્ટાંતરૂપ છે કે ગૃહસ્થાશ્રમ છોડીને નીકળેલ બુદ્ધિમાન ભગવાને પણ અનુકંપાથી બ્રાહ્મણને દેવદૃપ્ય આપ્યું હતું (૫)

इत्यमाशयभेदेन नातोऽभिसरण मत्तम् ।

अपित्वन्यद्गुणस्थान गुगान्तरनिगन्तव्यम् ॥६॥

આમ આશયભેદ હોવાને કારણે ગૃહસ્થને દાન દીધાથી પણ અધિકરણ-પાપકારી પ્રવૃત્તિ (થયુ હોવાનું) મનાયું નથી,

પણ પહેલાનું-ગૃહસ્થનું પાત્રમ્બુ શુણ્ઘ્યાન ઉત્તર-સાધુના
છટ્ટા શુણ્ઘ્યાનનું કારણરૂપ છે એમ મનાયુ છે (૬)

ये तु दान प्रशसन्तीत्यादिमूत्रं तु यत्स्मृतम् ।

अवस्थाभेदविषय द्रष्टव्य तन्महात्मभिः ॥७॥

વળી 'જે લોકો દાનની પ્રશંસા કરે છે તે પ્રાણી-
ઓનો વધ ઇચ્છે છે અને જે તેની નિંદા કરે છે તે વૃત્તિ-
નોજ નાશ કરે છે' એવું દાનનો નિષેધ કરતું જે સૂત્ર-
શ્લોક મળે છે તેને મહાત્મા પુરુષોએ અવસ્થાવિશેષવિષયક
સમજવું અર્થાત્ અમુક ખાસ અવસ્થાને અનુલક્ષીને કહેવાએલું
છે એમ સમજવું (૭)

एव न कश्चिदस्यार्यस्तत्त्वतोऽस्मात्प्रसिध्यति ।

अपूर्वं किन्तु तत्पूर्वमेव कर्म ग्रहीयते ॥८॥

આ રીતે તીર્થ કરના દાનથી વાસ્તવિકરીતે કોઈ અપૂર્વ
અર્થ સિદ્ધ નથી થતો, પરંતુ એ પ્રકારના મહાદાનથી પૂર્વે
અધાએલું તેમનું તીર્થ કરનામર્મ ક્ષીણ થાય છે (૮)

૧ જેડ દાણ વસસતિ વહમિષ્ઠતિ વાણિજ ।

જેડ ન વદિદસેહતિ વિત્તિષ્ઠેવ કરંતિ તે ॥

રાજ્યાદિદાનેઽપિ તીર્થકૃતો તિપાદનાષ્ટકમ્ [૨૮]

શ્લોક—

અન્યસ્ત્વાહાસ્ય રાજ્યાદિપ્રદાને દોષ
મહાધિચરણત્વેન તત્ત્વમાર્ગેઽવિચક્ષણ.

વાસ્તવિક માર્ગ સમજવામા અકુશ
કહે છે કે રાજ્ય વગેરે મહાપાપના આધાર-
તેના દાનમા દોષ જ છે—તેનુ દાન કરવુ -
સમાધાન—

અપ્રદાને હિ રાજ્યસ્ય નાયકાભાવતો
મિથો વૈ કાલ્પદોષેણ મર્યાદાભેદકાગિ-
વિનશ્યન્ત્યધિક યસ્માન્નિહ લોકે પર-
શક્તૌ સત્યામુપેક્ષા ચ યુજ્યતે ન મદ-
તસ્માત્તદુપકારાય તત્પ્રદાન ગુણારહમ્
પરાર્થદોક્ષિતસ્પાસ્ય વિશેષેણ જગદ્ગુ-

રાજ્યનુ પ્રદાન ન કરે તો, કાળ-
(પોતપોતાની) મર્યાદાનો ભંગ કરનાર મ
અભાવ હોવાને કારણે, પરસ્પર (લડીને)
ખરલોકમા વધારે વિનાશને પામે, વળી
શક્તિ હોવા છતાં મહાત્માઓની ઉપેક્ષા

તેટલા માટે પરોપકાર આતર દીક્ષિત વચેલ જગદ્ગુરુ તીર્થકરતું
અદિનાર્થ દેવાએણુ ગન્યદાન વિશેષરૂપે ગુણાવહ છે (૨-૪)

एव विवाह्यर्मादौ तथा शिल्पनिरूपणे ।
न दोषो गुत्तम पुण्यमित्यमेव विपच्यते ॥५॥

એવી જ રીતે વિવાહ (કુલ, આમ, રાજ) ધર્મના
મનીકારમા તથા શિલ્પનિરૂપણમા દોષ નથી દારણકે ઉત્તમ
પુણ્યનો-તીર્થ કરનામકર્મનો વિપાક આ રીતે જ થાય છે (૫)

किञ्चेहाधिकदोषेभ्यः सत्त्वानां रक्षणं तु यत् ।
उपकारस्तदेवैषा प्रत्यक्षं तथास्य च ॥६॥

વળી હોકોણુ અધિક દોષોમાથી રક્ષણ કરતું એ જ
ઉપકાર છે તથા તીર્થ કરની પ્રવૃત્તિનુ અગ પણ તે જ છે (૬)

नागादे रक्षणं यद्वद्वर्तांगारूपणेन तु ।
कुर्वन्न दोषवास्तद्वदन्यथाऽमम्मवावयम् ॥७॥

આગ વગેરેમા દે દીને સર્પાદિથી રક્ષણ કરનાર માણુમ
જેમ દોષવાન નથી તેમ બીજે કોઈ ઉપાય-સ્ત્રો નહિ હોવાથી
(વિવાહધર્મદિને ઉપદેશ આપનાર) તીર્થ કર દોષવાન નથી (૭)

इत्य चैतदिहैष्ट्यमन्यथा देयनाप्यलम् ।
शुद्धमार्दिनिमित्तत्वादोषायैव प्रमज्यते ॥८॥

આ રીતે ગત્યાદિદાનને નિર્દોષરૂપ સ્વીકારતુ નોંધવું,
નહિ તો ધર્મદેશના પણ, અન્ય ધર્મ (ચારા, ચારિત્ર)
આદિના નિમિત્તરૂપ દોષથી મદોષી કહેવાશે.(૮)

સામાયિકસ્વરૂપનિરૂપણાટકમ્ ।

[૨૯]

મામાયિક્ષ્વ ચ મોક્ષાદ્ગ પર સર્વભાષિતમ્ ।

યાસીચન્દનરુન્યાનામુત્તમેતન્મહાત્મનામ્ ॥૧॥

સર્વજ્ઞદેવે કહેલું, વામના પ્રત્યે પણ (મુગધ દોડનાર) અહનવૃક્ષમમા મહાત્મા પુરુષેલું સામાયિક નામનું ચરિત્ર જ મોક્ષનું પરમ અગ-કારણ છે (૧)

નિરવગ્નિદ્દ હોયમેકાન્તેનૈવતચ્ચત ।

કુશલાશ્ચયરૂપત્વાત્સર્વપોગવિશુદ્ધિત* ॥૨॥

તે સામાયિક ચરિત્ર શુભ પરિણામરૂપ હોવાથી તમા મન, વચન અને કાયારૂપ ત્રણેય યોગોની શુદ્ધિસ્વરૂપ હોવાથી (તેને) અરેખર સર્વથા પાપરહિત-પરમપવિત્ર જાણવું (૨)

યત્પુન કુશલ ચિત્ત લોન્દૃષ્ટ્યા વ્યવસ્થિતમ્ ।

તત્તથોદાર્યયોગેઽપિ ચિન્ત્યમાન ન તાદૃશમ્ ॥૩॥

પરંતુ લોકદૃષ્ટિએ જે કુશળચિત્તરૂપે પ્રતિષ્ઠિત છે, તે લાકિક ઉદારતાવાળું હોય તો પણ તેને સામાયિક જેવું નહિ સમજવું (૩)

મયેવ નિપતત્ત્વેતજ્જગદ્દુઃખરિત્ત યથા ।

મત્સુચરિતયોગાન્ચ મુક્તિ* સ્યાત્સર્વદેહિનામ્ ॥૪॥

જેવી રીતે બુદ્ધિ કહ્યું “જગજીવોનું આ દુઃખરિત મારામા આવીને પડે કે (જેથી) મારા સુચરિતના યોગથી સઘળા પ્રાણીઓને મોક્ષ મળે.” (૪)

અમમ્મવીદ યદ્વસ્તુ પુદ્ગાના નિર્ટતિશ્રુતેઃ ।

સમ્મવિત્ત્વે ત્વિય ન સ્યાત્તત્રૈકસ્યાપ્યનિર્ટતી ॥૫॥

આ વસ્તુ અસંભવિત છે કારણ કે 'બુદ્ધો મોક્ષે ગયા છે' એમ તેમના આગમો કહે છે, પણ (કદાચ) તેને સંભવિત નાનીએ તો એકપણ માણસનો મોક્ષ બાકી રહે ત્યાં બુદ્ધી શુદ્ધોને મોક્ષ નહિ થાય (આમ પગ્ગપગ વિગ્રાધ આવશે) (૫)

તદેવ ચિત્તન ન્યાયાત્તત્ત્વતો મોહસદ્ગતમ્ ।

સાવવસ્યાન્તરે હોય વોધ્યાદેઃ માર્થનાદિયત્ ॥૬॥

તેવી ઉપર્યુક્ત ચિત્તન-ભાવના ઉપર્યુક્ત સંભવિત અમ-ભવિત દૃષ્ટિએ ખરેખર મોહમગત છે (ફક્ત) બાધિલાભ વગેરેની પ્રાર્થનાની માફક તે સરાગ અવસ્થામાં જ સંભરે છે (૬)

અપકારિણિ સદ્યુદ્ધિર્વિશિષ્ટાર્થપ્રસાધનાત્ ।

આત્મમરિત્વપિશુના તદપાયાનપેક્ષિણી ॥૭॥

અપકાર કરનાર ઉપરનો સહભાવ, વિશિષ્ટ અર્થ-મોક્ષની આસિમા સાધનભૂત હોવાથી, માત્ર એવાન્નતિસૂચક એ (કારણ કે તે) અપકાર કરનારના દુર્ગતિ વગેરે દુખ તરફ નિરપેક્ષ છે અર્થાત્ તેનું દુખ કે અહિત તે ઇચ્છતો નથી (૭)

एव सामायिकादन्यदवस्यान्तरमद्रकम् ।

स्याच्चિત્ત તત્તુ સમુદ્દેર્જયમેકાન્તમદ્રકમ્ ॥૮॥

એવી રીતે સામાયિક સિવાયનું બીજું ચિત્ત-ઉપર્યુક્ત કુશળ ચિત્ત મોહયુક્ત અવસ્થામાં ભદ્ર-કલ્યાણકારી થાય છે (દરેક વખતે નહિ) પરંતુ સામાયિક તો સર્વશુદ્ધ શુદ્ધ હોવાથી સર્વથા કલ્યાણકર સમજવું (૮)

કેવલજ્ઞાનાટકમ્

[૩૦]

સામાયિકવિશુદ્ધાત્મા સર્વથા ધાતિકર્મણઃ ।

ક્ષયાત્કેરલમાપ્નોતિ લોકાલોકમકાશકમ્ ॥૧॥

સામાયિક વડે વિશુદ્ધ થએલ આત્મા, ધાતિકર્મણી સર્વથા ક્ષય કરવાથી, (સમન્ત) લોકાલોકના પ્રકાશક ઈવળજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરે છે (૧)

જ્ઞાને તપસિ ચારિત્રે સત્યેવાસ્યોપજાયતે ।

વિશુદ્ધિસ્તદતસ્તસ્ય તથા પ્રાપ્તિરિદેખ્યતે ॥૨॥

જ્ઞાન, તપ અને ચારિત્ર હોય તેજ સામાયિકની વિશુદ્ધિ થાય છે, તેથી સામાયિકદ્વારા (આત્માને) ઉક્તારીતે ઈવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે એમ મનાય છે (૨)

સ્વરૂપમાત્મનો હેતત્કિન્ત્વનાદિમલાટ્વમ્ ।

જાત્યરત્નાશ્રુવત્તસ્ય ક્ષયાત્સ્યાત્તદુપાયત્ ॥૩॥

ઈવળજ્ઞાન આત્માના અભાવરૂપ છે, પરંતુ તે અનાદિ કાળથી (જમીનમાં) દહાએલ કીમતી રત્નદિરસ્ટુની માફક, કર્મમલથી દહાએલું છે તથાપિ ઉપાયોદ્ધારા મલનો ક્ષય કરવાથી તે પ્રકટ થાય છે (૩)

આત્મનમ્તત્સ્વમાવત્ચાલ્લોકાલોકમકાશકમ્ ।

અતઃ એવ તદુત્પત્તિસમયેઽપિ યથોદિતમ્ ॥૪॥

લોકાલોકને પ્રકાશિત કરવા એ આત્માનો સ્વભાવ હોવાથી, (ઈવળજ્ઞાન પછી) લોકાલોકપ્રકાશક છે, તેથી જ તેની ઉત્પત્તિસમયે પણ તે લોકાલોકપ્રકાશક છે (૪)

આત્મસ્ય માત્મધર્મત્વાત્સવિચ્યા ચૈવ મિપ્યતે ।

ગમનાદેરયોગેન નાન્યથા તત્ત્વમમ્ય તુ ॥૫॥

તે દેવજ્ઞાન, આત્માના ધર્મસ્વરૂપ હોવાથી, તેમજ જ્ઞાનથી-આત્માના ધર્મ આત્મામા જ જણાતું હોવાથી તથા આત્માની ખડાર જેવે પદાર્થ પામે તે જતું (આવતું) નહિ હોવાથી, આત્મામા જ રહે છે અન્યથા દેવજ્ઞાનનું દેવજ્ઞાન-સદગુણ જ નહિ રહે (૫)

શંકા—કોઈ એમ કહે કે આત્મા ચદ્રતુલ્ય છે અને જ્ઞાન ચદ્રપ્રભાસમુ છે, એવું જો ક્યન છે, તે મુજબ જેમ ચદ્રપ્રભા ચદ્રની ખડાર જાય છે તેમ આત્મજ્ઞાન પણ આત્માની ખડાર જાય એમા કશો દોષ નથી

યત્ત્વ ચન્દ્રમભાગ્યજ્ઞાત તજ્ઞાતમાત્રકમ્ ।

મમા પુદ્ગલરૂપા યસદ્ધર્મે નોપપચતે ॥૬॥

ચદ્રપ્રભા વગેરે (પ્રકાશક વસ્તુઓ)નું જે દૃષ્ટાંત અહીં (દર્શાવ્યું) છે, તે દૃષ્ટાંતમાત્ર છે એટલે કે તેમા પ્રકાશકતા-રૂપ ધર્મના સાધર્મ્ય સિવાય બીજા ધર્મોનું સાધર્મ્ય નથી, કારણકે પુદ્ગલદ્રવ્યરૂપ ચદ્રપ્રભા (જ્ઞાનની માફક) ચદ્રના ધર્મરૂપે ધટતી નથી (૬)

અતઃ સર્વગતામાસમપ્યેતન્ન ચદન્યથા ।

યુજ્યતે તેન સન્ન્યાયાત્સવિચ્યાદોર્ઽપિ માવ્યતામ્ ॥૭॥

(વળી ચદ્રપ્રભાનો પ્રકાશ મર્વત્ર પ્રસરતો નહિ હોવાથી તમે કહો એ તેવા સંપૂર્ણ સાધર્મ્યવાળા) આ દૃષ્ટાંતથી દેવજ્ઞાન મર્વત્ર પ્રસરતો પ્રકાશવાળું છે એમ પણ નહિ ધટે કે જે બીજી રીતે એટલે કે દૃષ્ટાંતની દાખલ સાથે

મો તેઓ ધર્મદેશના આપ્યા કરે છે (૩)

વચન ચૈકમપ્યસ્ય વિતા મિતાર્યગાચરા ।

ભૂયસામપિ સત્ત્વાના પ્રતિપત્તિં કરોત્યછમ્ ॥૪॥

તે જગદ્ગુરુનુ માત્ર એક વચન અનેક સત્ત્વોને વિવિધ
વસ્તુવિષયક હિતકારક પ્રતીતિ ખૂબ (સાગી રીતે) કરાવે છે (૪)

અચિન્ત્યપુણ્યસમારસામવ્યાદેતદીદ્રશમ્ ।

તથા ચોરકુપ્તપુણ્યાના નાસ્ત્યસાચ જગત્ત્રયે ॥૫॥

અકલ્પ્યપુણ્યસચયના ખળે (તેમનુ) વચન એવું
હોય છે ખરેખર ઉત્કૃષ્ટપુણ્યશાળી આત્માઓને ત્રણ જગતમા
કશું અસાધ્ય નથી (૫)

અમવ્યેષુ ચ ભૂતાર્યાં યદસીં નોપપદ્યતે ।

તત્તેપામૈવ દૌર્ગુણ્ય હ્રેય ભગવતો ન તુ ॥૬॥

વળી અલભ્ય આત્માઓમા (પ્રભુની) ભૂતાર્યા-
સત્ય દેશના જે નથી ઘટતી તેમા અલભ્યોના જ હોય છે,
ભગવાનનો નહિ (૬)

દૃષ્ટ્વામ્યુદયે ભાનો પ્રકૃત્યા વિલ્લપકર્મણામ્ ।

અપ્રકાશો મુલ્લૂકાના તદ્દદત્રાપિ ભાવ્યતામ્ ॥૭॥

સૂર્યોદય થયે પણ કંઠાર-માઠા કર્મવાળા ધ્રુવડોને
સ્વાભાવિક રીતે જ અધારુ રહે છે, તેમ અહીં-અલભ્યોના
સદ્ગુણનાભાવમા-પણ સમજવું (૭)

ઇય ચ નિયમાઞ્જ્ઞેયા તથાનન્દાય દેહિનામ્ ।

તદાત્વે વર્તમાનેઽપિ ભવ્યાના શુદ્ધચેતસામ્ ॥૮॥

તે કાળમા-તીર્થ કરના અમસ્યએ તથા વર્તમાન કાળમા

આશિષ સાધર્મ્યતા સ્વીકાર્યે ઘટે છે, માટે આ દષ્ટાંતને પણ સત્રીતિ દ્વારા પોતાની બુદ્ધિવટે વિચારણુ ભેદ્યે (૭)

નાદ્રવ્યોઽસ્તિ ગુણોઽલોકે ન ધર્માન્તૈં મિથુર્ન ચ ।

આત્મા તદ્દમનાગ્રસ્ય નાઽસ્તુ તસ્માદયોદિતમ્ ॥૮॥

કોઈ પણ શુભ દ્રવ્યરહિત હોતો નથી, અલોકમા ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માન્તિકાય નથી તથા આત્મા સર્વ-વ્યાપક નથી માટે કેવળજ્ઞાનના (આત્માની બહાર) ગમના, ગમન પણ નથી, તેથી તે યથોક્ત પ્રકારનું જ હો (૮)

તીર્થકૃદ્દેશનાષ્ટકમ્

[૩૧]

ત્રીતરાગોઽપિ સદ્વેદ્યતીર્થકૃન્નામર્મણઃ ।

ઉદયેન તથા ધર્મદેશનાયા પ્રવર્તતે ॥૧॥

સાતવેદનીય તીર્થ કરનામકર્મના ઉદયથી ત્રીતરાગ પણ પૂર્વોક્ત પ્રકારે ધર્મદેશના આપે છે (૧)

વરયોધિત આરમ્ય પરાયોદિત એવ દિ ।

તથાવિધ સમાદત્તે કર્મ સ્ફોતાશય. પુમાન્ ॥૨॥

ઉત્તમ સમ્યક્ દર્શનની પ્રાપ્તિ થઈ ત્યારથી જ પરાપકારમા તત્પર, ઉદાર અશયવાળો મહાતુભાવ જ તીર્થ કર નામકર્મ બાધે છે (૨)

યાવત્સતિષ્ઠતે તસ્ય તત્તાવત્સપ્રવર્તતે ।

તત્સ્વભાવત્વતો ધર્મદેશનાયા જગદ્ગુરુ ॥૩॥

ન્યા સુધી જગદ્ગુરુને તે કર્મોદય વિધમાન હોય છે ત્યા સુધી ધર્મદેશના કરવી એ જોમનો સ્વભાવ હોય છે,

માટે તેઓ ધર્મદેશના આખ્યા કરે છે (૩)

વચન ચૈકમપ્યસ્ય હિતા મિત્તાર્યગાચરા ।

શ્રૂયસામપિ સત્ત્વાના પ્રતિપત્તિં કરોત્યલ્પમ્ ॥૪॥

તે જગદ્ગુરુનું માત્ર એક વચન અનેક સત્ત્વોને વિવિધ
ફલોપવિધક હિતકારક પ્રતીતિ ખૂબ (સાની રીતે) કરાવે છે (૪)

અચિન્ત્યપુણ્યસમાસમાધ્યાદેતદ્દીદશમ્ ।

તથા ચૌરુદ્રપુણ્યાનાં નામ્સ્યસા ચ જગત્રયે ॥૫॥

અકલ્પ્યપુણ્યમચયના જળે (તેમનું) વચન એવું
હોય છે ખરેખર ઉત્કૃષ્ટપુણ્યશાળી આત્માઓને ત્રણ જગતમા
શુભ આધ્ય નથી (૫)

અમચ્યેષુ ચ મૂતાર્યા યદસૌ નોપપદ્યતે ।

તત્તેષામેવ દૌર્ગુણ્ય જ્ઞેય મગચ્છતો ન તુ ॥૬॥

વળી અલબ્ધ આત્માઓમા (પ્રભુની) જૂઠાઈ-
મિત્ર દેશના જે નથી ઘટતી તેમા અલબ્ધોનો જ દોષ છે,
જગવાનનો નહિ (૬)

દૃષ્ટશામ્યુદયે માનો પ્રકૃત્યા મિલ્લિષ્ટકર્મણામ્ ।

અપ્રકાશો હૃલ્લક્ષના તદ્વદનાપિ માન્યતામ્ ॥૭॥

સૂર્યોદય થયે પણ કઠોર-માઠા કર્મવાળા ધ્રુવડોને
લાલાવિક રીતે જ અધારુ રહે છે, તેમ અહીં-અલબ્ધોના
પ્રદર્શનાલાભમા-પણ સમજવું (૭)

इय च नियमाज्ज्ञेया तथानन्दाय देहिनाम् ।

तदात्वे वर्तमानेऽपि मय्याना शुद्धचेतसाम् ॥૮॥

તે કાળમા-તીર્થ કરના સમસમયે તથા વર્તમાન કાળમા

પણ શુદ્ધચિત્તવાળા લાભ્ય છોડેને આ દેશના વાણિયાની
વૃદ્ધ 'દામીની' માફક અવશ્ય આનંદ માટે થાય છે એમ
સમજવું (૮)

મોક્ષાષ્ટકમ્

(૩૨)

કૃત્તનર્મક્ષયાન્મોક્ષો જન્મમૃત્વાદિવર્જિતમ્ ।

સર્વગાધાવિનિર્મુક્તવત્ત્વેકાન્તસુખસદ્ગત્ ॥૧॥

જન્મ, મરણાદિ રહિત, કૌંઠપિણુ પ્રકારની બાધા
વિનાનો એકાન્ત સુખ-આનંદ-યુક્ત મોક્ષ સંકળકર્મના
ક્ષયથી થાય છે (૧)

યન્ન દુઃખેન સધિન્ન ન ચ મપ્તમનન્તરમ્ ।

અભિલાષાપતીત યત્તજ્ઞેય પરમ પદમ્ ॥૨॥

૧ કોઈ ગામમાં એક વણિક રહેતો હતો તેને એક ધરડી
દાસી હતી એકદા તે જમણમાં લાકડા બેઠા ગર્વ બપોર થતા
તડકો અને તરસ લાગનાથી તે દાસી લાકડા થોડા ભેગા થયા હતા
તો પણ ઘેર આવી ગઈ થોડા લાકડા ટુંપીને વાણિયાએ તેને ફરી
લાકડા બેઠા મોઢી બીજી વખત ડાસી લાકડા લઈને પાછી
આવી આવતી હતી તેનામાં તેણે રમતામાં થી વીરપ્રભુની દેશના
સાબળા અને ઉપદેશ સારો લાગતા તે બારાસહિત ત્યાં બની
રહી સાબળતા સાબળતા તે આનંદમાં એટલી બધી આતપ્રોત
થઈ ગઈ કે તે પોતાની બધી જૂખ તરમ અને બાર બૂધી ગઈ
ખરેખર, પ્રિય વસ્તુનું પાન કરતા પ્રત્યેક પ્રાણી બીજું બધું બૂધી
જાય છે

જે પદ-સ્થાન હુ અભિશ્ર નથી, જે ઉત્પન્ન થયા પછી
કદિઃક્ષીણ-નષ્ટ થવાનું નથી, જે સદૈવ ઇચ્છારહિત છે તેને
પરમ પદ-મોક્ષ સમજવું (૨)

કથિદાહાન્નપાનાદિભોગામાવાદસક્લતમ્ ।

મુત્ત વૈ સિદ્ધિનાયાના પ્રપ્ત્ય સ પુમાનિદમ્ ॥૩॥

કિંફલોડ્નાદિસમ્ભોગો બુદ્ધિભાદિનિવૃત્તયે ।

તન્નિવૃત્તે ફલ કિં સ્યાત્સ્વાસ્થ્ય તેષા તુ તત્સદા ॥૪॥

કોઈ માણસ એમ કહે કે અન્નપાન વગેરે ભોગોનો
અભાવ હોવાથી ત્યાં સિદ્ધોને મુખ મળે છે એ (કહેવું)
અસંગત છે, તો તેને એ પૂછવું જોઈએ કે અન્ન વગેરેનો
સંભોગ શા માટે છે ? (જો તે એમ કહે કે) ક્ષુધા વગેરે
હોખને દૂર કરવા માટે છે, (તો તેને ફરી પૂછવું જોઈએ)
'ક્ષુધાનિવારણનું કળ-પ્રયોજન શું છે ?' 'સ્વાસ્થ્યપ્રાપ્તિ
તેનુ પ્રયોજન છે' (એવો જો તે ઉત્તર આપે તો તેને સમ-
જવું જોઈએ કે) સિદ્ધો સદૈવ સ્વસ્થ જ હોય છે (૩-૪)

અસ્વસ્થસ્યૈવ ભૈષજ્ય સ્વસ્થસ્ય તુ ન દીયતે ।

અવાપ્તસ્યામ્ધ્યકોટીના ભોગોડન્નાદેરપાર્યક ॥૫॥

ઓપધ તો અસ્વસ્થને જ દેવાય છે, સ્વસ્થને કદી
નહિ, તેથી સ્વાસ્થ્યની પરાક્રાષ્ટાને પામેલા સિદ્ધોને-પરમ
સ્વસ્થ સિદ્ધોને-અનાદિનો સંભોગ-ઉપયોગ નિરર્થક છે (૫)

અકિંચિત્ફરક શ્રેય મોહામાવાદ્રતાત્રપિ ।

તેષા વદ્વાદમાયેન હન્ત કળ્હયનાદિવત્ ॥૬॥

જેવી રીતે ખાજ વગેરે ન આવતી હોય તો ખજવાળવું

વગેરે કરવું નકારું છે તેવી રીતે સિદ્ધોમા મોહનો જ
અભાવ હોવાથી મૈથુન વગેરે પણ નિષ્પ્રયોજન છે (૬)

અપરાયત્તમૌત્સુક્યરહિતં નિષ્પત્તિક્રિયમ્ ।

મુલ સ્વાભાવિક તત્ર નિત્ય મયવિવર્જિતમ્ ॥૭॥

મોક્ષમા મુખ તદન સ્વતત્ર, ઉત્સુકતા-આકાંક્ષા-અધી-
રાધરહિત, કોઈ પ્રકારના વિપ્ન વિનાનુ, સ્વાભાવિક, નિત્ય-
ત્રૈકાલિક અને ભયમુક્ત છે (૭)

પરમાનન્દરૂપ તદ્વીયતેઽન્યૈર્વિવક્ષણૈઃ ।

ઇત્ય સકલ્ગુણરૂપત્વાત્સામ્યત તદ ॥૮॥

અન્ય જોનેતર વિદ્વાનોએ પણ મોક્ષમુખને પરમાનંદ
રૂપ કહ્યું છે આ રીતે સકલ ગુણાણરૂપ હોવાથી તે જ
સામ્ય-યુક્ત-દષ્ટિ છે (૮)

સર્વથ યોગિનામેતદન્યેષા શ્રુતિગોચર ।

ઉપમાભાવતો વ્યક્તમભિધાતુ ન શક્યતે ॥૯॥

માત્ર કેવલીઓને જ તે મુખ અનુભવગમ્ય છે, બ્યારે
બીજાને તે અવલગમ્ય છે વગી એવી એકેય ઉપમા તથી
કે નેથી તેને સ્ફુટ કહી શકાય (૯)

અષ્ટકારય પ્રસ્થરણ કૃત્વા ચત્પુણ્યમર્જિતમ્ ।

‘વિરહા’ત્તેન પાપસ્ય મવન્તુ સુશ્વિનો જના ॥૧૦॥

‘અષ્ટક’ નામનુ આ પ્રકરણ રચીને મે જે પુણ્ય
ઉપાર્જિત કર્યું છે તે પુણ્યદ્વારા થએલ પાપના ‘વિરહ’-
વિયોગ-વિનાશથી સમજા માણતો મુખી થાઓ (૧૦)

પરિશિષ્ટ ૧

અષ્ટકે નં ૧૪, ૧૫, ૧૬ નું સ્પષ્ટીકરણ

હિ દેના આજ સુધીના ઉપનિષદ માહિત્યમા વેદો 'પ્રાચીન-
તમ ગ્રંથો છે તેમને એક અથવા બીજી રીતે ઓછાવત્તા પ્રમાણમા
પ્રમાણરૂપે માનનારા અનેક તત્ત્વચિંતકો એ આ વિશ્વમ નધી પોત
પોતાના મતબજે રજૂ કરેલા મોજૂદ છે, એ મત યોએ દર્શનોનું
૧૫ લીધેન છે એવા દર્શનો મુખ્યપણે આ પ્રમાણે છે (૧) વેદાત
દર્શન (૨) મીમાંસાદર્શન (૩) સામ્ય અને યોગદર્શન (૪) ન્યાય
દર્શન (૫) વૈશિષ્ઠ્ય દર્શન વળી વેદોના પ્રમાણરૂપે સર્વથા નિષેવ કરનારા
બીજા ચિંતકો પણ તે વખતે મોજૂદ હતા જ તેમાના મુખ્ય (૧)
મૌદ્ગલ્ય અને (૨) જૈન ચિંતકો છે તેમણે પણ વિશ્વસનીય પોતાના
મત યો પોતપોતાના ગ્રંથોમા રજૂ કરેલ છે અત્યારે સર્વ દર્શનોની
માત્રમા સંબંધી શી માન્યતા છે અને એ માન્યતામાની કઈ માન્યતામા
અહિંસાદિ ધર્મોનું આચરણ વાસ્તવિક રીતે શક્ય છે એ અહીં
વિચારવાનું છે

(૧) વેદાન્તીઓનો એટલે કે ઉપનિષદકારોનો મત છે કે
માત્રમા પચમૂતરૂપ જડ પદાર્થોથી તદ્દન ભ્રમત્ર એક પદાર્થ છે
માત્રમા અને પરમાત્રમા એક જ છે તે અનાદિ અનંત છે એટલે કે
સત્ય છે સર્વવ્યાપક છે, જ્ઞાનસ્વરૂપ છે તેનું બીજું નામ બ્રહ્મ છે.
મા અચાચર જગતનો જે કાઈ વિસ્તાર દેખાય છે તે બ્રહ્મરૂપ જ
હોદોગ્ય ઉપનિષદ ૩-૧૪ મા કહ્યું છે —

‘ સપ્ત ઘૈ સ્વસ્તિવદ્ બ્રહ્મ નેહ નાનાસ્તિ કિંચન ।

આરામ તસ્ય પદ્યન્તિ ન તત્પદ્યન્તિ કચ્ચન ॥”

માત્ર જે કાઈ દેખાય છે તે મિથ્યા છે બ્રહ્મ જ પરમ સત્ય છે.

(૨) મીમાંસકોનું માનવું છે કે આત્રમા ચૈતન્ય સ્વરૂપ છે, સુખ

દુ ખનો બોખા છે તથા સર્વવ્યાપક છે, તેઓ કહે છે વ્યાપક હોના છતાં તેનું જ્ઞાન મનવારા થતું હોનાથી શરીરમાં રહેતું હોવાથી તેને સુખદુ ખનો અનુભવ માત્ર છે સર્વત્ર નહિ

(૩) સાખ્ય અને યોગદર્શન એ વસ્તુની બે બાજુ સાખ્યદર્શન જ્ઞાનની અને યોગદર્શન ક્રિયાની-આચરણની કહે છે સૈદ્ધાંતિક સ્વરૂપ બન્ને દર્શનોનું સરખું જ છે તેમાં સબધી નીચેનો સ્તોત્ર ગાયો છે

અમૃતચેતનો ભોગી નિત્ય સર્વગતોઽક્રિય ।

અમૃતા નિર્ગુણ સૂક્ષ્મ આત્મા કાપિલદ્વાજને ॥

તેઓ પ્રકૃતિ અને પુરુષ એ બે મૂળ તત્વોનો સ્વીકાર પ્રકૃતિ જડ છે અને આત્મા ચૈતન્યરૂપ છે એ દ્રશ્ય છે। અદ્રશ્ય છે પ્રકૃતિ એટલે સત્ત્વ, રજસ્ અને તમસ્ એ ત્રણ ૨ સામ્યાનુસાર તે ગુણો બ્યારે વિષમ થાય છે, ત્યારે તેમાંથી અહ કારણ ત્રેવીશ બીજા તત્વો ઉત્પન્ન થાય છે આમ પ્રકૃતિ નિત્યાર વધે છે, આ સસારમાં જે માર્ગ સૂક્ષ્મ અથવા સ્પૃશ્ય ૧ થાય છે, તે પ્રકૃતિની નિકૃતિરૂપ છે આત્મા આ પરિણામોને જાણે છે અને અનુભવે છે

આત્મા શુદ્ધ ચૈતન્ય જેવો નિર્મળ છે, નિર્નિકારી છે અર્થાત્ તેમાં કોઈ વાસ્તવિક કેરકાર થતો નથી તેને પરિણામોનું જે જ્ઞાન થાય છે તે પ્રકૃતિમાંથી પેદા થએલ બુદ્ધિની મદદથી થાય છે બુદ્ધિમાં પાંચ પ્રતિનિમિત્ત થાય છે અને તેમાં પદાર્થો જે રૂપે સંક્રાન્ત થએલા હોય છે, તે રૂપે જ આત્મા તેમને જાણે છે અને તેથી આત્માને એમ લાગે છે કે હું અમુક પદાર્થને અમુક પરિણામને જાણુ છું આ અનુભવ જ એનો ભોગ કહેવાય છે આશુરિનામના સાખ્યાચાર્ય કહે છે કે-

‘વિવિન્નદક્ષરિણતૌ વુદ્ધૌ ભોગોઽસ્ય કથ્યતે ।

શતિન્નિવાદય’ સ્વચ્છે યથા ચન્દ્રમ્મનોઽમ્મસિ ॥

૧૬) આત્મા અમૂર્ત મર્મગત અને નિત્ય છે સુખ, દુઃખા-
નિ અનુભવ તેને શુદ્ધિની મદદથી થાય છે અને શુદ્ધિ શરીરમા રહે
તેથી આત્માનો સુખદુઃખનો ભોગ પણ શરીરમા જ થાય છે

(૧) નૈવાલિક વૈશલિક લોકો પણ આત્માને નિત્ય અને સર્વ-
જનક છે પરંતુ તેઓ બીજાઓની માફક આત્માને ચૈતન્યમય
માખ્યાની જેમ અડતો માનતા નથી તેમને મતે તો શુદ્ધિ-
નિ નામનો શુભ આત્માની સાથે જોડાય છે ત્યારે તે યાત્રી અને
સાન રૂપ નથી વળી તે સુખદુઃખનો ભોગતા અને રાગ-
દ્વેષનો મો છે શુદ્ધિ આદિ નર આત્મસુષ્ટોનો આત્મતિક નાશ
તે આત્માની મુક્તિ થાય છે

નારાયણ એ કે ઉપર્યુક્ત બધા વૈદિક દર્શનો માને છે કે આત્મા
નિત્ય અને સર્વવ્યાપક છે તથા તે સુખ દુઃખાદિ કે
પાપાપાનો ભોગ મન અથવા શુદ્ધિદાગ શરીરમા કરે છે તથા
શરીરને ભોગાયતન કહેવામા આવે છે

(૫) બૌદ્ધ દર્શને આ એકાન્ત નિત્યવાદ સામે વિરોધ
કરે છે અને કહ્યું કે એકાન્ત નિત્યવાદીઓના મતે આત્મામા સુખ
દુઃખ કે પુરુષ પાપ પદી શકતા જ નથી જો આત્માને પ્રત્યેક પળે
સ્વર્ગન પામતો એકાન્ત અનિત્ય માનીએ તો જ તેને સુખદુઃખ
રાગવુ તકય છે અન્યથા નહિ. તેમણે એમ કહેવાનું કે પ્રત્યેક
પળે શબ્દિક છે, તેથી તે ઉત્પન્ન થતાની સાથે જ બીજા સમ્પત્તીય
પદાર્થ શબ્દિક છે, બીજા ત્રીજા પદાર્થને એમ
કહી નાહ પામે છે, બીજા ત્રીજા પદાર્થને એમ
કહી નાહ પામે છે, બીજા ત્રીજા પદાર્થનો પ્રવાહ
કાર્યકાળુભાવરૂપથી ઉત્પન્ન અને નષ્ટ થતા પદાર્થોનો પ્રવાહ
નદીના પ્રવાહની માફક કે દીપકની જ્યોતિ માફક ચાલતો રહે છે
તેઓ આ પ્રવાહને ‘સત્તાન’ કે ‘સતતિ’ કહે છે આત્માની પણ

કે હિંમતી છે આવો આત્મા જ વાસ્તવિક રીતે
 જ છે, તે જ અર્થક્રિયાથી છે બાકી તો નિયવાનીઓ
 સ્વદેશને જ દોષો દેશે તે જ દોષો અનિત્યવાદીઓ નિત્યવાદી
 છે । હાં જુઓ, મારણકે જ ને એકતવાદી છે તેથી જ
 કે હિંમતી ચોંટા અને પદરમા અપ્પકમા મ્હે છે કે અહિ-
 ના પામ વસ્તુ વાસ્તવિ આચરણ કેવળ નિત્ય કે કેવળ અનિત્ય
 કે જી હોતો નથી, તેવા જ ને પ્રચરનો આત્મા હિંમતે મજ
 ને જ ને રૂપે જના વકતો નથી આચાર્ય હેમચંદ્રે અન્યયોગ-
 ના મિત્ર મ્હે છે—

‘વર્ણોક્તિ કિલ નિત્યવાદે વિનાશવાદેऽपि समास्त एव’ ।

અર્થ-નિત્યવાદમાં જ દોષો છે, અનિત્યવાદમાં પણ તે જ
 દોષો છે

તે દોષોને વર્ણવના આગળ કહે છે કે

‘અતઃકાલં મુક્તિદુઃખમોક્તૌ ન પુણ્યપાપે ન ચ વ્યવમોક્તૌ ।

એકતવાદમાં મુક્તિ જના ભોળનો તથા પુણ્યપાપનો કે બધ-
 નો સમજ નથી

આની મતલબ આત્મા કરે છે પરંતુ તેઓ આવી મ
કામા પરાવાયેના દોગની માફક લોકનારી ક્ષણિક
દોષ્ટિ રચાવી વગ્નુ તરીકે માનતા નથી તેમના મન
વ્યવહારની મરગતા ખાતર અનેક વૃદ્ધોને માટે 'વન
પગાદિ અવયવોને માટે 'શરીર' શબ્દ મકેતરૂપે
ક્ષણિક જાવોની ઉત્પત્તિ વિનાશની પરપરાને સૂચવવા સં
'સતતાન કે સતતિ શબ્દ આકેતિક છે એટલે એમને
વાત્પનિક છે

(૬) હવે જૈન દાર્શનિકોનો આત્મા સબધી શોખ્ય
તપાસીએ તેમણે વૈદિક દાર્શનિકોની માફક આત્માને એમ
કે જોદોની માફક એમનું અનિત્ય ન માનતા બનને એમતા
નવ્ય કરી નિત્યાનિત્યરૂપ આત્માનો સ્વીકાર કરે છે તેથી
અપ્રવ્યુતાનુત્પન્નદિયરૈકરૂપ નિત્ય એવી વૈદિકોની નિત્ય શ
વ્યાખ્યાનો અસ્વીકાર કરીને 'તદ્માયા યયં નિત્યમ્' એવી વ્ય
વ્યાખ્યાને રચાવી છે 'નિત્ય ની આ વ્યાખ્યામા વૈદિકોનો નિત્ય
અને જોદોનો અનિત્યભાવ બનનેનો સમાવેશ થાય છે તેથી જૈ
પોતાના નિલ પદાર્થને કૂટર્ય નિત્ય ન કહેતા પરિણામી નિત્ય કહે
આત્મામા ઉત્પત્તિ અને વિનાશ પ્રત્યેક ક્ષણે થયા કરે છતાં તેમ
પોતાના સ્વરૂપના અસ્તિત્વનો ભાવ કાયમ દર્શાવેવાથી તેમા સ્થિરતાનો
અનુભવ પણ સાચોસાચ થાય જ રહે છે, તેથી એમ કહી શકાય કે
આત્મા ઉત્પત્તિ, વિનાશ અને ચિત્તિશીલ બીજું આત્માને
કૂટર્ય નિલ માની તેના પોષણ માટે તેને સર્વગત માનવો અથવા
સર્વગત માની તેના સમર્થન માટે તેને નિત્ય માનવો એ વ્યવહાર્ય
નથી દેહમા સુખદુઃખ ભોગવનાર આત્માને સર્વગત માનવાનું કશું
જ પયોજન નથી નહિ તે આત્માનો શરીરગત અસુક
અશ સુખદુઃખ ભોગવતો અને જીળો નહિ મટે આત્મા નિત્યાનિત્ય

કે હરીપરિમાળી છે આવો આત્મા જ વાસ્તવિક રીતે
 નથી છે, તે જ અર્થક્રિયાકારી છે બાકી તો નિત્યવાદીઓ
 નિત્યવાદીઓને જે દોષો દેશે તેજ દોષો અનિત્યવાદીઓ નિત્યવાદી-
 યોને પણ હી શકશે, કારણકે બન્ને એકતવાદી છે તેથી જ
 અર્થ-હિતિ-અર્થ યોદ્ધા અને પદરમા અષ્ટકમા કહે છે કે અહિ-
 નિ પાત્ર નોતુ વાસ્તવિક આચરણ કેવળ નિત્ય કે કેવળ અનિત્ય
 મા જી શકતો નથી, તેવા બન્ને પ્રમારનો આત્મા હિસ-તેમજ
 અહિમક બન્ને રૂપે મની શકતો નથી આચાર્ય હેમચંદ્રે અન્યયોગ-
 અન્યયોદ્ધિકામા કથુ છે—

‘યે પદ્મોપા કિલ નિત્યવાદે ચિન્તાશયાદેડપિ સમાસ્ત યવ’ ।
 અર્થ—નિત્યવાદમા જે દોષો છે, અનિત્યવાદમા પણ તે જ
 સમાન દોષો છે

તે દોષોને વર્ણવતા આગળ કહે છે કે
 નૈકાન્તવાદે સુખદુઃખમોગૌ ન પુણ્યપાપે ન ચ વધમોક્ષૌ ।
 એકાન્તવાદમા સુખદુઃખના ભોગનો તથા પુણ્યપાપનો કે બધ-
 મોક્ષનો સંભવ નથી

परिशिष्ट २

अष्टकप्रकरणानां श्लोकोनां अक्षरादिङ्गम

श्लोक	पृष्ठ	श्लोक	पृष्ठ
अकिञ्चित्करय ह्येयम्	७३	अष्टकाद्य प्रकरणम्	७४
अदृतोऽपारितश्चायै	१२	अष्टपुष्पी समाख्याता	५
अक्षयोपशमास्याग	१८	अष्टपाययिनिर्मुक्त	५
अक्षेप्येव जग पातु	४९	असम्भवीद यमस्तु	४७
अचिन्तयपुण्यसभार	७१	अस्माच्छासनमालिन्या-	५३
अत उन्नतिमान्नोति	५३	अस्यस्यस्यैव भेषज्यम्	७३
अत यथागमनोऽपि	५१	अदिसासत्यमस्तेयम्	६
अत प्रकपसम्प्राप्तात्	५६	आत्मनस्तत्त्वप्रभावत्वाद्	६८
अत सर्वगतामासम्	६९	आत्मस्थमात्मधर्मत्वात्	३९
अत संप्रगतेन	५३	आर्तध्यानाद्यमेकम्	२२
अत्यतमानिना साद्धम्	२६	इत्य चैतद्विद्विष्टम्	६५
अत्रैवासायदोषधेद्	४१	इत्य जमैव दोषोऽत्र	४१
अदानेऽपि च दीपादे	१६	इत्यमाशयमेवेन	६२
अदोषकीर्तनादेव	४६	इद तु यस्य नास्त्येव	५१
अधिकारिषशाच्छास्त्रे	४	इमौ शुद्धप्रमाणस्य	५७
अयस्त्वादास्य राज्यादि	६४	इय न नियमाज्ज्ञेया	७१
अन्योऽविमृदय शब्दार्थ-	४०	इष्टापूर्ते १ मोक्षाहम्	९
अन्यैस्तत्सत्यमयेषाम्	५९	इष्टेतरवियोगादि	२२
अपकारिणि सद्वुद्धि-	६७	इष्यते चेत्त्रिया	३२
अपेक्षा चाविधिश्चैव	१७	उच्यते फलपचास्य	६१
अप्रदाने हि राज्यस्य	६४	उदग्रवीर्यविरहात्	१८
अभ्ययेषु च भृतार्था	७१	उद्देगद्विपादादयम्	२२
अभावे सर्वधेतव्या	३१	उपयासश्च शास्त्रेस्या	३५
अभावेऽस्या न युन्यन्ते	३५	ऋषीणामुत्तम होतव	४

एको नित्यस्तथाऽयम्	२२
यतद्विपर्ययाद्भाव	१८
यतत्तत्त्वपरिज्ञानात्	२२
यतस्मिन्सततं यत्न	२१
यतायन्मात्रसाम्येन	३९
यमिदंवाधिदेवाय	७
यद्यन्नकश्चिदस्यार्थ	६३
यद्यभाहेह सूनार्थम्	६०
ययम्भूताय शांताय	३
यद्य विज्ञाय तस्याग-	२३
यद्य विरुद्धज्ञानादौ	४९
यद्य विवाहधर्मादौ	६५
यद्य सद्वृत्तयुक्तेन	२
यद्य सामायिकादन्यद्	६७
यद्य एवमयथाज्ञेयतद्	१६
यद्य ह्यतत्समाधानम्	४८
औचित्येन प्रवृत्तस्य	५१
कर्तव्या घोषति	५३
कर्मन्धन समाश्रित्य	७
कश्चिदाहानपानादि	७२
कश्चिदाहारास्य दानेन	६१
कश्चिदपिस्तपस्तेपे	४४
किञ्चेहाधिकदोषेभ्य	६५
किम्फलोऽद्यादिसमोगो	७२
किं वेद बहुनोक्तेन	४३
कृत्वेद यो विधानेन	३
कृत्स्नकर्मक्षायान्मोक्षो	७२

यत्र खल्वेतानि युज्यन्ते	२८
क्षणिकज्ञानसतान-	३३
गृहीतोऽभिप्रद धेष्टो	४८
गृहीत्वा ज्ञानमैपज्य	४८
गेहाद्गेहान्तर कश्चित्	५४
" "	५४
" "	५४
" "	५४
जगद्गुरोर्महादानम्	५९
जलेन देहदेशस्य	३
जिनोक्तमिति सवृभक्त्या	१९
जीवतो गृहवासेऽस्मिन्	५७
ज्ञाने तपसि चारित्रे	६८
ज्ञापक चाग्रभगवान्	६२
ततश्च भ्रष्टसामर्थ्य	४४
ततश्चास्या सदा सत्ता	३३
ततश्चोर्ध्वगतिर्धर्माद्	३२
तत सदुपदेशादे	३६
तत सन्नीतितोऽभावाद्	३१
ततो मद्दानुभावात्	५९
तस्यागायोपशान्तस्य	२९
तत्रप्रवृत्तिहेतुत्वात्	४७
तत्र प्राण्यङ्गमप्येकम्	३८
तत्रात्मा नित्य पदेति	३०
तथाविधप्रवृत्त्यादि	२०
तथोक्तुष्टे च सत्यस्मिन्	५०
तदेव विन्तन न्यायात्	६७

तया सह कथं सत्या	६०
तस्माच्छास्त्रं च लोकं च	३९
तस्मात्तदुपकाराय	६४
तस्मादासन्नमव्यस्य	५१
तस्माद्यथोदितं वस्तु	३०
तस्यापि हिंसकत्वेन	३४
दया भूतेषु घेरायम्	५६
वातृणामपि धैर्याभ्य	११
दीक्षा मोक्षार्थमाख्याता	७
दुष्कात्मकं तप केचिन्	२४
दृष्ट्वाभ्युपये भानो	७१
दृष्ट्वा चेदर्थसंसिद्धौ	२५
दृष्टोऽनकविपतस्यापि	१३
देशाद्यपेक्षया चेह	२८
देहमात्रे च सत्यस्मिन्	३७
द्रव्यतो भायतश्चैव द्विधा	३
द्रव्यतो भायतश्चैव	१७
द्रव्यादिभेदो ज्ञयो	४९
धर्मलाघववृत्तमूढो	११
धर्माङ्गस्यापनार्थं च	६१
धर्मार्थे पुत्रकामस्य	४५
धर्मार्थे यस्य वित्तेहा	८
धर्मार्थिभिः प्रमाणादे	२९
धर्माद्यताश्च तथोगात्	६०
ध्यानाभिसा तु जीवस्य	४
न च क्षणविशेषस्य	३४
न च मोहोऽपि सञ्ज्ञान	२

न च सनानमेवस्य	३४
न चैव सदगृहस्थानाम्	१२
न मासभक्षणे दोषो	४०
न मोहोद्विष्टताऽभावे	५०
नागादे रक्षणं यद्वत्	६५
नाति दुष्टाऽपि चामीषाम्	११
नाऽद्रव्योऽस्ति शुणोऽलोके	७०
नापवादिककल्पत्वात्	४५
नाशहेतोरयोगेन	३३
नित्यानित्ये तथा वेदात्	३५
निमित्तभावतस्तस्य	१६
निरपक्षप्रवृत्त्यादि	२०
निरयधमिद् दोषम्	६६
निष्क्रियोऽसौ ततो हन्ति	३१
निस्वाद्यपह्नवो	११
न्याय्यादौ शुद्धवृत्त्यादि	२१
पञ्चैतानि पञ्चिन्नाणि	२८
परमानन्दरूपं तद्	७३
परलोकप्रधानेन	२७
पानादिपरतः प्रस्य	२०
पापं च राज्यसपत्सु	८
पारिव्राज्यं निवृत्ति	४३
पिण्डद्वेगनिरासाय	५६
पीडाकर्तृरयोगेन	३५
पूजया विपुलं राज्यम्	८
प्रवृत्त्या मार्गगामित्वम्	५५
प्रक्षीणतीव्रसकलेशम्	५२

प्रमाणेन चिनिधित्व	२९	मून् चैतद्धर्मस्य	४७
प्रमर्त्या प्रतिपन्नो य	१०	मोक्षाद्यसेवया चैता	९
प्रशस्तो ह्यनया भाव	७	यच्च चन्द्रप्रभाद्यत्र	६९
प्रसिद्धानि प्रमाणानि	२९	यतिर्ध्यानादियुक्तो	१०
प्राणिना याचरु चैत	४७	यत्पुन कुशल चित्तम्	६६
प्रारम्भमङ्गल एस्या	५८	यथाविधिनियुक्तस्तु	४२
प्राण्यङ्गत्वेन न च नो	३८	यथैवाविधिना लोके	१८
प्रायो न चानुकम्पायान्	१५	यन् दुःखेन सम्मिन्नम्	७२
प्रोक्षित भक्षयेमासम्	४१	यस्तून्नतो यथाशक्ति	५२
यन्तायपि तदेवालम्	५२	यस्य चाराधनोपाय	२
भक्षणीय सता मासम्	३७	यस्य सफलेशजननो	१
भक्ष्याभक्ष्यव्यवस्थेह	३८	य पूज्य सर्वदेवानाम्	१
मयहेतुत्वंतश्चायम्	१५	य शासनस्पमालिन्ये	५२
भायविशुद्धिरपि श्रेया	५०	यो न सकल्पित पूर्वम्	१२
भायशुद्धिनिमित्तत्वात्	३	यापि चाशनादिभ्यः	२५
भिक्षुमासनिषेधोऽपि	३८	या पुनर्मावर्जै पुष्पै-	६
भुज्जान वीक्ष्य दीनादि	१५	यास्तसतिष्ठते तस्य	७०
भूयासो नामिनो यदा	२३	युक्त्वागमवदिभूत	२४
भोगाधिष्ठानत्रिपये	३२	ये तु दान प्रशसन्ति	६३
मद्य पुन प्रमादाङ्गम्	४३	यो वीतराग सर्वज्ञो	१
मद्य प्रपद्य तद्भोगात्	४४	रागादेव नियोगेन	४५
मनश्चिन्द्रिययोगानाम्	२५	रागो द्वेषश्च मोहश्च	५०
मय्येव निपतत्येतद्	६६	लब्धिव्यात्यधिना तु	२६
महातपस्विनश्चैवम्	२४	लब्धमाद्यपेक्षया ह्येतद्	१७
महादानं हि सत्याग्रद	६०	लौकिकैरपि चेयोऽर्थो	४९
महानुभावताऽप्येषा	६०	वचन चैकमप्यस्य	७१
मां स भक्षयिताऽमुत्र	४०	वरयोधित आरभ्य	७०

विशयमेतत् सद्बुद्ध्या	३७	न एतन्न पुमान् लोके	५८
विजयेऽस्य फलं धर्मं	२७	सशस्त्रा पिरोयेण	१३
विजयेऽम्याऽपि पातादि	२६	सङ्कीर्णस्य स्वरूपम्	६
विजयाहात्र सम्नीत्या	२७	सत्या चास्या तदुक्त्या	२९
विनयेन समाराध्य	४४	सद्गममधिगुणेन	११
विनश्यत्पथि चरमात्	६४	सद्गोत्रित्यप्रगृह्णति	५६
विभिन्न देयमाधिर्य	१३	मयेष्ट योगिनामेतद्	७४
विशिष्टज्ञानसंवेग-	७७	मये पयश्च दुग्धोपमम्	२४
विगुह्यमानस्य तपसा	८	मयपापनिगृह्णति	५८
विषयवृत्तकरमादौ	१९	सयसपत्नरी धैर्या	१०
विषयप्रतिभास चा	१९	सशरम्भनिगृह्णति	१५
विषयो धर्ममादस्य	२८	नामापि विगुह्यमाना	६८
विषयो वाऽस्य वक्तव्य	१३	नामापि च मोक्षान्नम्	६६
धीतरागोऽपि न द्वेष-	७०	मुयेष्टयचनाचद्वद्	२
धृष्टाचर्धमसङ्गस्य	१०	सुखमबुद्ध्या सदा श्रेयो	४८
शपरेणाऽपि सम्बन्धो	३१	स्नात्वानेन यथायोगम्	५
शास्त्रार्थश्च प्रपत्नेन	१६	स्नायादेवेति न तु	४६
शास्त्रे चाप्तेन वोऽप्येतन्	३९	स्मरणप्रत्यभिज्ञानम्	३६
शुद्धागमैयचालामम्	५	स्वरूपमात्मनो ह्येतद्	६८
शुभानुषङ्ग्यत पुण्यम्	५४	स्वस्थवृत्ते प्रशातस्य	२०
शुभाशयकरं ह्येतद्	६२	स्योचिते तु यदारम्भे	१३
शुक्लयात्रो विपादश्च	२६	द्विसैषा मता मुख्य्या	३६
श्रूयते च ऋषिमंथान्	४४	द्विस्पर्धमविपाकेऽपि	३६
स पथ गदितस्तामि	४४		

—શુદ્ધિવૃદ્ધિપત્રક—

પૃષ્ઠ	પ ક્રિા	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૧	૧૭	ચૈતામ્ય	ચૈતેમ્ય
૧૨	૧૧	યા ૭	યો ન
૧૨	૧૧	હેયણુદયા	હેયણુદપા
૧૮	૫	અમ્રહિત	અમૃહીત
૧૮	૧૧	ક્ષયોપયમ	ક્ષયોપશમ
૨૦	૪	અઘાનાનરણુકમ્	અઘાનાવરણીય કમ્
૨૫	૫	મન્દ્દિવ્ય-	મનદ્દિવ્ય-
૨૬	૨૧	શરઆતમા ઉમેરે	પ્રમાણુલક્ષણુ પ્રમાણુ- દ્વાગ નિર્ણીત કરીને કહેવાય છે કે નિર્ણીત કર્તા વિના જ ?
૩૦	૪	પ્રમાણુકથનથી શુ ?	પ્રમાણુલક્ષણુના કથ- નથી શુ ?
૩૦	૫	પ્રમાણુ	પ્રમાણુ નક્ષણુ
૩૦	૬	પ્રમાણુથી કે લક્ષણુથી	પ્રમાણુથી
૩૩	૧૭	સામીત	સામિત
૪૨	૧૩	કહિ	કો
૪૪	૮	સમારાધ્ય	સમારાધ્ય
૫૨	૪	પ્રથમ્	પ્રથમ્
૫૬	૧૬	ધ્યતે	ધ્યત
૫૮	૮	વડિલ	વડીન

આચાર્ય હરિભદ્રસૂરિજી

નવક પ્રકરણ

[અનુવાદ સહિત]

